

Volynj u svjetlu srednjovjekovne kulture. Prijevod i analiza znanstvenog teksta.

Mrnarević, Paulina

Master's thesis / Diplomski rad

2021

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:958106>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-25**

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA ISTOČNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOSTI
KATEDRA ZA UKRAJINSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

DIPLOMSKI RAD

**Volynj u svjetlu srednjovjekovne kulture. Prijevod i
analiza znanstvenog teksta.**

Studentica: Paulina Mrnarević

Mentor: dr.sc. Jevgenij Paščenko

Zagreb, 2021.

ЗАГРЕБСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФІЛОСОФСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

ВІДДІЛЕННЯ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ І ЛІТЕРАТУР
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

ДИПЛОМНА РОБОТА

**Волинь у світлі середньовічної культури.
Переклад і аналіз наукового тексту.**

Студентка: Пауліна Мрнаревич

Керівник: д-р наук Євген Пащенко

Загреб, 2021

UNIVERSITY OF ZAGREB
FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DEPARTMENT OF EAST SLAVIC LANGUAGES AND LITERATURES
UKRAINIAN LANGUAGE AND LITERATURE

MASTER'S THESIS

**Volyn in the light of medieval culture. Translation
and analysis of the scientific text.**

Student: Paulina Mrnarević

Supervisor: Dr.Sc.Jevgenij Paščenko

Zagreb, 2021

ЗМІСТ

1. ВСТУП ...	5
2. ПЕРЕКЛАД ТЕКСТІВ.....	7
2.1 Etnološka skica Volynja.....	7
2.2 Neotkrivene tajne Volynjana.....	18
2.3 Povijesni predci Poliščuka.....	37
2.4 Toponimija i antroponimija.....	49
2.5 Mitologija.....	55
3. ОРИГІНАЛИ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	60
3.1 Етнологічний нарис Волині.....	60
3.2 Нерозгадані таємниці волинян.....	72
3.3 Історичні предки поліщуків.....	105
3.4 Топоніміка й антропоніміка.....	124
3.5 Міфологія.....	131
4. КОРОТКИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДУ.....	138
5. ВИСНОВКИ.....	140
6. СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ І ДЖЕРЕЛ.....	141
7. РЕЗЮМЕ/SAŽETAK/ABSTRACT.....	143

ВСТУП

Тема дипломної роботи – переклад етнологічних текстів українського дослідника Віктора Давидюка на хорватську мову.

В центрі уваги – праці провідного українського краєзнавця. Віктор Давидюк – сучасний український вчений, який у своїх працях займався дослідженням значення Волині в історії українського етногенезу та іншими питаннями регіону.

Волинь це історико-географічний край північно-західної України, розташований на північ від Поділля, на південь від Полісся, на схід від річки Буг та на захід від верхніх частин річки Тетерів та річки Уж (Полісся). Він займає площу приблизно 70 000 км² та його населення становить понад 4 мільйони.

У хорватській інформаційній базі, на жаль, відсутнє широке уявлення про цей регіон України. Проте з Волинню, як припускають вчені, пов'язана низка явищ в історії українсько-хорватських зв'язків, починаючи від проблеми етногенезу хорватів. На значення Волині як можливого простору перебування там давньослов'янських племен, що брали участь у міграційних процесах у напрямку сучасного хорватсько простору, вказували поодинокі хорватські вчені¹. Також не менш важливі події модерного часу, зокрема, Першої світової війни, де на фронтах Волині перебували хорватські вояки². Також заслуговує на увагу питання порівняльного вивчення ойконімії, оскільки на теренах України і Хорватії присутні приклади топонімічної аналогії.

Крім історичних аспектів регіон становить інтерес і у плані презентації України, що здійснюється у виданнях бібліотеки Ucrainiana Croatica у проєкті Шлях по Україні, в якому планується презентація Волині.

Зазначені аспекти вказують на **актуальність теми** дипломної роботи.

Мета роботи – по-перше, представити Волинь шляхом перекладу окремих досліджень Віктора Давидюка з української на хорватську мову, показати географічне, історичне, етнографічне, археологічне та культурне значення Волині у сферах щоденного життя племен, що населяли цю територію, починаючи з періоду палеоліту, та познайомити читача з процесами, що вплинули на розвиток цього краю.

Надалі, метою дипломної роботи є опис деяких проблем перекладу, з якими ми стикалися під час виконання перекладу цих текстів з української на хорватську мову.

¹ Vitomir Belaj je hrvatski etnolog, bavi se hrvatskom etnologijom i slavenskim mitološkim običajima.

² Paščenko, J. Hrvatski grobovi 1914.–1918.: Karpati, Galicija, Bukovina. Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2016.

Це, в першу чергу, окремі випадки і труднощі перекладу специфічної наукової термінології, топоніміки та фразеології, що виникли при перекладі на хорватську мову.

Дипломна робота складається із вступу, основних частин, перекладених хорватською мовою та оригінальних – наукових розвідок, короткого аналізу тексту, висновків та бібліографії.

Вивчення матеріалу здійснювалося, зокрема, під час мовної практики в Україні.

Практичне значення дипломної роботи матиме свою реалізацію у планованих виданнях бібліотеки Ucrainiana Croatica, проект Шлях по Україні.

Апробація перекладацької роботи засвідчена участю у перекладах текстів, опублікованих у книзі *Istočna Ukrajina. Donbas (Zagreb, 2019.)* стор 125 – 134.

Viktor Davydjuk
Etnološka skica Volynja

Što je to Volynj?

Danas, sa zemljopisnog stajališta, etnografske granice Volynja definirane su granicama volynjskog dijalekta.

S arheološkog stajališta, uloga prahistorije u istraživanju tradicionalne narodne kulture možda i nije toliko velika. Stoga su neki etnolozi skloni donositi zaključke o podrijetlu Volynjana iz ljetopisnih Duljeba, koje poistovjećuju s populacijom luko-rajkovec'ke kulture VIII. – X. stoljeća. Sve se više čuju glasine da su istodobno s Duljebima na području Volynja obitavali i Bužani, koji su bili lokalizirani u gornjim dijelovima Zapadnog Buđa i Gornjeg Dnjestra. Ali ima razloga govoriti i o dubljim čimbenicima lokalne etno i kulturne geneze.

Jedan doseg stručnog pogleda na lončarsko posuđe Volynja dovoljno je da se uvjeri da se njihovim tradicijama pridružuje ne samo luko-rajkovec'ka kultura, koja zbilja definira jednu od dominantnih lokalnih vrsta, već i one čija se geneza na ovom teritoriju može zaključiti jedino iz eneolitskih kultura ljevkastih posuda, sfernih amfora i lendjels'ke kulture. Dakako, njihov se prijenos može objasniti širenjem žičane keramike na ta područja, koja su u brončano doba, upijajući obilježja svojih prethodnika, zauzela cijeli teritorij Volynja. Međutim, još nitko nije utvrdio gdje su ta plemena formirana. Stoga se ne može odbaciti misao o njihovoj autohtonosti, produbljujući tako istodobno etničku povijest Volynjana gotovo tri tisućljeća.

Općenito, takve pretpostavke će biti točnije ako se uzmu u obzir lokalne značajke volynjske kulture na pozadini arheoloških karata.

Imajući u vidu da su se genetski srodne zajednice uvijek naseljavale samo u klimatskim uvjetima bliskim izvornim staništima predaka te zemljopisnim i krajobraznim područjima bliskim suvremenim, koje su se formirale u mezolitiku, tada su svoj genetski kod u povijesti suvremene kulture mogla ostaviti čak i mezolitska plemena. Međutim, ako su glavni antropološki tipovi stanovništva Volynja dinarski i vyslavski već identificirani u eneolitiku, tada se podaci o ovom vremenu ne mogu izostaviti za proučavanje fizičke antropologije stanovništva ovog etnografskog područja. Iako se mnogo toga miješalo u brončanom dobu, posebno u pogledu materijalnih i duhovnih kultura, ove genetske korijene ne treba zanemariti, jer su se iskustva uglavnom razmjenjivala između vlastitih, genetski srodnih prošlih plemena. Uz to je svaka kultura, o čemu svjedoči arheologija, neizbježno apsorbirala značajke autohtone.

Etnografski Volynj naseljavali su ljudi iz doba paleolita. Ti procesi bili su najdinamičniji u rijekama Stir i Ćorin, posebno u predjelima Krem'janca i Rivne, gdje se u blizini močvara nalazi mnogo prirodnih uzvisina, kojima su najviše naklonjeni lovci na mamute.

Mezolitička staništa, naprotiv, bila su smještena u niskim i dovoljno močvarnim područjima. Upravo takva, za svoja skrovišta, odabrale su biljojedne velike životinje.

Neolitsko doba (5. tisućljeće prije Krista) obilježeno je dolaskom podunavske populacije u područje Volynja s obilježjima Bliskog Istoka. Arheolozi se slažu da ta plemena nisu napravila značajne tragove utjecaja na lokalni kulturni i gospodarski kompleks, iako su ovdje postojala oko VI. – VII. stoljeća. Međutim, svi se slažu da bi njihov dolazak trebao biti povezan s pojavom stočarstva u tim dijelovima, kao i proizvodnom ekonomijom u cjelini. Volynj u to vrijeme bio je rijetko naseljen lokalnim stanovništvom. Volynjska neolitska kultura, svojevrsni supstrat dnjipro-donec'ke i nimans'ke, bila je usmjerena na Polissje. Lokalna plemena bavila su se uglavnom lovom i ribolovom, ali s pojavom bliskoistočnog ilirskog stanovništva, počela su razvijati do tada nepoznato stočarstvo i poljoprivredu. Otada su se, očito, na Volynju pojavili ilirski nazivi, uglavnom u imenovanju rijeka.

U eneolitsko doba na početku trećeg tisućljeća prije Krista, na zemljama suvremenog Volynja, pojavila su se plemena koja su živjela u šatorskim nastambama poput stošca od vinove loze prekrivene glinom i s pećima na drvenom okviru. Gospodarski i kulturni tip ovog stanovništva određen je uzgojem stoke, i krupne i male, uzgojem pšenice, lovom i ribolovom.

Po prvi put na području Volynja u njihovom pogrebnom inventaru pojavljuju se kamene sjekire-čekići. I postavljanjem građevina na rtovima ojačanim zemljanim bedemima, ovo je stanovništvo povezano sa svojim prethodnicima, koji su također došli sa sjeverozapada i bili

su otprilike u istom geografskom okviru – plemena lendjels'ke kulture. Međutim, osim zapadnog Volynja i Galicije, oni su svojim naseljima pokrivali i dijelove Podilja.

Inventar lijevačke kulture i keramike XI. stoljeća. iz Volynja

Lendeljci su, prema znanstvenicima, bili prailiri, pa su svoje mrtve pokapali u stegnutom bočnom obliku. A ovdje, kod predstavnika kulture lijevanog pribora, način korporalizacije je uspravljen, a sahrane su rađene u zemljanim grobnicama, iznad kojih su nasipani niski humci.

Geografski gledano, ovo stanovništvo na Volynu nije moglo imati mnogo utjecaja, jer za neke kulturne osobine znanstvenici bilježe njegove bliske veze s kasnim Tripilijancima, što nije toliko nevažno za kulturogenezu. Uostalom, Tripiljci su bili Tračani. A ovo je možda jedini trakijski utjecaj na teritoriju Volynja u čitavoj etničkoj povijesti.

Mnogo uočljiviji utjecaj na kulturne tradicije Volynja u doba eneolitika moglo je imati stanovništvo sferne kulture amfora, koje je ovdje došlo sredinom III. tisućljeća prije Krista, iako je ovdje postojalo u svom nepromijenjenom obliku oko 450 godina. Najvjerojatnijim ishodišnim mjestom ovih plemena smatra se Moravska. Osim Volyna i Podilja na teritoriju Ukrajine, zauzeli su i velika prostranstva Slovačke, Poljske i Istočne Njemačke. Otuda polemika: sfernost njihovog posuđa treba smatrati znakom nordizma ili slavenizma.

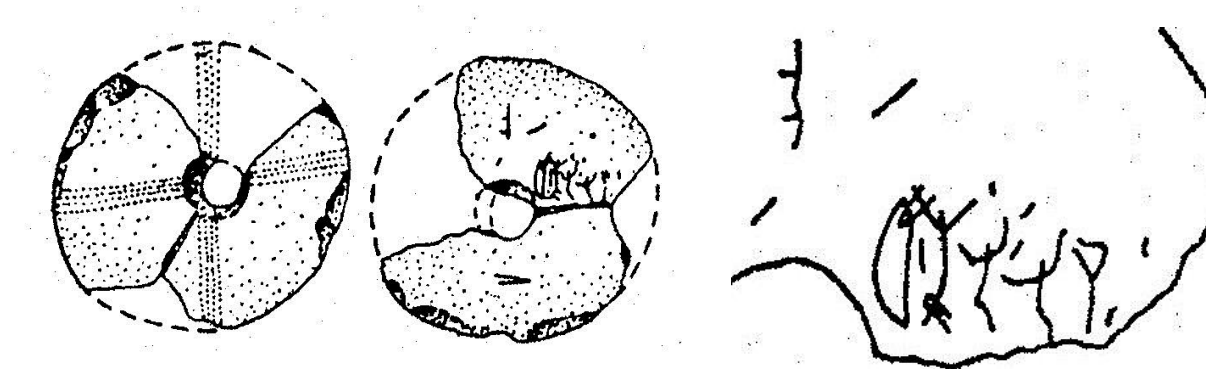
Osteološke značajke prikazuju portret pripadnika ove kulture male visine s izraženim jagodicama i izduženim nosom. Izvana, pripadnik ovog plemena vrlo podsjeća na vođu hajdamaka Ivana Gonta³, predstavnika subnordijskog antropološkog tipa.

Kulturna karakteristika ovog stanovništva bila bi nepotpuna, a da se ne spomene, s obzirom da nisu imali peći koje stočarima uopće nisu bile potrebne, mrtve su pokapali u

³ Ivan Gonta bio je vođa ukrajinskog hajdamatskog pokreta, oružane pobune seljaka i kozaka protiv poljskog plemstva (ova i svaka sljedeća, op. prev.)

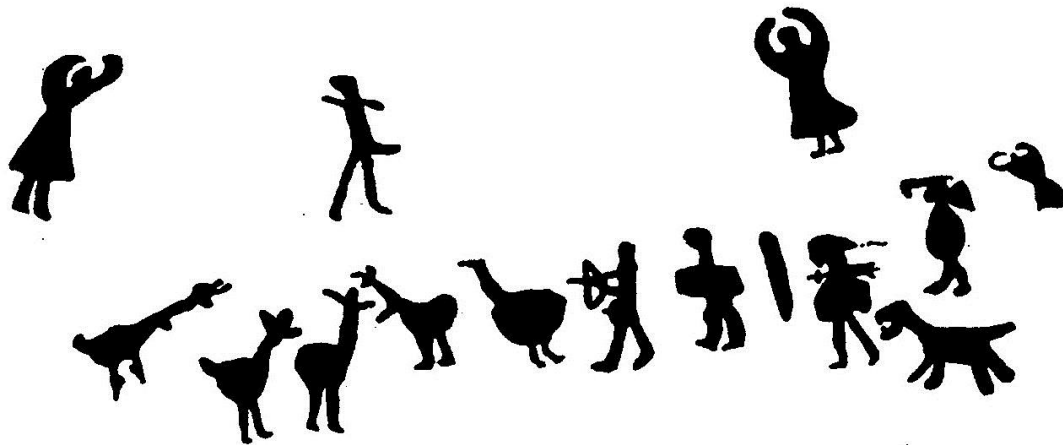
kamene grobnice ispod niskih humaka ili bez njih. Njihove su se obitelji temeljile na patrijarhalnom principu. Obožavali su nakit, koji nije bilo samo bakra, već i od jantara.

Jedini poznati crtež s ljudskim figurama na jantarnom disku, pronađen u selu Ivani kod Dubne, otklanja nekoliko pitanja koja se odnose na kulturu sfernih amfora. Izrađen je na jantarnoj suspenziji koja ima oblik diska. S jedne strane nalazi se solarni znak u obliku križa, u sredini prerezan rupom, a s druge je slika dviju ženskih figura koje plešu s rukama podignutim u blizini stabla i muškarca s lukom koji u istim pokretima održava opće raspoloženje. Jantarski disk, odvojen križom, podsjeća na slične slike iz vremena eneolitika, raširene Europom od Rumunjske do Švedske. Dakako, taj označava znak sunca, jer je vrlo nalik sličnim slikama kasnijih doba, posebno brončanom dobu, koje je uslijedilo nakon eneolitika. Dvije žene s podignutim rukama, koje su u društvu muškarca, vrlo nalikuju sličnoj radnji sa znakovima kulnog sadržaja s područja Bugarske. Očito treba primijetiti područje nastavka iste vrste rituala. Sadržaj slike Volynja jasno odražava kupalaski obred⁴. Taj obred završava pored drveta ukrašenog cvijećem i plodovima. Solarni znak potvrda je jedinstvenosti prikazanog prizora. Uostalom, jedno od glavnih obilježja Kupala su sunčeve igre. Prikaz na jantarnom disku, koji datira iz neolitika, sugerira da je samo obilježavanje blagdana, kojeg je karakterizirala ideja da se na ovaj dan sunce igra, te zabave na obrednom drvetu od tada bilo poznato na Volynju.

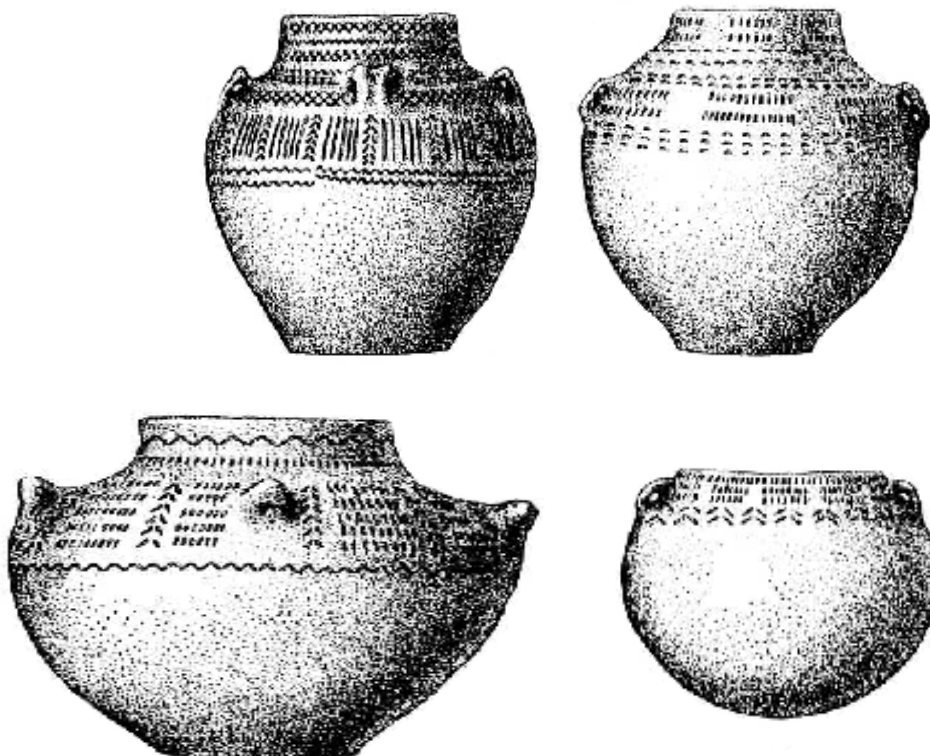
Jantarni disk iz sela Ivannya kod Dubne

⁴ Ivan Kupal, tradicionalni je slavenski blagdan koji se izvorno slavio u najkraćoj noći u godini, u istočnoslavenskim zemljama prema julijanskom kalendaru u noći između 6. i 7. srpnja.

Kulni crtež neolitske ere iz Bugarske

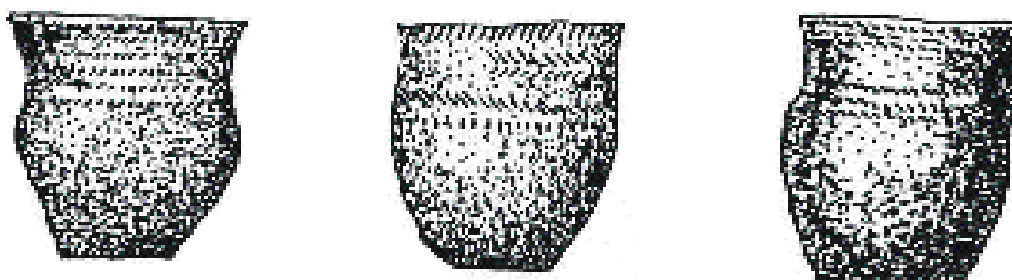
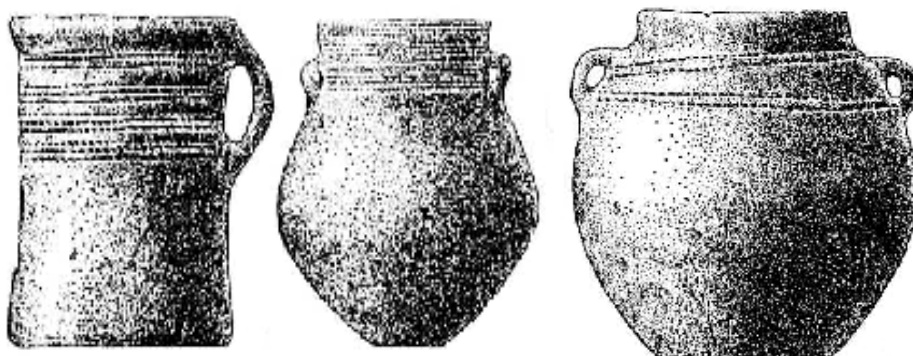
Lončarstvo ove kulture obilježeno je prstenastim ornamentom u obliku trokuta, spuštenog okomito prema dolje i pravocrtno na vrhu posuđa. Tehnika izvođenja vrlo je slična onoj opaženoj u lendjels'koj kulturi. Posude se nadopunjuju malim, pričvršćenim ušima. U usporedbi s lendjels'kom kulturom, oni su još manje izraženi.

Na kraju eneolitika, ranog brončanog doba, teritorij Europe preplavila su plemena žičane keramike. Nisu propustile ni Volynj. Smatra se da su germansko-baltoslavenskog podrijetla, a kultura im datira od XXI. do XVI. stoljeća prije Krista. Prema jednoj od najvjerojatnijih verzija, nastale su pojavom Jamnika u IV. tisućljeću prije Krista, koji su u III. tisućljeću prije Krista preko Karpata stigli do Baltika i istjerali plemena oslikane keramike i bojnih sjekira. Na temelju tih protoeuroljana, čini se, pojavila su se plemena keramičke vrpce i bojnih sjekira.

Prema obliku posuđa stryživs'ka kultura je bliska lendeljs'koj i sferičnoj kulturi amfora. Što se tiče ornamentike, uz ravne otiske žice koriste se i šahovske šare koje svoju osebnost otkrivaju samo u okviru ove kulture.

Posude kultura žičane keramike

Spomenute kulture dale su poticaj za samorođenje tšinic'ke i komarivs'ke kulture na tim teritorijama, koji su se preselili dalje u Polissje i Prikarpatje.

Budući da od brončanog doba na Volynju nije došlo do potpune promjene stanovništva, tradicije ovih kultura vrlo vjerojatno predstavljaju regionalno obilježje proučavanog područja.

Čak je i stanovništvo kulture lijevka, Šnuroviki, moglo prihvatiti predodžbu zagrobnog života, pa su poput svojih prethodnika svoje mrtve pokapali u humke. Od Jamnika su naslijedili kult svojih predaka i običaj obožavanja vatre. Što se tiče solarnog kulta koji je postojao u Jamnika i Šnurovika, on više nije bio novi za stanovništvo Volynja, jer bi se u nekim aspektima mogao naslijediti od stanovništva koje je ovdje ostalo od kulture sfernih amfora.

Kontinuitet mnogih etnografskih tradicija iz brončanog doba rezultat je nekih karakteristika civilizacijskog napretka. U ovom trenutku formiraju se glavne fonetske razlike u jeziku, što je osnova budućeg dijalekta ukrajinskog jezika. Zbog zahlađenja, pojavljuje se kratka odjeća koja se stavlja na ramena, a postoje i regionalne tradicije ukrašavanja. Kao glavni oblik bračnih odnosa utvrđuje se patrilokalni brak u paru, čija se obilježja još uvijek mogu pratiti u uobičajenoj strani volynjskog vjenčanja, koja se značajno razlikuje od polisskog.

Općenito, u brončano doba plemena striživs'ke, ģorodyc'ko-zdobyč'ke, potkarpats'ke i srednjednjedjars'ke kulture imala su mnogo zajedničkog, posebno u sferi obitelji i običaja. To je postavilo temelje zajedničkom svadbenom obredu kod Ukrajinaca. Štoviše, ģorodoc'ku kulturu povezuju s kulturom kasnog Tripilja, koja je u mnogočemu slična kulturi sfernih amfora. Stoga je raspon volynjskih tradicija u kalendarskoj i obrednoj sferi možda previše širok. Uostalom, tripiljs'ka kultura u njemu je definirala kalendarski obred ne samo na teritorijama njezinog južnog dijela Pravoberežžnje Ukrajine, već i na teritoriju Rumunjske, imala je zajedničke tradicije s plemenima koja su živjela na području Bugarske i Abhazije.

Nosioci biloĝrudivs'ke kulture, koji su živjeli u njezinom južnom dijelu i na ostatku šumsko-stepskog pojasa Ukrajinsog Pravoberežžnja, imali su očigledan utjecaj na kulturu stanovništva Volynja u kasnom brončanom dobu. Neki arheolozi vide u njima podrijetlo južne Ukrajine, drugi u njihovoj keramici uočavaju izrazita obilježja tšinec'ke kulture Polissja i komarivs'kog Prikarpatja. Ali između njih je postojala jedna značajna razlika u duhovnoj kulturi. Plemenima Biloĝrudivaca u cijeloj šumsko-stepskoj Ukrajini pripadaju ogromna zgarišta s ostacima kućanskih predmeta koje poistovjećuju s Kupalom. Međutim, sličan obred popločavanja piramide kućanskim predmetima kasnije je postojao i kod Skita. Samo što je bio datiran na dan zimskog solsticija.

Rano željezno doba na Volynju obilježeno je širenjem ovamo stanovništva kultura ležnyckog i mogyljanskog tipa, vrlo sličnih jedan drugome. O nekim njezinim značajkama na

pozadini toga vremena gotovo ništa se ne zna, poput većine kultura željeznog doba. Većina ih je danas poznata iz Herodotove „Povijesti“, iako u njima nema puno istine, pogotovo što se tiče teritorija udaljenih od Jadrana.

Orijentacija utvrđenja u obliku zemljanih bedema, prema istraživačima, ukazuje na to da su se Čornolisci smatrali Tračane potencijalnim neprijateljima, a sami su, čini se, genetski pripadali Ilirima. Opasnost je dolazila sa zapada. Isto je sasvim moguće da je imala germansko lice.

U VII. stoljeću prije Krista, plemena pomerans'ke kulture, koja su došla sa sjevera Poljske, pojavila su se na zapadu Volynja. Njihovi spomenici nisu česti, ali dostižu gotovo do Rivna.

Na Ćorynu iz Polissje, periferija Rivna bila je fascinirana mylograds'kom kulturom, čija se rasprostranjenost proteže sve do Bjelorusije. Istraživači ga često identificiraju s Herodotovim Nevrima i ukazuju na etnokulturnu povezanost sa Skitijom.

Prva stoljeća naše ere smatraju se razdobljem izdvajanja ranih Slavena koji se poistovjećuju sa zarubnec'kom kulturom. Međutim, u I. stoljeću poslije Krista, ta je kultura lokalizirana samo na Polissju i samo je drugdje pomiješana s plemenima pševors'ke kulture koji su ovamo došli iz područja Poljske. U kulturnim slojevima potonjeg mnogi su predmeti iz vojnog života. Glavna zanimanja su stočarstvo i poljodjelstvo. Kulturni sloj ovog pučanstva potječe iz I. do IV. stoljeća poslije Krista.

U isto vrijeme na Volynju se pojavljuje veljbars'ka kultura koju mnogi istraživači poistovjećuju s Gotima. Po najsmjelijim pretpostavkama, potonji su bili preci ljetopisnih Dulibna. Svojim spomenicima ovo stanovništvo obuhvaća samo sjeverozapad Volynja. Primjetno je da je na Volynju zauzimala istu zemljopisnu nišu kao i lendeljs'ka plemena u doba eneolitika.

Plemena praške kulture poznata u povijesti Slavena (V. – VII. stoljeće) također su dotakla uglavnom samo teritorij zapadnog Volynja, i to vrlo rijetko. Stoga nisu mogli imati presudnu ulogu u njegovoj etno- i kulturogenezi.

Ovdje je otkriveno malo spomenika od VIII. do IX. stoljeća.

Pravu kulturnu i demografsku eksploziju na tim teritorijima trebalo bi povezati s razdobljem od IX. do XIII. stoljeća. Tijekom tog razdoblja ovdje su se pojavili mnogi gradovi tvrđave, a u njihovoj blizini i seosko stanovništvo. Ali urbana civilizacija nije mogla dramatično utjecati na tradicionalnu narodnu kulturu.

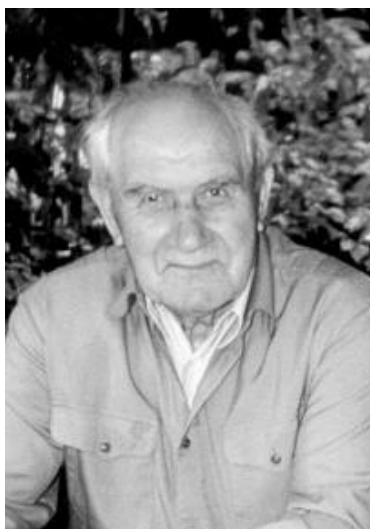
Tako se donosi nekoliko zaključaka koji se odnose na izvore formiranja etničkog sastava stanovništva Volynja.

Prvo – stanovništvo zapadnog Volynja, iako je od IV. do VII. stoljeća pretrpjelo značajne promjene ili čak devastacije, može zadržati neke kulturne značajke koje nisu karakteristične za druga područja.

Drugo – teritorij Volynja bio je etnografski i kulturni cjelovit jedino tijekom njegove kolonizacije plemenima dnjepro-dонец'ke kulture u neolitiku, kulturi sfernih amfora u eneolitiku i naseljavanju plemena kultura mogiljans'ke grupe na područja koja su dobro savladali predstavnici tšinec'ko-komarivs'ke kulture, podrijetlom iz Polissja.

Fizička antropologija stanovništva

Najheterogenije u antropološkom izrazu je stanovništvo zapadnog Volynja. Može se reći samo jedno: trakijska komponenta svojom gracijalnošću i tamnom pigmentacijom, kao i na ostatku teritorija Volynja, malo je uočljiva. Ali dovoljno je pučanstva nordijske rase – žene svijetle kose i muškarci izduženih lica i jednako izduženih šiljastih nosova i uskih usta s tankim usnama. U središnjem Volynju, u blizini Dubna i Krem'janca, dominiraju dva tipa: subnordični svijetloplavi, koji se, bliže Dubni, pretvara u nordijski, što se očituje masivnijim usnama i duljim i pravilnijim nosevima, često izrazito šiljastim, i dinarskim, koji je predložen dolicefalnim (dugog lica) stanovništvom tamne kose s mnogo izraženijim nosnicama nego kod onih svijetle kose.

*Antropološki tipovi iz Ploskog u regiji Krem'janeččini i iz Myrogošča
u Dubenščyni*

Ali što je južnije, to više nordijski tip ljudi svijetle pigmentacije prelazi u subnordijski. U blizini Krem'janca, pripadnici ove rase više su slični populaciji Poliščuka (*selo Ploske*), ali imaju izraženije jagodične kosti, široka strma čela i ravne noseve srednje duljine. Isti omjer svijetlokose i tamnokose populacije živi oko Zdolbunova, ali svijetlokose ljude ovdje često predstavlja plavokosa rasa uskog lica, koja ima ravne noseve, to jest izražena obilježja nordičnosti. Međutim, ovaj antropološki tip nije istočno od Zdolbunova. No u okrugu Ostrož, zajedno s nordijskim i subnordijskim vrstama, u Dinarima se pojavljuju primjese lapinoidne rase.

*Žene iz Nove Čortorije, Ljubars'kog rajona
na Žytomyrščyni*

Južni Volynj od Lanivca i gotovo do Jaampola također je obilježen brojnim uključenjima različitih antropoloških tipova. Iako općenito, kao i u Volynju, kao cjelini, postoje dvije vrste: brahicefalna sa svjetlom i dolikefalična s tamnom pigmentacijom, ukupni indeks duljine nosa ovdje očito prelazi prosjek za ovo područje. Osim toga, već postoji turkijska komponenta, posebno izražena među ženskom populacijom. Njegovi predstavnici imaju masivna bedra i neprimjetne grudi. Nosovi se jedva savijaju. Tu su i predstavnici srednjoukrajinskog antropološkog tipa, lako prepoznatljivi po širokim čelima i velikim izražajnim, ali ne izraženim, kao u Vološčini očima. Nešto rjeđe se javljaju i plavokose žene kratkih vratova, uskih bokova i širokog ramenog pojasa. Dosta je nordijskih lica, ali s tamnom pigmentacijom. Plavokose jedinice ovdje se razlikuju po vitkosti i stasu. Budući da mnogi od njih imaju poljska prezimena, mogu biti potomci Poljaka, tj. predstavnici baltičke etničke komponente. S duguljastim, zaobljenim nosevima slični su Podoljanima, ali svjetliji.

U okrugu Izjaslav ta tendencija iščezava i ovdje, kao i u ostatku Volynja, nordijski svijetlokosi dolicefalni tip ne samo s ostrim, već masivnim vrhovima nosa i jasno definiranim izbočenim linijama usta graniči s crnokosom dinarskom dolicefalijom, koja se već nalazi na ovom području.

I na krajnjem zapadu i na krajnjem istoku Volynja, antropološki sastav stanovništva nije homogen. U rajonu Čudnivs'ky postoje čak četiri vrste stanovništva. Pored tipičnog za

Volynj dinarskog (kratke glave sa širokim čelom) jasno su vidljivi i predstavnici lapinoidskog i nordijskog. U nekim lokalitetima može se javiti i dunajski s crnim očima, što se očigledno može pripisati blizini stanovništva istočne Ukrajine i kasnijih naseljavanja na ovom području Srba. Među ruralnim stanovništvom teško je primijetiti najtipičnije Volynjane: crnokose dolikefale.

Antropološki tipovi iz sela Budyčani Čudnivs'kog rajona na Žytomyrščyni

Djevojka iz Budyčana

S obzirom na etno-povijesnu situaciju za opće karakteristike stanovništva, može se smatrati iznenađenjem da je zastupljenost nordijske rase prevelika, što je bilo logičnije uočiti na zapadu Volynja, gdje su uvijek bili predstavnici balto-germanskih plemena, ali ne u središtu, a posebno na istoku regije, dokle nisu dosežali. Očigledno, korekcija u antropološkom sastavu stanovništva je napravljen u XVIII. stoljeću, kada su se mnogi Poljaci pojavili ovdje, koji u asimiliranom obliku žive ovdje i danas.

*Більшість воєн починалося з того,
що ті, на кого нападали,
не тією мовою розмовляють,
не в той бік хрестяться
або не те їдять.*

Memorijalna ploča kraj crkve sv. Bazilija u gradu Volodymyru govori kako je prema predajama knez Volodymyr, vraćajući se iz uspješnog pohoda na Hrvate, 993. godine u jednom danu izgradio hram. A među mještanima kruže glasine, kako je tobože knez naredio svakom vojniku da stavi po kamen u njezin zid. Rezultat je oku ugodna građevina koja izaziva divljenje. Kažu da na svijetu postoji samo jedna takva. Druge poput nje nema. Arheološka istraživanja nisu potvrdila ovu verziju, međutim, nisu ju u potpunosti ni opovrgla. Najstarija datirana građa potvrđuje postojanje crkve na tom mjestu na kraju XII. stoljeća. Na to ukazuje natpis urezan na ploči od škrljca, koja je nestala sa zida hrama 1914. godine u vrijeme Prvog svjetskog rata. Prvi se put spominje u dokumentima iz XVI. stoljeća. Poznati harkivski slavist iz XIX. stoljeća Izmajil Sreznevs'kyj iščitao je na njoj: „Помози Б(о)же ра(боу) (сво)єму ... си крт в лѣт(о) ШЊБ“⁵. Posljednje riječi i slova ukazuju na 670. (1194.) godinu, dakle vrijeme vladavine Romana Mstyslavyča. Kruže glasine da je natpis navodno bio napisan glagoljicom, pretečom ćirilicnog pisma u crkvenim knjigama. Međutim, sačuvala se fotografija na temelju koje se to može pokušati pretpostaviti samo po prvom slovu koje podsjeća na glagoljičko P. Dalje slijedi nekako himeričan, ali ipak ćirilčki tekst.

⁵ *Pomozi Bože, služi svo(jemu)... si krt lět(o)*

Natpis urezan na ploči škriljevca iz crkve sv. Bazilija u Volodymyru

Uzorak uglatog glagoljičnog pisma (hrvatski)

Hram se pregrađivao nekoliko puta. I svaki put graditelji su nailazili na ostatke prijašnjih građevina, i to kamenih što je dovelo u sumnju namjenu tih građevina kao kulturnih. Među arheolozima ukorijenio se stereotip da su se do XII. stoljeća. u Kijevskoj Rus'i⁶ i na periferiji gradile isključivo drvene crkve. A zasebni građevinski artefakti na mjestu crkve sv. Bazilija ukazivali su na X. stoljeće. Ali do XII. stoljeća nije poznata informacija da su kneževi

⁶ Kijevska Rus' – prva srednjovjekovna država (IX. – XIII.st.) nastala objedinjavanjem istočnoslavenskih plemena sa središtem u Kijevu.

Kijevske Rus'i međusobno ratovali. Hrvati su navodno bili jedno od plemena Kijevske Rus'i te su još s Olegom odlazili u zajedničke pohode. Zašto je onda Volodymyr, postavivši pet godina ranije svog sina Vsevoloda na čelo kneževine u Volodymyru, narušio tu tradiciju i otišao ratovati protiv tako bliskih susjeda?

Nešto ovdje nije istina ili nije cijela istina koja se uvriježila u našim glavama na osnovi već postojećih stereotipa. Gdje leži odgonetka ovog neobičnog vojnog pohoda i ove neobične crkve, teško je nagađati. Ipak, povijest je ostavila neke smjernice.

Spomen na Volynjane tijekom povijesti

U drugoj polovici X. stoljeća Bavarski Geograf (Geographus Bavarus) spominje da su Volynjani imali 70 gradova. Arapski povjesničari al-Masudi i Ibrahim ibn Jakub pisali su da su Volynjani (Valjinani) bili moćno pleme kojem su se pokoravala druga plemena. Glavne gradove nazivaju Volynj, Červen, Buz'k. O Volodymyru ne pišu ništa. Ili ga uopće nije bilo ili se zvao drugačije. Čudno jer su se gradovima u ono vrijeme čak smatrala neka današnja sela. Sajam je osnovno obilježje onodobnog grada. Gdje ima trgovine, ima i obrta. Ipak, za toliki broj gradova bio je potreban velik teritorij. Budući da svi dokumenti bez iznimke lokaliziraju Volynj samo u zapadnom dijelu, onda je taj teritorij bio u trenutku vladavine Volodymyra prilično ograničen. Zbog toga je volynjski grad Červen na kraju X. stoljeća bio već pod Poljacima i trebalo ih je „osvojiti“. Tako je godine 981. „pošao Volodymyr na Poljake i osvojio gradove njihove – Peremyšlj, Červen i druge gradove, koji su danas pod vlašću Rus'i.“

Što je ovdje značilo to „osvojiti“? To da premda su to i bili poljski gradovi, nitko ih još nije osvojio, odnosno bili su slobodni. Znači li to da su ti Poljaci Volynjani?

Tamo gdje se zemlja oduzimala silom, kao na primjer Hrvatima, ljetopisac koristi druge riječi. Te godine Volodymyr je i Vjatiče⁷ pobijedio i nametnuo im danak po plugu, kao što je i otac njegov ubirao“. Tijekom sljedeće dvije godine „pošao je Volodymyr na Jatvinge⁸ i uzeo im zemlju.“ Činilo bi se da nema velike razlike u tome kako su utjecali kneževi pohodi na susjede: kada je pobijedio Vjatiče, on njima nameće porez, poljske gradove osvaja, a zemlju Jatvinga uzima. Čak ni ne misleći, ljetopisac je koristio razne riječi, izbjegavši tautologiju. Vjatičima je nametnuo porez jer ga je od njih ubirao i Volodymyrov otac Svjatoslav, odnosno, nekadašnja prava samo su obnovljena. Uz sve to, Vjatiči su živjeli daleko od Kijeva, stoga „osvojiti“ ili „uzeti“, odnosno pripojiti njihovu zemlju svojoj bilo je nemoguće. S Poljacima i Jatvinzima bilo je lakše. Prvenstveno su se takvi ratovi doživljavali kao ratovi protiv tuđinaca.

⁷ Jedno od starih slavenskih plemena, naseljavali su područje oko rijeke Oke.

⁸ Zapadno baltičko pleme.

Njihov je jezik drugačiji, kao i običaji, a vrlo često i vjera. Dakle, i oni sami su u cijelosti „nepravilni“. Takva je bila i motivacija pohoda 984. godine na Radymyče⁹: „bili su Radymyči iz roda Poljaka.“

Međusobni ratovi „među svojima“ u ono vrijeme još nisu bili uobičajeni jer vladari raznih zemalja bili su još bliski rođaci. Bilo je dovoljno poteškoća sa strancima koji su prodirali sa svih strana. Stoga nije slučajno da je Volodymyr, nakon uspješnog pohoda na Poljake, prenio prijestolnicu Volynjske Rusi iz Volynja u grad Volodymyr. Tu se ono očigledno i pojavilo. Arheološka istraživanja nisu otkrila predmete kultura starijih od XI. stoljeća. Volynjska se zemlja počela nazivati Volynjskom kneževinom; u kojoj su vlast držali Volodymyrovi sinovi – na početku Boris, zatim Vsevolod. Ni jedan ni drugi očito se nisu osjećali sigurno pored Poljaka i Hrvata¹⁰ te nedaleko od Jatvinga.. Razumljivo da stanovništvo osvojenih zemalja nije odjednom postalo rus'ko ni jezikom, ni običajima ni vjerom. Čini se da ono nije bilo ni homogeno ni genetički istovjetno.

Genski su kôd Volynjana znanstvenici XX. stoljeća pokušali pronaći u etimologiji same riječi „Volynj“. Susjedi Volynjana, Poliščuci, izvodili su ga iz riječi „volja“ (ukr. *sloboda*, op. prev.), dakle „slobodna, ni od koga zauzeta zemlja“. „Poći na Volynj“ značilo je isto što i „poći u svijet“ ili jednostavno „valjati se“, dakle „voločytysja“ (ukr. *vući se, povlačiti se po zemlji*, op. prev.) Zapamtimo ova dva korijena „val-“ i „vol-“. O njima će još biti riječi i u znanstvenim tekstovima.

Etimologija

Prema verziji Alekseja Šahmatova, naziv „Volynj“ ima svoj ekvivalent u njemačkom „*walhōs*“ u značenju *gotski*, starogornjonjemački „*walah, walh*“ – *tuđinac*, srednjogornjonjemački „*walch*“ – *tuđinac*, *Kelt*, predstavnik *romanskih naroda*, srednjodonjonjemački „*wale*“ –, *stranac*, što potječe od keltskog etnonima „*Volcae*“, koji se spominje u Cezarovim djelima, a što je srodno s nazivom zemlje Wales, Aguli, Galija.

Ruska historiografija naveliko je ignorirala ovo mišljenje Šahmatova, prikrivajući moguću genetičku poveznicu Volynjana s Gotima ili Keltima (što je istovjetno Nijemcima i Britancima). Uglavnom se mišljenje o zapadnoj etnogenezi Volynjana uvriježilo među

⁹ Istočno slavensko pleme koje je živjelo između rijeka Dnjepar i Desna.

¹⁰ Bijeli Hrvati su bili staroslavensko pleme, koje je spominjao bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet u svojem djelu *O upravljanju carstvom*, smatraju se precima Ukrajinaca, Hrvata na Jadranskom moru i djelomično Slovaka, Čeha i Poljaka.

ukrajinskim znanstvenicima u Kanadi i SAD-u. Međutim, pokazalo se da mogućnost te genetičke poveznice i nije tako beznadna. Volynjani ne žive samo između rijeka Zapadnog Buga i Sluči, već i na južnom priobalju Baltika zajedno s Pomoranima. Tamo je smješten i grad Wolin, koji je do Drugog svjetskog rata bio njemački, a poslije je pripao Poljskoj.

Detaljno istraživanje na tu temu još 1952. godine objavio je u Kanadi profesor Jaroslav Rudnyčuk.

Nije lako odbaciti ni Kelte. Po nekim, ne posve neutemeljenima pretpostavkama, i Volynj na Zapadnom Bugu i Wolin na Baltiku osnovali su Kelti kao pogranične gradove. To je prvo. Drugo, u suvremenom ukrajinskom Polissju od Ustyluža do Kijeva i djelomično na Volynju od II. do IV. stoljeća živjeli su Goti. Za južnije susjede i Volynjani su bili Goti. To je isto kao što su za Poliščuke svi Galicijani Ćuculi, a za Galicijane, svi Poliščuci Volynjani.

Najnovija otkrića potvrđuju da su gotska naselja mirno supostojala sa slavenskima. Kelti, koji su se ovdje pojavili još u III. stoljeću pr n. e., bili su agresivniji. Zato su ih smatrali tuđincima, Vlasima (što je u ono vrijeme bilo istovjetno Romima). Ovo je naše osobno pojašnjenje ove etimologije. Raširenost Volynjana od Baltika do Buga moglo se dogoditi samo u pretpovijesnim razdoblju. Upravo su tada nastali realni preduvjeti za pojavu ovog naziva na područjima koja su u povijesnom razdoblju malo toga imali zajedničkog.

Povijesni Volynj: gotova stvar ili poetski simbol

Naziv „Povijesni Volynj“ pojavio se u znanstvenoj upotrebi na kraju XX. stoljeća. Koriste ga najčešće etnografi. Otprilike u tim istim krugovima, u to isto vrijeme proširio se i naziv „Veliki Volynj“. Nastao je u krugovima Instituta za istraživanje Volynja (Winnipeg, Kanada), a domislio ga se Maksym Bojko, akademski tajnik tog Instituta. Zajedno s prvim službenim primitkom publikacija tog znanstvenog centra, i u Ukrajini sintagma poprima širu upotrebu među lokalnim etnografima. Međutim, uvodeći ovaj neologizam, njezin autor tvrdi kako „područje oko Zapadnog Buga pripada Volynju te kako su zajedno te zemlje nazvane Veliki Volynj. To je bilo u vrijeme kneževa¹¹“. Iz nekog se razloga autor navedene tvrdnje sakrio iza pseudonima Maksym Volyns'kyj. Imao sam priliku dopisivati se s autorom, ali tog pitanja, koje pripada u red delikatnih, nijednom se nismo dotakli. U međuvremenu brend „Veliki Volynj“ aktivno je preuzeo žitomirski etnograf i geograf Mykola Kostyca, koji si je postavio ambiciozan cilj: preporod „Društva istraživača Volynja“. Društvo je postojalo na

¹¹ Misli se na knezove Kijevske Rus'i.

početku XX. stoljeća i okupljalo cijelu plejadu značajnih ličnosti ukrajinske znanosti. Među njima bila su imena Vasylja Kravčenka, Pavla Tutkovs'kog, Mykole Korobke.

Otuda se svijetom proširio naziv „Veliki Volynj“. Na početku se termin spominjao na etnografskim konferencijama (osobno sam bio sudionikom jedne od njih 1991. g.), a kasnije, kada su se nazrele prve nakane o administrativnoj reformi u Ukrajini te se postavilo pitanje budućeg oblasnog središta, javlja se i u nazivima komercijalnih projekata upravitelja Volynjske oblasti. Znanstvenu potporu tim projektima trebala je dati „Enciklopedija Velikog Volynja“, poprilično kvalitetan projekt, koji su podržavali zastupnici Volynjskog oblasnog vijeća. Izdavač je unaprijed dobio sredstva, a pod administrativnim pritiskom, na dobrovoljno-primoranoj osnovi, sadržaj su morali popuniti požrtvovalni predavači Volynjskog sveučilišta. Tu se pojavila prva pomutnja, kako izbjeći da se uvuku u tuđe planove daleko od znanstvenih: gdje su granice te ambiciozne teritorijalno-administrativne jedinice, nalik na Veliku Britaniju, Veliku Kneževinu Litvu, najzad i na Velikorusiju, te je li tako nešto uopće i postojalo?

Među znanstvenicima koji se nisu bavili temama povijesti lokaliteta, umjesto „Velikog Volynja“, nastao je umjereniji i općenitiji termin „povijesni Volynj“. Njime se smatralo sve što se nekoć nazivalo volynjskim: Volynjska kneževina, Volynjska zemlja, Volynjske namjesništvo, Volynjska gubernija, Volynjsko vojvodstvo, Volynjska oblast.

Prema korisnicima termina, zbroj svih tih teritorijalnih tvorevina je Veliki Volynj. Zapravo, ovdje je nehotična definicija „povijesnog“. Sve te zemlje nikada nisu bile dio jedinstvene teritorijalne cjeline. Neka od teritorija Volynjske zemlje ili Volynjskog namjesništva nisu pripadali Volynjskoj guberniji, gubernijske zemlje do Volynjskog namjesništva. Stoga nije postojalo kontinuirano povijesno jedinstvo ovih zemalja.

Na etnološkom je planu još složenije. Kako dijalekti, tako i kulturne činjenice ukazuju na etnografsku heterogenost ovog područja. Do sastava Volynja u različito vrijeme ulazili su teritoriji koji su bili naseljeni ne samo Volynjanima, već i Poliščukima, Galičanima, Podoljanima.

Tako nalazimo u horonimima da je u Velikom Volynju i povijesnom Volynju mnogo toga izmišljenog i umjetnog. Tvorci oba se nisu jako brinuli koliko odgovaraju povijesnim realijama. Kao motivacija je poslužio lokalni patriotizam i ekonomska izvedivost. Dakle, bez obzira na povijest ili kulturu, u umovima stvaralaca nastalo je mini carstvo, koje je sve objedinilo, iako nominalno, ali s određenom ekonomskom i političkom svrhom.

(...)

Uostalom, povijest zemalja tzv. „povijesnog Volynja“, također je različita. Knez Volodymyr je u Hlomščini krenuo na Ljahe, u Polissji na Jotvinge, a preko tog dijela, koji se

u dokumentima latinskog govornog područja nazivao Lodomerija, na Hrvate. I, prema narodnoj predaji, upravo je iz nekog razloga u Volodymyru slavio pobjedu nad potonjima.

Etnonim **Balinana** prvi se put spominje u povijesnim dokumentima u ranom X. stoljeću. Arapski geograf Masydi u svome radu „Perivo zlato“, napisanome na osnovi starih izvora, spominjući slavenska plemena, piše sljedeće: „Nekoć, od tih plemena jedno je imalo drevnu vlast, čiji se knez zvao Madžak, a pleme se nazivalo Balinana. U drevna vremena, tom plemenu su se pokoravala sva druga plemena, jer je vrhovna vlast pripadala njemu. Tada je došlo do svađe među plemenima, narušen je red, podijelili su se u odvojene skupine i svako je pleme odabralo svoga vođu.“

Drugi geograf iz X. stoljeća, Bavarski anonimus spominje plemena Bužane i Volynjane. Prema njegovim podacima, na teritoriju prvih nalazio se 271 grad, a potonjih – 70 gradova.

Iz ovoga možemo pretpostaviti da je postojala povijesna država Valinana, u čijem su propadanju ostali samoupravni Červenski gradovi Peremyšlj, Červnj, Ljubeč, Buz'k, Belz, Tomašiv, Volodymyr, Zvenigorod u međurječju Buža i Sjana. Godine 981. nakon što je kijevski knez osvojio červenske gradove koji su pripadali Ljahima, nastalo je Volodymyrsko kneževstvo, podređeno Kijevu.

Možda je prvi put Volynj spomenut kao mjesto nad Bužom 1118. godine. Spominje se pohod kneza Jaroslava, koji „je došao u Volynj i stajao pod rijekom Bužom“. Iako neki povjesničari smatraju da se radi o prolasku naseljem Volynja, jednim od červenskih gradova.

(...)

Volynjsko vojvodstvo zauzimalo je najveći teritorij zemljopisnog Volynja i Polissja u cijeloj povijesti postojanja toponima „volynjski“.

U XVIII. st. nekadašnja Volynjska zemlja bila je podijeljena između Rusije i Poljske. Godine 1711. Petar I. dao je Poljacima gotovo cijeli Volynj, uključujući gradove Luc'k, Olyka, Volodymyr, Kovelj, Dubno, Rivne, Zaclav, Polonne pa sve do Sluča. Međutim, ovdje nikada nije ni bila stvorena nijedna teritorijano-administrativna jedinica.

Na istočnim terenima zemljopisnog Volynja 1793. godine, vladala je Rusija, tada je ovdje nastalo Volynjske namjesništvo, a pripajanjem dva grada Kijevščine, Žytomyra i Ovruča s okolicom, nastala je Volynjska gubernija. Nakon dvije godine, njoj su pripojeni i zapadni dijelovi zemljopisnog Volynja.

Dakle, povijest barata pojmovima poput Volynjska zemlja, Volynjske vojvodstvo, Volynjske namjesništvo i Volynjska gubernija. Povijesni Volynj, kao takav, jednostavno nije postojao. Kao i velikog Volynja, naziva kojeg se može pisati samo s malim slovom. Na kraju, taj horonim povijesti lokaliteta nastao je tek 80-ih godina prošlog stoljeća.

Postavlja se pitanje, na kojoj je osnovi nastao naziv „Volynj“: na osnovi ojkonima (naziva grada) ili je, možda, taj ojkonom označavao grad na granici prebivališta plemena Volynjana, pa čak i na teritoriju drugog naroda, susjedi su ga nazivali etnonimom. Još na Volynju postoje nazivi naselja Uhrynjiv (od Ugri), Cumanj (od Kumanjana), Torčyn (od Torki), Obariv (od Obara). Sasvim je moguće da je i zemlja, na kojoj su obitavali Volynjani, svoje ime dobila po plemenu. Uostalom, prilično slično nazivu Volynj zvuče etnonimi Čud, Ves', Selj, Holjad, Mokoš, Jetvjaz'. Sva plemena koja su nosila te nazive živjela su nedaleko od Volynjana, o čemu rječito svjedoče odgovarajući zapadnopoljski ojkonomi, tj. nazivi sela.

Zemljopisni Volynj

Prema nekim etimološkim verzijama, naziv Valinana dolazi iz slavenskog „val“. Slično tome je vuna, valovita dlaka kod ovaca, koze imaju ravnu i to već nije vuna, nego dlaka; dakle gruba je, za razliku od meke vune, koja se zato što je tanka i prede. Naime, zemljopisna Volynjana ili njezina pojednostavljena forma Volynj, koji se, kao što je već spomenuto, može istovremeno iskazati i etnonimom, znači valovito područje. Znanstvenici objašnjavaju geološku osobitost Volynja šumskim naslagama Volynjo-podoljske uzvisine. Na sjevernom dijelu omeđena je pješčanom i močvarnom Polissjom.

(...)

Etnografske granice Volynja

Danas, etnografsku granicu označava širenje određenog dijalekta. Ljudi, koji koriste isti dijalekt, imaju jednaku vrstu gospodarstva, jednake značajke tradicionalne kulture, života i tome slično.

(...)

Istinski i neistinski Volynj

Volynjanin u prijevodu s keltskog jezika je Got, a u prijevodu s njemačkog Kelt. Odnosno, za potomke Gota, Nijemce, on je Britanac, a za potomke Kelta, Britance, on je Nijemac. Jednostavnije rečeno, i za jedne i za druge, on je alohton, tuđinac. Pa tko je on –

predstavnik plemena, sličan i Gotima i Keltima? Najvjerojatnije je potomak plemena zarubinec'ke kulture iz prvog stoljeća naše ere, u kojoj se mogu vidjeti i keltske i gotske sastavnice, a općenito ih se smatra prvim Slavenima.

Kelti (pševorsk'a kultura) nisu išli dalje od Turije. I živjeli su ovdje vrlo kratko, na granici epoha, svega dva stoljeća, ukoliko je to bila pševors'ka, a ne mylograds'ka kultura, kako sugeriraju neki znanstvenici. Ako su bili dijelom mylogradske (dakle, stanovništvo koje Herodot naziva Neuri), ondje su bili dulje, gotovo pola tisućljeća. Takve kulture ukorijenjene su u etničkom podrijetlu i bile su dio etničkog stanovništva koje je nastanjivalo određeno područje. Da bi se Volynjani među mještanima smatrali gostima, ovdje bi morali živjeti dulje nego Pševorci.

Gospodarska djelatnost

Mnogi vjeruju da su prvi poljoprivrednici na području Ukrajine bili Tripiljci. Takvo mišljenje se formiralo zbog velike popularnosti te eneolitske arheološke kulture. To nije bilo toliko zbog ratarskog uspjeha Tripiljaca, koliko zbog umjetničke savršenosti njihovih keramičkih proizvoda. Što se tiče samoga ratarstva, ono se pojavilo na području Ukrajine otprilike tisuću godina prije Tripiljaca, dakle, još u doba neolitika. Njegovi prvi nositelji na našim zemljama bili su plemena kulture linearnotrakaste keramike, doseljenici sa srednjeg Dunava, koji su se smjestili u drugom smjeru do sjeveroistočne Francuske, a kasnije i do Britanskih otoka. Na području Ukrajine preferirali su zemlje Gornjega Podnjistrovja i Volynja. Očito, razlozi za odabir mjesta prebivališta nisu bili samo plodna zemlja, koja je karakterističnija za Podnjistrovje, već i rezerve sive gline, koja je bila glavni građevinski materijal za njihove domove. Okviri i stupske građevine, isprepleteni vinovom lozom i zalijepljeni glinom, karakteristični za život Volynja sve do sredine XX. stoljeća, ovdje su prvi put uvela upravo ova plemena. Volynjska pravokutna kuća takve strukture s dvostrešnim krovom prekrivenim slamom ničim se nije razlikovala od domova starih Grka, niti od smještaja stanovništva iranskih Mazandarana, u kojima su živjeli i najraniji poljoprivrednici.

Prema lingvistima, upravo je to stanovništvo uvelo u upotrebu Volynjana, a kasnije i ostalih Ukrajinaca, riječi poput žito, lan, sir, selo, koza, prase.

Najstarijim poljoprivrednicima smatraju se hato-huritska plemena Male Azije. Stoga se slične riječi lako mogu naći među Ahazima, Adigejcima, Abazincima, Kabardincima (izravni potomci Hetita), kao i kod Čečena, Inguša, Lezgina (izravni potomci Hurita).

O izravnom genetskom nasljeđivanju Volynjana s tim stanovništvom, može se govoriti s velikim oprezom. Samo mali dio lokalnog stanovništva pripada gracioznom mediteranskom tipu kojeg, osim uskog lica karakterizira lako tamnjenje, valovita kosa i nemogućnost muške populacije da ćelavi. Značajno veći dio Volynjana pripada prevladavajućem dinarskom antropološkom tipu među Ukrajincima, kojemu također pripadaju Slovaci, Srbi, Hrvati, Slovenci, Crnogorci. No, među tim stanovništvom Balkanskog poluotoka genetski prevladava muška haploskupina I2, čija je najveća koncentracija, a time i domovina predaka, u blizini Dinarskih Alpa.

Ako je za Gornje Podnjistrovje to dominantna haploskupina među muškom populacijom, tadaje ona na Volynju neznatna i značajno uzmiče pred haploskupinom R1a, koja dominira u susjednim zemljama, Poljskoj i Bjelorusiji. Na temelju toga je lako zaključiti da su Volynjani priučeni, a ne nasljedni poljoprivrednici. Sasvim je očito da se radi o potomcima drevnih lovaca, pripadnicima pridošlih plemena koji su naučili uzgajati pšenicu, proso, grahoricu i druge usjeve.

Svakako ne bismo trebali zaboraviti na budućnost, to da je odavno na Volynju viđen određeni dio tamnoputih Mediteranaca dugog lica.

Poljoprivredna kultura nije bila jednim dostignućem koje je lokalno stanovništvo preuzelo od pridošlica. Predci Volynjana bili su voljni i uzgajati koze, koje i dan danas zanemaruju njihovi susjedi Polišćuki.

Etnolozi jednoglasno tvrde da su se Volynjani osim tradicionalne poljoprivrede uspješno bavili preradom željeza i lončarstvom. Za usporedbu s najbližim susjedima:

- Polišćuki su se od davna bavili poljoprivredom, stočarstvom, ribolovom, lovom, pčelarstvom;
- Bojki su se od davna bavili stočarstvom (uzgajanjem volova, ovaca);
- Podoljani poljoprivredom, kako u gradovima, tako i u selima; uglavnom su uzgajali pšenicu, koju su prevozili Dnjestrom do Cipra, također su uzgajali i sušili za prodaju šljive, a pored Dnjestra grožđe, od kojega su proizvodili vino, na plantažama su uzgajali dinje.

I to je sve. Nema niti riječi o preradi željeza i lončarstvu. U međuvremenu, danas je općeprihvaćeno da su nositelji zarubinec'ke kulture, koje se poistovjećuje s ranim Slavenima, posudili tehnologije obrade metala, neke tehnike i metode izrade keramike, vrste oružja, alata i nakita od Kelta. Izgleda da su Volynjani bliži njima, nego Polišćuki, Bojki i Podoljani.

Smatra se da su Kelti naučili Slavene izrađivati bačve, odakle se širi bačvarstvo. Da to nije izvorno slavenski izgovor, svjedoči metateza u korištenju ove riječi. Umjesto ispravnog

bačvar (ili bačva), mi koristimo bondar¹². Na Volynju je dosta rasprostranjeno prezime Bondar. Štoviše, djedovi nekih današnjih Bondara još uvijek su se pisali kao Bodnari. Ovu prividnu pogrešku već su ispravljali sovjetski učitelji.

Kelti su također izumili *bričese* kao kožne hlače za jahanje. Njihovim izumom se smatraju i *šalvare* koje, pak, među Volynjanima, za razliku od bačvarstva, nisu stekli toliku popularnost.

Mnogi suvremeni etnografi smatraju da su kuće na Volynju većinom bile drvene, zalijepljene glinom te izbijeljene bijelom bojom. Ta netočnost prepisana je iz starih izvora, kada se sjeverni Volynj smatrao Polissjom. Danas te podatke ne treba uzimati u obzir, jer suvremene studije ostataka stare narodne arhitekture pokazuju da je na Volynju najraširenija konstrukcija okvira i stupova, koja se lijepi lozom, a ponekad i raženom slamom te se premazuje glinom? Takve građevine datiraju još iz neolitika i izgleda da potječu iz Podunavlja. Ovdje su se mogli naći zajedno s izvornom keramikom s nositeljima kulture linearnotrakaste keramike još u V. tisućljeću prije Krista. Po podrijetlu, starosjedioci s Dunava bili su prailiri. Najbliži susjedi Volynjana, koji su bez sumnje imali imali prailirske korijenje, barem značajan dio predstavnika bili su Hrvati. Na Volynju ilirski korijen ima ime rijeke Styr koja teče južno od Brody na granici Galicije i Volynja.

Tradicionalno na Volynju u kola su upregnuta četiri ili tri konja. Stoga je ovdje metoda vezivanja traka za vuču. Vrlo vjerojatno je ovdje četiri konja zamijenio par volova, za koja su se također koristila vučna kola. Uz to, bila su malo dulja od onih za konje. To vjerojatno nema nikakve veze s Keltima.

Volynjani su zadržali drevne navike i tradicije u svojoj odjeći. Sermjahi¹³ su im bili smeđe boje, ponekad bijele ili crne, opšiveni crvenim nitima uz ovratnik, na rukavima te uz džepove. Također su nosili crvene pojaseve i platnene ili janjeće šešire, opšite nitima. Sermjahi su imali i kapuljače, koje su po kišnom vremenu nosili na glavi. Obuvali su čizme. Žene su nosile visoke potpetice crvene boje ili, kao Podoljanke, žute. Suknje su nosile obojene, karirane, kvadrati su bili zelene, žute ili crvene boje. Djevojke su na glavi nosile cvijeće, a žene obojeni rubac ili maramu, izvezenu na krajevima. Košulje uz ovratnik i na rukavima bile su vezene crvenom i plavom bojom.

Dakle, postoji puno sličnosti s Keltima u ekonomskim i kulturnim tradicijama etničkih Volynjana. Imaju li Volynjani keltske korijene te kako se odvijala transformacija Kelta u

¹² U ukrajinskom je došlo do zamjene konsonanata. Umjesto боднар [bodnar] *d* i *n* zamijenili su mjesta, tako da se koristi бондар [bondar].

¹³ Gornji dio seoske odjeće od grubog sukna.

„Valinane“, ostaje za objasniti, uključujući ne samo arheološke podatke, kao što je bilo do sada, već i etnološke, antropološke i biogeneološke.

Antropološki portret

Donedavno su se najpouzdanijim alatima etničke identifikacije smatrala antropološka i lingvistička (posebno fonetska) obilježja stanovništva. Međutim, oni nisu dovoljno pouzdani. Jezici se mogu ponovo naučiti za svega nekoliko generacija. Antropološka asimilacija ne odvija se tako brzo. Muškarci su podložniji takvim promjenama. Zbog genetskih značajki. Žene su otpornije. Ženski DNK rjeđe podliježe mutacijama, stoga je kod žena jasnije odijeljen antropološki tip. Poznati ukrajinski antropolog Hvedir Vovk identificirao je 4 antropološka tipa Volynjana.

Prema glavnom indikatoru, volynjski Ukrajinci donekle imaju okruglu glavu, pigmentacija kose je većinom tamnih nijansi, oči su svijetle, samo je za jugozapadni tip karakteristična okrugla glava, tamna boja kose i očiju, što se objašnjava utjecajem karpatskih Ukrajinaca.

(...)

A ipak antropolozi tvrde da su Volynjani predstavnici nordijskog tipa s primjesama dinarskog, Polišćuki su dinarski i subnordički, s izuzetkom Podlasja, gdje prevladava alpski, kao i na Kubanju.

Volynjani tamne kose, kratkog lica i uskog lica te plavih ili sivih očiju najrašireniji su tip u granicama prostiranja volynjskog govora. Ne zaboravimo ni na ljude smeđih očiju, uskog lica na jugozapadu Volynja. Antropološki, Volynjanima su najbliži Hrvati. I to nije jedina slučajnost.

Volynjani i Hrvati

Etnografi su odavno primijetili srodnost motiva u vezu odjeće, slikanja uskršnjih pisanica kod Hrvata i Galičana, gorskih Hrvata i galicijskih Ćucula. Ali još nijedan put, znanstvenici nisu primijetili da je velika sličnost i u narodnoj nošnji Volynjana i Hrvata. Međutim, takvi ekvivalenti ne postoje na cijelom području Volynja. Našu pažnju privukle su vezene košulje djevojke iz Volodymyra te dviju djevojki iz Ustyluĝa na snimkama snimljenim početkom XX. stoljeća te narodne nošnje u kojima suvremene Hrvatice idu u crkvu. Sličnost je upečatljiva: rukav je potpuno vezen (očito crvenim rupčićem i tamo, i tamo), duge nanizane ogrlice i ... već opisani tipovi lica.

Poznati hrvatski povjesničar Vjekoslav Klaić tvrdi da su **Peremyšlj, Bužes'k, Belynj, Červen, Plisnens'k i Radeče** gradovi Bijelih Hrvata. Na temelju moskovskih arhiva povjesničari tvrde: već u XIX. stoljeću stanovnici sela oko volynjskih gradova Dubno i Volodymyr-Volynjskog, nazivali su se Bijelim Hrvatima te navode točan broj na svome području: 17 228 stanovnika. Hrvatski povjesničari Ferdo Šišić, Dominik Mandić i također Vjekoslav Klaić navode da su Rusini s Galicije, Zakarpatja, Bukovine, Volynja i Podolije izravnim potomcima bijelohrvatskog plemena. Pozivajući se na dokumente cara Konstantina Porfirogenita, oni ističu pripadnost bizantskih Bojka karpatskim Bojkima te upravo u Galiciju smještaju Bijelu Hrvatsku. Zanimljivo je da su i ruski povjesničari Rusine iz Galicije i Volynja također nazvali Bijelim Hrvatima. Tako Boris Grekov tvrdi da suvremeno ukrajinsko stanovništvo Galicije i Volynja nisu pridošlice na ovom teritoriju, već autohtoni potomci Bijelih Hrvata.

Vjekoslav Klaić povijesnu Bijelu Hrvatsku približno identificira s teritorijem Kraljevstva Galicije i Volodymyrije. Prevedeno na naše termine, to je Galick'o-Volynjs'ke kneževstvo.

O Bijelim Hrvatima u Galiciji pisali su i ukrajinski povjesničari, posebno Mihajlo Hruševs'kij i Dmitro Dorošenko. Samo se oni, s obzirom na dostupne izvore, nisu dotakli teme Hrvata u Volynju.

Hrvati se spominju i u rus'kim ljetopisima. Godine 907. karpatski Hrvati spominju se kao rus'ko pleme, koje je sudjelovalo u Olegovom pohodu na Konstantinopolj zajedno s Varjazima, Slavenima, Čudima, Kryvyčima, Merrima, Poljanima, Siverima, Drevljanima, Radymyčima, Duljibima, Tyvercima. A njihova se država nazivala Velika Skifija. Posljednje Nestorovo spominjanje Hrvata odnosi se na pohod Volodymyra I. Velikog 993. godine: „Godine 6501. [993.] krenuo je Volodymyr na Hrvate.“ Prema Bogdanu Tomenčuku, prestanak spominjanja Hrvata u rus'koj kronici u sljedećim godinama objašnjava se „likvidacijom Velikohrvatskog kneževstva, kao rezultat rus'ko-hrvatskog rata“. Tada su Hrvati prešli u nove etničke formacije.

O postojanju Velikohrvatskog kneževstva donedavno se nije ni moglo govoriti. Tek u posljednje vrijeme, arheološka ekspedicija u Gornjem Dnjestru Nacionalne akademije znanosti Ukrajine otkrila je više od 40 naselja s površinom većom od 20 hektara samo u Galiciji. Sva naselja bila su izgrađena od VII. do X. stoljeća i povezuju se s Bijelim Hrvatima. Neka od njih postojala su do XIV. stoljeća. Najveće naselje, Stiljsko, ima površinu 250 hektara. Zaključak je da je od VIII. do X. stoljeća Stiljsko bio najveći grad u Europi. Sama duljina zidova dosegla je 11 kilometara. U to je vrijeme bio 25 puta veći od Kijeva. Prirodno zemljopisni, a samim tim i ekonomski položaj Kijeva bio je povoljniji zbog plovnog puta. Kako bi sebi osigurali pristup glavnim trgovačkim putovima, a to su bile rijeke, Hrvati su iskopali kanal do Dnjestra. Njegova dužina dosegla je 11 kilometara, što ukazuje da su posjedovali zemlju i također znatne radne resurse. O veličini prijestolnice Stiljsko svjedoči ne samo njegov naziv, nego i predio Zlatna Vrata i Knežev Bunar u njegovoj blizini.

Takvo susjedstvo, pomnoženo s možda heterogenim sastavom stanovništva i njegove simpatije nisu uljevale sigurnost knezu Volodymyru u tome da volynjske zemlje neće biti pod protektoratom Velike Hrvatske, koja je već prešla preko Dunava, na Balkan, gdje rus'ki knezovi nisu imali osobiti uspjeh.

Sarmatska teorija o podrijetlu etnosa u posljednje je vrijeme stekla popularnost među hrvatskim povjesničarima. Međutim, ona nije u korelaciji s biogenetikom. Među Sarmatima, kako svjedoče materijali drevnih ukopa, prevladavali su predstavnici muške halposkupine R1a,

dok je među Hrvatima dominirala po podrijetlu starija halposkupina I2, koja nije bila pod utjecajem karakterističnih mutacija.

Zato se postavlja i drugo pitanje: jesu li Hrvati konkretno bili Slaveni ili samo susjedi Slavena? Prema logici Konstantina Porfirogeneta, ipak susjedi. On piše: „Hrvati, koji danas žive u krajevima Dalmacije, potječu od nekrštenih Hrvata, koji su se zvali „bijeli“, a nastanjuju drugu stranu Turkiye (zemlje Ugra), blizu Franačke (zemlje Germana) i *graniče sa Slavenima*, nekrštenim Srbima.“ Iz ove fraze mogu se donositi razne pretpostavke. Moguće je da je autor na taj način razdvojio Srbe-Slavene od Ugra i Germana, a možda je i smatrao da Hrvati nisu Slaveni. Ako je i knez Volodymyr smatrao tako isto, onda su razlozi rus'ko-hrvatskog rata očigledni, išao je protiv tuđinaca. Ali, na kraju, ono što je rekao Konstantin Porfirogenet, odnosilo se samo na Hrvate Dalmacije, stanovnike jadranske obale. I već je u to vrijeme bilo nekoliko Hrvatskih. Balkaska, krštena se nazivala Crvenom, Crni Hrvati živjeli su na području današnje Češke, a Bijeli, prema klasifikaciji Konstantina Porfirogeneta, s druge strane Hrvatskog grebena, dakle u Prikarpatiji. Čini se da se samo ova, prikarpatska Hrvatska nazivala Velika: „Velika Hrvatska, zvana „Bijela“ do danas ostaje nekrštena, kao i njezini susjedni Srbi“, piše Konstantin Porfirogenet. Nijednu drugu Hrvatsku, osim Bijele, rus'ki ljudi nisu poznavali, pa su je zvali jednostavno Hrvatska.

I konačno, riječ „Hrvat“, kako smatraju hrvatski znanstvenici, znači „stanovnik velike zemlje“. Naravno da teritorijalno velika zemlja nije morala niti je mogla u to vrijeme biti etničko homogena.

Većina hrvatskih povjesničara smatra da je pradomovina Hrvata sjeverna strana Karpata. Bijela Hrvatska zauzimala je znatna područja. „Hrvatski leksikon“ tvrdi da su to teritoriji današnje Češke, Poljske i tadašnje Kijevske Rusi, a enciklopedije na engleskom jeziku da je to teritorij suvremene Ukrajine.

Postoji i vlastito hrvatsko mišljenje o podrijetlu rase. Većina hrvatskih povjesničara i antropologa sklona je iranskoj teoriji. Tražeći vlastite korijene, primijetili su da u Hrvatskoj, Slovačkoj, Galiciji i Volynju postoji specifična rasa – **savidna** (ime od rijeke Save u Hrvatskoj). Ta rasa skoro je identična dinarskoj, ali karakterizira se svijetlim očima, kosom, puti. Prije Drugog svjetskog rata hrvatski su antropolozi smatrali Savide zasebnom hrvatskom rasom, a u ratnim vremenima zasebnom vrstom dinarske rase i, unatoč žestokom pritisku Nijemaca, inzistirali na određenoj savidskoj segregaciji. Hrvatski antropolozi među Savide uključuju i zoroastrijce Irana i Paštune Hindukuša. Prema hrvatskim znanstvenicima, dinarska rasa je iranskog podrijetla, a njezina prisutnost u Europi ukazuje na rute njezina naseljavanja od Dona (sarmatski korijeni) preko središnje Ukrajine, južne Poljske, Slovačke, Austrije do Tirola i Bavarske na zapadu, prekriva Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru i sjevernu

Albaniju, dosežući koncentraciju upravo u Galiciji i Zakarpatju, Slovačkoj te između balkansko-jadranskih Hrvata. Iako se Savidu pojavljuju po cijelom području naseljavanja dinarske rase, većina ih je u Hrvatskoj, sjevernoj Bosni i Galiciji.

Kao što vidimo, Volynj se u ovom nabranjanju ne spominje. Možda je tako i bolje, jer u ovoj teoriji postoji više romantike nego znanosti.

Takve razlike u mišljenju nedvosmisleno svjedoče samo o jednoj stvari: „čisti“ hrvatski etnos nije postojao. Koristeći ovu okolnost, većina ukrajinskih istraživača slaže se da su se plemena Anta, Sklavina, Veneda i Karpa integrirala unutar granica Gornjeg i Srednjeg Posnjistrovja, kao i u Donjoj i Srednjoj Visli, i postala poznata kao „Hrvati“.

Genetski, Hrvati, kao i ostale nacije, nisu homogeni. Ali za razliku od Ukrajinaca, kojima dominira jedna haploskupina (R1a – više od 55 %), Hrvati takve haploskupine imaju dvije. I raspoređene su otprilike jednako R1a – 34,3 % i I2, otprilike isto – 32,4 %. Štoviše, kod stanovništva Balkana (Hrvatska, Bosna, Hercegovina) glavna je haploskupina I2. Treći najveći podsastav čine predstavnici haploskupine R1b, koja se također naziva keltska – 15,7 %. Što je s Keltima (čiji se potomci smatraju Talijani, Španjolci, Francuzi i općenito 70% stanovništva moderne zapadne Europe), a što je s Dačanima (I2), čiji preci uključuju i naše arheološke Tripiljce i moderne Bosance i Moldavce, za koje je karakteristična blaga tamnopusost, koju antropolozi bilježe i kod Volynjana. Dakle, ako ne genetska identičnost, onda je barem sličnost Volynjana s Hrvatima posve moguća. Kako kod jednih, tako i kod drugih, broj predstavnika sa svjetlom pigmentacijom gotovo je jednak kao i onih s tamnom.

Prema antropološkim karakteristikama, potomcima Hrvata na Volynju može se smatrati više od četvrtine ukupnog stanovništva. Uzorci DNK ovdje još nisu dostupni, stoga, što će u budućnosti pokazati biogenetika, ostaje za vidjeti. Međutim, glavna značajka tračkog stanovništva, tamnopusost, ima upravo takvu učestalost.

Još jedan vrlo konzervativni pokazatelj etničkog identiteta je ritualnost. Na primjer, Ukrajinci imaju gotovo identičnu ceremoniju vjenčanja s Kirgizima, Tadžicima, Paštuncima, Kurdima, a žetvene običaje s Osetima i Dagestancima. Odakle to potječe? Što ti narodi imaju zajedničko? Odgovor na to pitanje daje jedino DNK analiza. Zajednička biogeneza. Svi imaju zajedničkog pretka koji je živio prije 4,5 tisućljeća. I čak su i tada postojali neki danas poznati svadbeni običaji. Oseti i Dagestanci potomci su Sarmata, starosjedioca s Podonje, koji su imali zajedničku povijest s precima Ukrajinaca u doba Skita i Kimerijaca. Kao rezultat miješanih brakova ova nomadska plemena usvojila su poljoprivrednu kulturu, zajedno s odgovarajućim agrarnim obredima upravo od predaka poljoprivrednika, koje arheolozi nazivaju Čornoljisima, predstavnicima čornoljiške arheološke kulture.

Volynjani nemaju tako dugu povijest s Hrvatima, jer kao etnička zajednica, definirali su se mnogo kasnije i sasvim moguće, i to sa sudjelovanja upravo Sarmata, posebno Galičani. S Osetima imaju zajedničke demonološke motive, koji su Volynjanima nepoznati.

Što se tiče folklora, najmisterioznijim može se smatrati svadbeni obred Volynjana. Oni nemaju svoju zasebnu varijantu, za razliku od Poliščuka, Ćucula, Podoljana, Slobožana. Volynjsku varijantu vjenčanja istraživači označavaju kao galicko-volynjski podtip, prijelazan između karpatskog i polisskog. To je zato što značajno veliki dio etnografskog Volynja graniči s Podolijom.

Kod Volynjana, mladoženju do mladenke prate čuvari, konjičko poslanstvo od mladenke, tako da ne rade nikakvo prenošenje po putu. Djeveruše brane svoju djevojku od mladoženje, ponekad čak i pred pragom slažu glineni zidić od gruda s blatom i slamom. Obrana popušta tek nakon što je srušen zidić i mladićev konj udara u prag svojim kopitom.

Kod Volynjana postoji običaj otmice mladenke, poznat narodima tračke grupe, Poliščuki bi to smatrali neodopštinom, a otmičara bi mogli čak i pretući. Takve iste običaje imaju i Moldavci, koji su također genetski povezani s Keltima (Dačanima). Poznat je i stanovnicima Podolije.

Na volynjskom vjenčanju biva mnogo toga čudnog za njihove susjede Poliščuke te mnogo uobičajenog za druge susjede, Galičane.

Etnografske razlike stanovništva Ukrajine izražene su od brončanog doba i od tada nisu pretrpjele drastične promjene.

Ako se nakon dobivanja reprezentativnog uzorka DNK Volynjana pokaže, što je vrlo vjerojatno, da je značajan postotak Y-kromosoma R1b, tada će biti moguće pouzdano tražiti zajedničke kulturološke markere Volynjana s Ircima, Velšanima, Škotima, dijelom Španjolaca i Engleza, koji su također bili Kelti. Među njima dio haploskupine muškog Y-kromosoma R1b na mjestima doseže 70 %. No, kako njima nedostaju stručnjaci za to područje, mi ćemo morati istraživati.

Karakterističnim obilježjem ovog europskog (uvjetno keltskog) stanovništva smatraju se neke mongoloidne karakteristike. Turkijski elementi u Europi povezani su s alpskom rasom, koja je stara više od 9 tisućljeća. Prema fizičkim značajkama, njezini predstavnici imaju visinu ispod prosjeka (muškarci – 172 cm), hipertenzivnu (punu) građu tijela, nisko široko lice, visoko čelo sa slabo izraženim lukovima nad obrvama, oštru brahicefaliju (kratko lice), tamnu pigmentaciju kose (od smeđe do crne) i šarenice oka.

Kod predstavnica ove populacije rijetko se pojavljuju „pjegice“, malo madeža, kosa je većinom valovita. Imaju prilično uočljivu turkijsku komponentu, koja je karakteristična i za Čehe i Slovake.

Da bi se konačno razjasnila etnogeneza Volynjana, postoji katastrofalan nedostatak podataka iz neolitskog šumskog pojasa u istočnom dijelu Europe, koji je sada postao šumskom stepom, ali možemo pretpostaviti da je širenje na istok poljoprivrednih kultura okruglih amfora i vrpčaste keramike u III.-II. tisućljeću prije Krista bio popraćen prijenosom miješanog niza ženskih mtDNK markera, koje su djelomično stekli potomci srednjoeuropskih lovaca koji su prešli na obrađivanje zemlje. Predočen zaključak dobro ilustrira genogeografsku analizu, kojoj morate vjerovati na riječ, jer su ovdje mogućnosti njezinog razjašnjenja ograničene i neće svima biti zanimljive.

Toponimijski podaci mogu puno toga kazati, a osobito hidronimički. Rijeke su imale svoje nazive već tada, kada o mnogim današnjim gradovima nije bilo ni spomena. Kod Oseta, koji su potomci Sarmata, koji su za vrijeme ranog željeznog doba osvojili sve šumske stepe, Styr znači Velik i koristi se za ime jedinog boga, ekvivalent našem Svevišnjem. Lug je vrhovni bog Kelta. Bog je Ilircima. (...)

Protiv koga se onda borio kijevski knez? Vrlo vjerojatno da to je bilo upravo protiv tadašnjih Volynjana, Bužana i etničkih Hrvata, koji su u to vrijeme bili ista subetnička skupina.

Za Bazilijsku crkvu, za koju se smatralo da nema iste na svijetu, ispostavilo se da ipak ima. Temelji crkve izgrađeni su u obliku cvijeta s osam latica. Analogna forma ove arhitektonske skulpture nalazi se u Praškom dvorcu.

Takav oblik je imala rotunda sv. Vita (ili to nije bio poganski Svetovit), srušena oko 1060. godine. Smatra se da je Praški dvorac osnovao oko 880. godine knez Borživoj iz obitelji Przemyslowicz. Nije li njihov predak bio je osnivač Przemyśla (Przemyśl), kojeg je odabrao i knez Vladimir.

Mislimo da je Volodymyrova crkva, koja je od početka imala oblik rotunde, postojala još od pretkršćanskih vremena. Arheolozi koji su u X. stoljeću pronašli zidove hrama, zamislili su da pogani nisu imali kamene hramove. Otkrivanje kamenih temelja u Plisnes'ku, koji su s pouzdanjem identificirani kao temelji poganskog kamenog hrama, uništava taj argument.

Volodymyr je mogao ići na Hrvate i zato što su bili nekršteni (zato su i bili Bijeli). U tom slučaju, posvećenje svoje pobjede kršćanskom crkvi nije bila samo zahvala Bogu, već i označavanje teritorija.

Viktor Davydjuk
ZAČARANO POLISSJE

POVIJESNI PREDCI POLIŠČUKA

Na koji način arheološka karta Polissja korenspodira Herodotovim „Povijestima“. Je li grčki povjesničar antike znao ne samo o polisskom moru, nego i o stanovnicima njegovih obala? U mnogobrojnom nabranjanju plemena i naroda, koje spominje u svojim „Povijestima“, Herodot ne spominje *Poliščuke*. Je li to samo zato jer je to područje bilo slabo naseljeno? U to je teško povjerovati jer od pamtivijeka posebnosti zanimanja ribolova i lova, kojim se bavilo lokalno stanovništvo nisu imala vidljivih prepreka za svoju primjenu. Očigledno je da su se nebrojeni predstavnici mylograds'ke i pomors'ko-kljošove kulture dobro sakrili od svijeta, kada za njih nisu čuli grčki trgovci i nisu prenijeli Herodotu. A možda je ovdje razlog upravo more, koje je teško bilo osvojiti. Uostalom, predstavnici tih kultura bili su koncentrirani uglavnom tamo gdje se, prema jednoj od Herodotovih „Povijesti“, nalazila pustinja. Glavni vid grčkog transporta, čamci, nisu davali mogućnost izaći daleko na obalu „mora“, gdje nije postajlo ni gradova niti velikih naselja.

Međutim, ta „pustinja“ nalazila se iznad polisskih zemalja, koje su naseljavali Budyni i Nevri. A oni su čak i imali svoju zemlju. Ona se nazivala Ğelonija. Autohtoni stanovnici te zemlje, potomci najdavnijeg i tajanstvenog plemena, prema viziji povjesničara, naseljavali su teritorij od gornjih Pripjata do Dona. Oni su bili brojani narod, plavih očiju i riđe kose, imali su jako star, drveni grad Ğelon u kojem su bili hramovi, slični helenskima, zato što su navodno i sami Ğeloni ispočetka bili Heleni i dijelom su govorili skitskim, a dijelom grčkim.

Nevri, koji su se naselili među Budynima, to jest prvotnim stanovnicima doline Pripjat, svi su bili čarobnjaci-vukodlaci. Najmanje jednom u godinu, svaki od njih se pretvarao u vuka. Iako je i samomu autoru „Povijesti“ bilo teško u to povjerovati.

Pod navalom Perzijanaca i Skita, Budyni, Melanhlajni, Androfađi i Nevri napustili su svoje zemlje i pobjegli u kaos sa svojih krajeva na sjever u pustinju. Ako je ta Herodotova informacija pravilna, tada ona dobro prikazuje to jedinstvo koje su stvorila tajanstvena plemena polisskog stanovništva, još iz doba bronce, koje se isticalo konsolidacijom plemena tšynec'ke i komarivs'ke kulture u granicama cijelog sjevernog te djelomično zapadnog dijela današnje Ukrajine. To se dogodilo gotovo za jedno i pol tisućljeće prije Herodota. Zato su se povukli u pustinju, iako i bez reda, ali zajedno. S obzirom da su Skiti i Grci mogli poduprijeti sva tajanstvena plemena samo s juga ili jugoistoka, to znači da bi se tadašnjom pustinjom moglo

smatrati suvremeno Polissje. Pri čemu je u to vrijeme riječ „pustinja“ moglo imati ne toliko geografsko, koliko demografsko značenje, dakle: „mjesto, nenaseljeno ljudima“.

Općenito, Herodot ne spominje često tadašnje predke Poliščuka, ipak su to plemena dovoljno udaljena od Grka. Međutim, karakteristika tih plemena u mnogim aspektima je dovoljno iscrpna.

Najviše pozornosti su u „Povijestima“ zaslužili **Budyni** (starogrčki Bouδίνov, Boudinoi), drevni narod koji je, prema Herodotu, obitavao u Skitiji, koja je današnja Ukrajina, na sjeveru od Savromata i graničio je s Nevrima.

Herodot je o njima pisao. „Što se tiče Budyna, to je veliko i brojno pleme i svi oni imaju posve plave oči i riđu kosu. U njihovoj je zemlji izgrađen drveni grad, koji se zove Ćelon. Svaki dio toga mura (očigledno, to je zid – V. D.) duljine je trideset stadija, a mur (zid) je visok i drven. I prostorije i svetišta u njih su drvena. Tamo su svetišta helenskih bogova, helenski opremljeni sa statuama i žrtvenicima te s unutarnjim drvenim hramovima. Svake tri godine oni svetkuju dionizije i imaju bakhovske pomame. A Ćeloni su izvorno Heleni, koji su se odselili iz trgovačkih središta i naselili se s Budynima. Oni su se koristili i skitskim i helenskim jezikom.

Budyni se nisu koristili tim jezikom kao Ćeloni i njihov način života je drugačiji, jer Budyni su starosjedioci, nomadi i jedino su se oni u tim krajevima prehranjivali pinjolima“ (što se tiče pinjola, prijevod je možda netočan – V. D.).

Dalje Herodot obraća pozornost na to da se svakodnevni život Ćelona značajno razlikuje od svakodnevnog života Budyna. „Ćeloni obrađuju zemlju i konzumiraju žitarice te imaju vrtove, oni ne nalikuju na Budyne ni izgledom, niti bojom očiju i kose“. Time autor ukazuje i na to, da Budynima obrada zemlje nije svojstvena. Današnji ukrajinski istraživači na osnovi tih svjedočenja donose drugačiji zaključak: Budyni su imali polu-nomadski način života, a Ćeloni, koji su obrađivali zemlju i bavili se hortikulturom, su iseljenici iz semitskih zemalja. O semitskom podrijetlu Ćelona može svjedočiti i druga napomena Herodota, u njih je boja kože drugačija nego kod Budyna. U kontekstu rase, ona je jako indikativna. Ali, zašto onda „Heleni nazivaju i Budyne Ćelonima“, iako je, kako smatra Herodot, „to nepravilno“?

A također: „cijela njihova zemlja prekrita je raznolikim šumama, a u najvećoj gustoći šuma je veliko i puno jezero, također i blato i okolo njega trska. U tom jezeru love vidre i dabrove i razne druge zvijeri s kvadratnim njuškama. Od njihovih koža sebi šivaju zimsku odjeću, a njihove iznutrice korisne su za liječenje bolesti maternice“. Iz svega rečenog zaključuje se da je osnovno zanimanje Budyna bio lov i ribolov.

Autori koji slijede, ne dodaju ništa novoga o Budynima i pokazuju veće zanimanje za nevjerojatnu životinju koja živi pokraj jezera u gustišima šuma. Ona se zove tarandus, poistovjećuje se sa sobom.

Prema Borysu Rybakovu, Budyni arheološki odgovaraju baltskim ili slavenskim narodima juhnivs'ke kulture.

Uzimajući u obzir brojnost plemena Budyna, Borys Grakov ih je smještao u prostor od voronježskih do poltavskih stepskih šuma. Još jedan argument leži u tome, što je cijelo to područje prekrivala jedinstvena (s ne baš značajnim varijantama) arheološka kultura. Ta kultura se proteže teritorijem od ušća Desne do Vorskle, prema jugu od šumske zone do Siverskog Donjeca u njegove stepske šume i djelomično stepske duljine, uključujući šumovito voronješko Podonje.

Pojedini istraživači poistovjećuju grad Ćelon s Biljs'kim naseljem na Poltavščini.

Zajedno s Budynima, osim plemena juhnivs'ke kulture, također se uključuju njima srodni predstavnici verhnjoos'ke i dnjipro-dvins'ke kulture. Poneki istraživači smještaju Budyne i u srednji tok Volge.

„Britanika“ iz 1911. godine identificira ih s granom Ugrofinaca, koje sada čine narodi Komi i Udmurti. Pretpostavka se ne čini u potpunosti neutemeljenom. Međutim, ovdje postoji mnogo argumenata u korist, kao i protiv nje.

Kod Udmurta, kao i kod Poliščuka, ista je linearna gradnja uz rijeke. Jednako tako su uobičajena poluzatvorena dvorišta, farme. Bijelo-crno-crvena paleta u odjeći. Prugasti i kvadratno-romboidni ornament. U svadbenoj odjeći Udmurta, kao i kod Poliščuka, postoji običaj nakon prve noći, koja se provede kod mladoženje, da se mlada šalje po vodu. Međutim, slično promatramo i kod Tatara te Mara, što svjedoči ne toliko o imitaciji, koliko o starosti običaja, kada spomenuti etnosi još nisu bili odvojeni narodi. Takva mogućnost je postojala ne kasnije od eneolita, u doba bronce (srednjostoživs'ka ili fat'janivs'ka kultura).

Najveća razjedinjenost je u genetskoj ravnini. I kod jednih i kod drugih je veliki postotak ugrofinskih gena, posebno kod Udmurta, više od polovice. Kod Koma, dvostruko je manje, ali svejedno trostruko prevladava njihova brojnost među istočnim Poliščukima. Među zapadnima, ona je blizu statističke pogreške. Moguće je da predstavnike tih naroda, u kojima je prisutna tradicija genetike gostiju, mi jednostavno ne smatramo tima, kojima su oni u stvarnosti. U raznih naselja Udmurta i Koma cjelokupna slika bitno je drugačija. Pored toga, sam uzorak, što kod jednih, što kod drugih ne premašuje 100 ljudi. Za kardinalne zaključke, to očito nije dovoljno.

S druge strane, kod Udmurta, među muškim stanovništvom prevladava ugrofinski gen europskog tipa N3. A još je Udmurtima, kao i drugim Ugrofinima, svojstven nedostatak

percepcije boja i glavno, primijećena je prisutnost sibirskog mongoloidnog gena T₂, u to vrijeme, kada Poliščuki nemaju ni najmanje oznake mongoloidnosti i smatraju se u tom kontekstu najistaknutijim stanovništvom među ostalim etnografskim grupama Ukrajinaca.

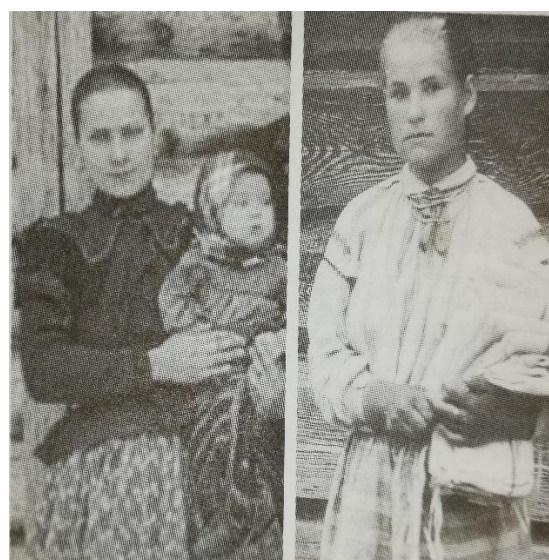
Kod Udmurta nije sve tako jednoznačno. Usprkos svojim mongoloidnim primjesama, izgledom oni su tipični europeidi. Čini se da je ta primjesa nastala tek u posljednje vrijeme. A sveukupno, oni imaju više karakteristika koje su promatrane kod Balta.

Genetička veza Poliščuka sa sjevernim narodima je očigledna. Kako drugačije objasniti njihove kratke udove i dugačak torzo, ako ne kao adaptaciju na hladnu klimu? Prema takvoj antropološkoj komponenti, ruke i noge manje mrznu, nego onima, kojima je suprotno.

Narod Koma ima nešto drugačiju genetiku. Sibirska komponenta kod njih je značajnije uočljiva. Zato i oni svojom vanjštinom donekle podsjećaju na Poliščuke, a posebno Poliščukanke.

Ženska nošnja Udmrke (lijevo)
i Poliščukanke (desno), koja
je isto slična

Žena Koma (lijevo) i Poliščukanka.
Najsličnije su po širokim čeljustima, genetsko
nasljeđe stanovništva, koje se dugo vremena
hranilo mesom i orašastim plodovima

Vraćajući se na Budynce, koji se ponekad smatraju precima Udmurta i Koma, ne može se ne spomenuti da su oni uočljivi na Polissji, kako na razini antroponimije, tako i ojkonomije. Tamo su rasprostranjena prezimena *Budnyk*, *Budymka*. Istina je da su Poljaci Budnykama nazivali i polisska nalazišta katrana uglavnom uvezenih na Polissja preko doseljenika iz pješčane Mazovije. Je su li ti ljudi dobili takav naziv zbog toga što su se nastanili u privremenim domovima, budama¹⁴, koje su bez žaljenja napustili, zapalivši kalijevim sulfatom

¹⁴ Буда [buda] – mala građevina za gospodarske potrebe.

crveno šumsko područje ili prema davnom etničkom omeđenju, nitko ne zna. Iako bi muški etnonim od *Budyna* trebao biti *Budyn*, a ne *Bydnyk*. Što se tiče drugog prezimena: *Budymka*, ono očito nije nastalo od Budnyka, jer su se žene Budnyka nazivale drugačije: *Budnyca*.

Prema Herodotu, urođenici Polissja su i Nevri. **Nevri** (grč. Νευροί) drevni su narod koji je stanovao nakon (to jest, iznad) Skita orača, sjeverno od rijeke Tyras (Dnjestra), uzduž Ćypanysa (Južnog Buĝa), zapadno od Borystena (Dnjepra).

Herodotova svjedočanstva osnovni su pisani izvor o životu ovoga naroda. Zemlje Nevra na zapadu su graničile s Aĝafirsima, na jugu sa Skitima, na istoku s Androfagima, sjeverno od Nevra Herodot spominje nenastanjenu pustinju. On spominje i to da je car (carevi) Nevra zajedno s drugim carevima Velike Skitije sudjelovao u poznatoj Vladi careva Skitije 512. (514.) godine pr. Kr. Ona je činila zajedničku obranu protiv Perzijanaca, koji su ugrožavali Skite. Stanovnici Polissja, točnije njihovi poglavari, ovdje nisu pokazali zajedništvo. Mišljenja careva su se dijelila: „Ćelon, Budyn i Savromat imali su zajedničko mišljenje i obećavali su pomoći Skitima. Ali, zato su Aĝatirs, Nevr, Androfaĝ i carevi Melanhlajnaca i Tavra ovako su odgovorili Skitima: „Da vi ovako niste prvi uvrijedili Perzijance i da niste prvi započeli rat protiv njih, mi bismo rekli da su istinite vaše riječi i to što vi sada želite od nas i mi bismo vas rado poslušali i učinili bismo tako, kao i vi. Međutim sada, kada ste svi vi učinili napad na njihovu zemlju bez nas i zarobili Perzijance, onoliko godina koliko je bog poželio, oni, jer njih je podigao protiv vas taj isti bog, vraćaju vam istom mjerom. Zato mi ni tada nismo napadali te ljude, niti im sada ne želimo nanositi štetu. Ali kada oni prvi krenu na našu zemlju i prvi započnu neprijateljske radnje, tada ćemo i mi istupiti, kako bismo ih odbili. Dok mi u to nismo sigurni, ostat ćemo mirni, jer pretpostavljamo da Perzijanci nisu došli ovamo, kako bi nas napali, već na te, koji su krivi za zlo koje im je počinjeno“. Ne pokazavši jednoglasnost s drugim stanovnicima Polissja, Ćelonima i Budynima, Nevri su se još više udaljili od njih.

Kao krajnji rezultat, Skiti su, iscrpljujući Perzijance, prešli do carstva Sjeverne Skitije, povukavši se u zemlju Nevra, koji su bježali na sjever u pustinju. Tako je, ako ćemo vjerovati Herodotu, bio naseljen dio Polissja, sjeverno od Pryp'jata, gdje danas većinom stanuju „bjeloruski“ Poliščuki. Predaje o tome da je tamo bila pustinja i da je današnji narod bio na okupu, ja sam bio u mogućnosti čuti za vrijeme terenske ekspedicije 1999. godine u selu Zbyraž Maloryts'koga rajona Brestke oblasti.

Od XIX. stoljeća, povjesničari su radili pokušaje identificiranja Nevra s tim ili drugim narodom Europe. Arheološka istraživanja omogućuju identifikaciju njih s predstavnicima raznih arheoloških kultura, osobito s myloĝrads'kom (VII. – II. st. pr. Kr.). prema Borysu Grakovu, Nevrima pripadaju spomenici na desnoj obali srednjeg Dnjepra pa sve do voda

šumskih stepa Južnog Buğa i Dnjestra, dakle u prvom redu kompleksi slijevanja rijeka Tyasmyn i Rosa.

O Nevrima, koji su se svojevremeno preselili u zemlju Budyna (dakle, u dnjiprov'ske Livoberežžja), spominju spomenici na terenu slijevanja Vorskle, čije je podrijetlo povezano s kulturom Pravoberežžja.

Pavol Šafárik, Lubor Niederle i drugi, Nevre su smatrali precima Slavena. Pojedini ih istraživači poistovjećuju s Keltima. A arheolozi ih smatraju identičnima s mylograds'kom kulturom, poznatom iz X. – I. stoljeća pr. Kr. na području Južne Bjelorusije i Sjeverne Ukrajine od gornjeg toka rijeke Ğorynj do donjeg toka Desne, a u nižim etapama, jedino na području Bjelorusije.

Arheološka istraživanja kulture pokazuju da „prema posebnostima vođenja domaćinstva, Mylogradci su bili sličniji praslavenima, a duhovnom i materijalnom kulturom Baltima (istočnoblatskim i finskim plemenima).“ Stoga predstavnike tih plemena, koji su nastanjivali bazene Pryp'jata, Styra i Ğoryna ne možemo nazivati ni Baltima ni Slavenima, oni su se izmiješali na granicama i jednih i drugih i očito je da su osnovali svoju zasebnu subetičnu skupinu. Vremenom su predstavnici te kulture krenuli na sjever i kolonizirali jug današnje Bjelorusije (dakle, Berestejščynu – V. D.)

Herodot također kazuje da su Nevri jednu generaciju prije dolaska Darija (dakle, sredinom VI. stoljeća pr. Kr.) bili prisiljeni preseliti se iz svoje domovine u zemlju Budyna preko „zmija“ (dakle, neprijatelja – V.D.). Indikativno je da se na krajnjem zapadu Polissja riječ „zmija“ koristi u značenju „vještica“. Zločinca tamo nazivaju odrpansom.

Što se tiče divljih bijelih konja (tarpana) koje Herodot spominje, koji pasu u blizini velikog jezera u zemlji Nevra, bjeloruski istraživači smatraju da se radi o jezeru Narev, na desnoj obali Zapadnog Buğa u Bilovez'koj Pušči. A zašto to ne bi bilo mnogo veće jezero Svityaz', koje se također proteže arealom u kojem su obitavali Nevri?

Osobitu popularnost je dobila skitska basna o nevjerojatnom vraćanju Nerva, koju je Herodot ispričao: „Ti su ljudi, očigledno, čarobnjaci.

Odavde dolaze vukodlaci.

Mapa je Mykole I. Davydjuka.

Skiti i Heleni, koji među njima žive, tvrde da se svaki Nevr jednom godišnje preobrazu u vuka na nekoliko dana, a zatim ponovno zauzima ljudski oblik“.

Ova poruka nam je omogućila da pratimo slavenske predodžbe o vukodlacima u dubinama povijesti. Kasnije, radeći paralele s totemnim kulturama Indijanaca (posebice plemena Kwakiutl u današnjoj Kanadi), znanstvenici su donijeli zaključak o postojanju kulta vuka među Nervima. U cjelini on postoji na Zapadnoj Polissji i do dan danas.

Prema Herodotu, Nevri su živjeli od 600. do 400. godine pr. Kr. Sjeverno od Skita orača. Danas se taj teritorij nalazi u gornjem toku Dnjestra, Južnom Buğu i bazenu Pryp'jata. S ovim se stanovništvom očito povezuju ne samo pojmovi o vukodlacima, već i o muškoj magiji, odsutnost pojma domaći, žene-zmije, koja donosi bogatstvo: sve njihove funkcije zamjenjuje gospodar-vukodlak. Jednini dodatak je praeuropski prikaz bjelouške, zaštitnice kuće. Obilje se očituje u stadima stoke. Zmija-gospodarica je prikaz skitskih orača ili pak Kelta, preobražena iz mezolitske Velike Majke. Ako pratimo kanone ikonografije, tada su je u zamislama drevnog stanovništva čuvalе zmije, a s glavnim od njih stupala je u spolni odnos, čime je osigurala sublimaciju vlastite plodnosti na poljima. Nevjernicima je to bilo nerazumljivo, oni je nisu obožavali i stoga je osigurala svoje susjede kao rezultat preusmjerenja tuđih dobara njima, tako da su ovu Majku Zmiju drugovjernici doživljavali kao običnu neprijateljsku silu. U Svitjazu vještice nazivaju zmijama. Mapiranje takvih predodžbi unutar definiranih područja trebalo bi tražiti odgovor na pitanje gdje danas žive potomci Nevra. Na ovoj se razini rješava pitanje njihove etničke pripadnosti. Za sada oba pitanja čekaju svog istraživača.

Slična izvješća o vukodlacima javljaju se i kod Bjelorusa, Litvanaca, Poljaka, pa čak i Oseta. Stoga nije potrebno nedvosmisleno konstatirati jesu li povezani isključivo s Nevrima. Povijest nastanka ovih kultova nalazi se negdje u završnom paleolitu. Pa ipak, postoji određeni obrazac u korelaciji širenja kulta vuka s etničkom poviješću plemena željeznog doba.

Mit o mogućnosti pretvaranja čovjeka u vuka, što ovu životinju definira kao totemskog pretka, Herodot poistovjećuje isključivo s Nevrima. Ali, same Nevre smješta na poprilično široki prostor. Prema njegovoj verziji, Nevri su najprije živjeli na lijevoj obali Dnjepra, ali kasnije su migrirali na desnu. Poznato je da su se plemena dnjipro-donjec'ke kulture kretala u tom smjeru mnogo prije toga. Općenito, Nevre, kao što je već spomenuto, povezuju s predstavnicima mylograds'ke kulture VII. – III. stoljeća. pr. Kr. Iako i to nije dokazana činjenica. Prije da je jedna od radnih hipoteza.

Mylograds'ka kultura najbolje se prepoznaje po širenju naselja na močvarnim obalama rijeka. Većina ih je smještena na teritoriju Bjeloruskog Polissja. Ovisno o značajkama krajolika, bile su okrugle, ovalne, četverokutne. S vanjske strane su bili učvršćeni nasipom i jarkom. Dakle, stanovništvo ove kulture nije se osjećalo sigurno u polisским zemljama. Čini se da nije bilo dobro konsolidirano i etnički, jer je obred pogreba u njihovim naseljima dvoritualan.

Kako postoje grobni humci, tako postoje i zemljani ukopi, ukapanje tijela te spaljivanje. Što se tiče potonjeg, ono se ponajviše prakticiralo u željeznom dobu, kojim datiramo mylograds'ku kulturu, većinom se prakticiralo tamo gdje se stanovništvo nije osjećalo poput gospodara te zemlje i bilo je spremno u svakom trenutku napustiti grobove predaka. Najuvredljiviji čin nad neprijateljima u to vrijeme, kao što se može vidjeti iz nekih Herodotovih izvještaja, smatralo se izrugivanjem nad ukopom.

Tradicionalna gradnja Mylogradaca može se smatrati tipičnom za Polissja. Kuće su gradili od drva kao naslagom ili nasjekom brvna i gline, nisu im premazivali glinom, grijali su se na otvorenim ognjištima. Takav način života vrlo podsjeća na tradicionalnu praksu dimnih kuća na Polissju i Bojkivščini.

Ovo je stanovništvo imalo malo metalnih proizvoda. Uglavnom su to oružje: koplja, kratki mačevi i strijele. A strijele su uglavnom skitski primjerci, dok strelice Herodot spominje kao osnovno oružje tadašnjih „feministkinja“ Amazonki. Međutim, Amazonke su sa strelicama išle samo u lov.

Od metalnih oruđa mylograds'kim plemenima još su bili poznati srpovi i motike, što svjedoči o znanju i vještinama obrade zemlje. Rijetko su se pojavljivali predmeti za konjsku zapregu. Proizvodi od kamena i kremenja uobičajeni su za život ovog stanovništva: žrvnji, mužari, preše, sjekire, brusne šipke, strugači i drugo. Općenito, ova arheološka kultura,

u usporedbi s drugim suvremenim kultura, prilično je siromašna, naizgled uglavnom „drvena“, mada su u njezinim kulturnim slojevima dobro mogu primijetiti i tragovi bavljenja crnom metalurgijom, čije su sirovine crpili iz željeznih močvarnih ruda.

S vremenom su nositelji mylograds'ke kulture svoje područje proširili na Volynj. Istraživači definiraju njezinu zapadnovolynjs'ku (ili gorins'ku) inačicu kao zasebnu. Ali etnička pripadnost Mylogradaca nije konačno razjašnjena. Volodymyr Tatišev smatrao ih je Sarmatima. Kult vuka kod njih se zapravo ne razlikuje od onog koji postoji u najbližoj rodbini Sarmata, Osetijaca. Uostalom, sarmatska obilježja također su primjetna među stanovništvom Poğorynnja (na Dubrovyčyni, Volodymyrečyni), posebno među ženskim stanovništvom (niskog rasta, okruglih glava, tamne puti, sivih očiju). Sarmati su možda poznavali i grčku božicu Artemidu. Kult njezine slavenske dvojnice, Krasne Gospe, zaštitnice djevojaka, koncentriran je u zapadnom dijelu Polissja, također u lokacijama gdje su najvjerojatnije koncentrirani nasljednici mylograds'ke kulture, a iza Turije, ona se spominje jedino u njezinom slijevanju rijeke u Prip'jatu.

Međutim, ne postoji matrijarhat karakterističan za Sarmate u suvremenom životu, kao i drugdje u Ǧalyčyni, nema tragova nadgrobnih humaka, po kojima se prepoznaju Sarmati, ni u gradovima gdje je lokalizirana mylograds'ka kultura, niti u ostatku Polissja. A južne antropološke značajke stanovništva treba tražiti u drugim migracijskim tokovima.

Kad su u pitanju Nevri, ne bih nedvosmisleno poricao prisutnost znakova matrijarhata u njihovim životima. Dovoljno je spomenuti što postaje razlog da se čovjek pretvori u vuka. U većini slučajeva njega šalje u šumu (očigledno u svrhu inicijacije) svekrva. Dakle, ona je bila glava matrijarhalne obitelji, inače ne bi imala pravo na to. Prema drugim verzijama, vjerojatno kasnijeg podrijetla, muškarci koji gataju zauzimaju cijeli svadbeni obred kao vukovi, ali tada ne samo mladoženja, već i mlada postaju njihove žrtve, o ostatku sudionika se ne govori.

U patrijarhalnoj obitelji djevojka je već morala proći testove inicijacije. Na koji način, može se pogoditi po tome kako do početka *perezve*¹⁵ mladu šalju po vodu.

Nju na putu presreću mladići iz mladoženjinog sela i izlijevaju vodu sve dok njezin muž ne dođe u pomoć. Ona sama mora trpjeti, vraćati se nazad i puniti vjedra iznova i iznova. Odnosno, žena koja je obavljala obred, morala je naučiti kontrolirati vlastite emocije, pokazati izdržljivost i poniznost. Iste norme promiču se u narodnim pripovijetkama „Djedova kći i bakina kći“ te „Kobilja glava“. Jedino u Zapadnom Polissji običaj slanja mladenke po vodu je rijedak, iako se spominje u svadbenim pjesmama. Uočljiviji je u susjednom Volynju. Kod Bjelorusa nije zapažen. A potpuno polisskij najduže je postojao u Svitjazu i okolnim selima.

¹⁵ Dio svadbenog običaja, kada bi mladenkini roditelji nakon prve bračne noći, pjevajući pjesme, išli u goste u mladoženjinu kuću.

Tu su mladenku dovodili do stola, za kojim su već sjedili gosti, na ljestvama posipanim sijenom. Oči su joj vezali rupcem. Na drugom kraju stola, ljestve je pridržavao muž, pa bi se ona, uspješno napipavši nogama svaku stepenicu, trebala spustiti u njegovo naručje. I na tomu nije stajalo. Jedan od muškaraca (koji nije rodbina) pobjegao je s „kolcem“ kao da pokušava s njim rasporediti ili ubiti zvijer. I iako je udario u zid, nastavili su pjevati: „Eto vam nije tur¹⁶, ni turica, već od djevojčice ženica“.

Obred je bio lokalno rasprostranjen, samo na području Šac'kih jezera. U drugim krajevima, mladenki bi, dok bi je izvodili iz ostave, bacali cjepanice pred noge. To je također nagovještaj o kroćenju divljih životinja, jer su prve divlje životinje domesticirane (pripitomljene) oštećivanjem udova. Za to su koristili stupice, čije su slike uglavnom na eneolitskoj keramici. Osakaćene (ranjene) životinje su pazili, dobivale su zdravo potomstvo, koje se od rane dobi privikavalo na čovjeka. Djevojka koje je prolazila inicijaciju je morala pokazati ne samo svoju strpljivost, već i demonstrirati da je čovjek, stoga nije morala kao zvijer šutati nogama trupce, već ih skupiti rukama i staviti na hrpu.

Ukazuje li ovo lokalno širenje običaja na neke razloge etnokulturnog poretka, posebno na ovisnost o mylograds'koj kulturi koja je ovdje koncentrirana, teško je reći, ali također ne treba odbaciti takvu mogućnost.

Oljga Meljnykovs'ka prva je povezala Nevre s mylogradskom arheološkom kulturom. Herodotovu Nevrydu na Voly

nj smješta Serġij Rassadin. Prema određenim verzijama, teritorij njezinog formiranja smatra se prip'jatska zona Ukrajinskog Polissja ili susjedne južne regije Bjelorusije. Formiranje spomenika mylograds'ke kulture, prema nekim znanstvenicima, temeljilo se na sosnyc'koj verziji tšynec'ko-komarivs'ke kulture brončanog doba, a potomci plemena mylograds'ke kulture bili su stanovništvo zarubynec'ke kulture. Većina istraživača slaže se da su etnički predstavnici plemena mylograds'ke kulture ipak praslavenska plemena Nevra, koje spominje Herodot. Nema sumnje da se u potpunosti radi o polisskoj autohtonoj zajednici.

U opisu Nevra posebno mjesto zauzima njihov bijeg od invazije zmija. Jesu li to bile prave zmije ili stepska plemena označena totemom zmija, do danas nema jasnog odgovora. Većina istraživača slaže se da je to povezano s navalom Kimerijaca, koji su Zmije smatrali svojim čuvarima. Kult zmije može se pratiti kod mnogih nestepskih naroda Europe.

Između ostalog, Jeronim Praški spominje postojanje takvih u XV. stoljeću kod Litvanaca. Slične podatke navodi i njemački putnik s kraja XVI. stoljeća. Pripovijedajući o

¹⁶ Tur je izumrlo divlje govedo (*Bos primigenius*).

litvanskom plemenu Žmud, promatrač izvješćuje da njegovi predstavnici „obožavaju životinje i druga čudovišta, poput zmija, i poznaju magiju pretvaranja u vukove i medvjede.“

Predodžbe o medvjedima-mjenolicima (barserima) karakteristične su uglavnom za stanovništvo planinskih područja Europe. Iz dostupnih podataka teško je zamisliti kakve veze s njima imaju Žmudyni-Litvanci. Kult zmije i priče o preobražajima u vukove popularne su među litvanskim plemenima. Oba kulta mogu se pratiti i kod zapadnih Poliščuka. Iako, na posljetku, ovdje možete vidjeti izravno posuđivanje od Litvanaca, točnije njihovih etničkih predaka. Selo zvano Žmudče postoji i na Zapadnom Polissju (Koveljs'kij rajon, u međurječju Turije i Stohoda). Međutim, kombinacija dvaju kultura koja pripadaju različitim plemenima mnogo je vjerojatnija zbog asimilacije dva nekoć antagonistička plemena, od kojih je jedno obožavalo vuka, a drugo zmiju. Uostalom, i vukodlak i zmija, koja živi u provaliji ispod kuće, obavljaju istu funkciju: donose prosperitet domaćinstvu. U Poğorynni, kao i na Volynju te mnogim istočnim područjima, s takvim se obavezama nose domaći. U područjima koja graniče s Poğorynnom, ponekad se vjeruje da su zmija i domaći jedno te isto. Međutim, svaki od ovih čuvara ima svoju posebnost u domaćinstvu. Vukodlak donosi sreću ili nesreću sitnoj stoci, bjelouška urođaju žita i velikoj stoci, a domaći se uglavnom brine za konje. Odatle je lako zamisliti kojem plemenu su pripadali ti čuvari totemi. Što se tiče Zapadnog Polissja, njegova se funkcija ovdje ne može smatrati autentičnom, bez obzira što je imala izrazito starosjedilačke klimatske i okolišne karakteristike. Očigledno su kult zmije ovamo donijeli davno prije Herodota.

U VI. stoljeću, stanovništvo Polissja i Prydnistrovja, prema Volodymyru D. Baranu, preselilo se na Dunav, a zatim doseglo suvremenu Njemačku. U doba Gota (II. st. poslije Krista) Slaveni su živjeli na Dnjestru (praška kultura), u gornjem toku Pruta (pen'kivs'ka kultura). U VI. stoljeću vratili su se u Volynj. Ovo je mišljenje u potpunosti u skladu s „baltičkom teorijom“ (koncept koji slijede istraživači poput Marie Gimbutoene (poznatija kao Gimbutas), Volodymyr Sjedov, Iryna Rusanova). U Polissju (južno od Pripjata), prema ovoj teoriji, Slaveni su se pojavili tek u VI. stoljeću poslije Krista, a tek u VIII. stoljeću počeli su naseljavati teritorij sjeverno od njega, gdje su prije živjeli istočni Balti. Na prijelazu VI. – VII. stoljeća i na prijelazu VII. – VIII. stoljeća granica Slavena i istočnih Balta na Polissji podudara se s tokom Pripjata.

Od početka VIII. stoljeća prvi se slavenski spomenici pojavljuju na lijevoj obali Pripjata. Čitavo VIII. stoljeće odvijalo se pod znakom postepenog slavenskog osvajanja sjevernog dijela Polissja. Naseljavanje je bilo sporo, u nekoliko valova i završilo je tek u X. stoljeću. Lokalno stanovništvo postupno se miješalo s pridošlim slavenskim.

Na temelju etnohistorijske analize dostupnih izvora, stanovništvo Zapadnog Polissja čini se jednim od najizoliranijih u etnogenetskom i kulturnom pogledu u Europi.

TOPONIMIJA I ANTROPONIMIJA

Onomastika je jedan od najpouzdanijih pokazatelja etničkog sastava stanovništva. Među nazivima, uglavnom najstarijima smatraju se nazivi rijeka, hidronimi. U stara vremena, rijeke su bile način komunikacije. Sav veliki transport odvijao se na vodi. Prvi primitivni čamci postojali su u doba mezolita. Sve do pojave poštanskog prijevoza, zaprežna kola su se koristila samo za domaći prijevoz (prevesti drvo ili sijeno, prenijeti snopove žita u staju). Rijeke su tako služile i kao glavni zemljopisni orijentiri, pa ih je trebalo nekako razlikovati. I tako su njihova imena nastala tijekom prvih pokušaja komunikacije između mjesta i njihovog stanovništva.

Teško je objasniti je li zbog kasnog naseljavanja Zapadnog Polissja ili zbog autohtonosti i kontinuiteta lokalnog stanovništva, a time i kasne potrebe za međuregionalnim vezama (jer se unutar granica uskog lokaliteta rijeku nazva *Rječica* ili *Rijeka*), no većina hidronima Zapadnog Polissja ima slavensko podrijetlo: Pryp'jat, Stohid, Ğorynj, Zluč, Bepr, Vyžva, Čornoĝuzka, Konopeljka, Tur'ja, Moh. Istodobno, među limnonimima (nazivima jezera) ima puno baltičkih riječi: Vino – „dugačko“, Baĝon – „topljivo“, Ljutka – „zaraslo“, Strybuš – „trska“. Pojedina imaju svoje ekvivalente u sanskrtu: Šyni, Ohnyč. Ime rijeke Styr također ima arijsko (indoeuropsko) podrijetlo. Ona znači „svemoguć“.

Kako je u 60-tim godinama XX. stoljeća primijetio poljski lingvist Leszek Ossowski, ni u jednom kutku slavenskih teritorija ne javlja se toliki broj slavenskih hidronima, kao na ovom području. Prema lingvističkim podacima, kako vjeruje znanstvenik, Zapadna Polissja je pradomovina Slavena. Iako su neki poljski znanstvenici, prethodnici Ossowskog kategorički negirali mogućnost rane kolonizacije polisskih područja, zbog nepogodnosti tih mjesta za život većeg broja ljudi. Glavni argument je nedostatak obradive zemlje koja bi mogla prehraniti veliki broj stanovnika. No, čini se da primarno stanište Slavena nije bilo obradivo zemljište, već voda i šuma. Zato većinu slavenizama nalazimo upravo u hidronimima, ne nedostaje ih ni u toponimima, ali ne zamjećuje se više takva homogenost.

Mišljenje poljskog jezikoslovca potvrđuje i pravilnost lokalizacije pojedinih ojkonima (imena naselja): od zapadnog Buĝa do Styra isključivo prevladavaju slavensko-baltički, dalje na istoku su s primjesama ilirskih, a na zapadu baltički. Tračka toponimija na Polisijsi potpuno je odsutna. Stoga možemo smatrati da su se Slaveni odvojili od Balta i oblikovali u zasebnu indoeuropsku etničku skupinu upravo na Zapadnoj Polissji. Odatle su se slavenska plemena u III. – IV. stoljeću proširila na istok Polissja, a kasnije su se naselila u nove domovine.

Međutim, praslavenski kulturni počeci mogu se pratiti i u prethodnim arheološkim kulturama posljednjeg tisućljeća prije Krista, posebno u tčynec'koj, vysoc'koj i pomors'koj. Sve se one nalaze u granicama šumske zone od Gdanjska do Sarna. Istočnotčynec'ka kultura, koja

se protezala od Sarna do Černigova, ima karakteristične značajke i odgovarajuće varijante rivnjens'ke, pryp'jatske, kijevske, sosnyc'ke kulture. Slavenstvo se ondje proširilo nešto kasnije (od VIII. stoljeća poslije Krista).

Budući da su ojkonomi i mikrotoponimi još uvijek kasniji slojevi onomastike, prisutnost baltičkog onomastičkog masiva u Zapadnom Polissju objašnjava se specifikom etnokontaktne zone. Od ranog željeznog doba, ova je regija, prema arheologiji, bila kontaktna zona Slavena s jednim od zapadnobaltičkih ogranaka doseljenog plemena švedskih Vikinga: Jatvinga, koji su prema drevnim poljskim kronikama imali slavenski naziv „Polexiani“ (Poleksjani). Međutim, i toponimija i antroponimija pokazuju jasne tragove drugih baltičkih plemena.

Nedaleko od ušća Stohoda nalazi se selo **Sudče**. Jatvingi su sami sebe nazivali Sudavima. U slavenskoj tradiciji nazivali su se Sudyni, kao i Litvanci – Žmudyni, Rusnaki – Rusini. A prema baltičkoj tradiciji – Sudavi. Iz povijesnih izvora poznati su po tome što su od početka XIII. stoljeća, kada je Litva ušla u krvavu borbu s Teutonskim viteškim redom i njezin glavni teritorij zarobile su neprijateljske snage, koje su joj s vremenom oduzele pristup moru, kad je bila krajnje žestoka borba za Žemaitiju i Zanjimanja, dio Sudava ušao je duboko u litvansku zemlju i nastanio se u njezinom jugoistočnom dijelu. Njihovi potomci danas se smatraju subetničkom skupinom Dzuka.

Rimski povjesničar iz I. stoljeća Kornelije Tacit u svom djelu „Germanija“ prvi put opisao je stanovnike baltičke obale, nazivajući ih Estijancima (Aestionum gentes). Krajem II. stoljeća Ptolomej je već pisao o dva naroda na ovom području: **Sudynima** i **Galindima**. Ptolomejevi Sudyni i jesu Sudavi ili su to pak Jatvingi rus'kih kronika.

Selo **Ġoljadyň**, smješteno u blizini gornjeg toka Prip'jata, također je vjerojatno dobilo ime po germanskom plemenu **Ġoljad**. Polišćuki su stanovnike toga sela nazivali „Ġolendrima“. Na Polissje su donijeli suknje u boji sa ušivenim „*ġaljonima*“¹⁷. A prezime Ġoljadyneć' rašireno je na području Svitjaza, prema imenu sela.

U najstarijoj rus'koj kronici spominju se **Ġoljad'** – **Ġaljinde**, koji su živjeli uz gornji tok Protve. Više o Ġaljindima kao nepostojećem plemenu spominje se u XIV. stoljeću u „Kronici zemlje Pruske“ povjesničar Teutonskog viteškog reda Peter von Dusburg.

A u srednjem toku Stohoda nalazi se selo **Žmudče**. Žmudini su litvansko pleme, čije je ime na kraju postalo sinonim za cijelu litvansku etničku skupinu – Žmud'.

U gornjem toku Prip'jata na njegovoj desnoj obali nalazi se još jedno selo s baltičkim nazivom, nastalim od etnonima **Mokošyn**, koje je u Poljskoj postalo poznato kao Mukošyn,

¹⁷ Traka; vrpca

slično kao što je rijeka Boğ postala Buğ. Ime zaseoka Mokošyn u blizini jezera Svitjaz' ostalo je nepromijenjeno.

Mokoši ili Mokošyni je slavenski naziv predstavnika Mokša ili Mokoša. Ovo je ugro-finsko pleme, čije ime doslovno znači „sitan“. Vrijedno je spomenuti svjedočenje antropologa o ljudima neobično niskog rasta u krajnjem zapadnom dijelu Polissja. Radovi poljskih fotografa i slikara neupitni su dokaz tome.

Na prvi pogled može se činiti da u Zapadnoj Polissji prezimena nastalih od etnonima nema. Ovdje nema Volynjaca niti Lytvyna, kao što u Volynju ima Poliščuka i Podoljuka. Ali to je samo na prvi pogled. Do migracije s Volynja na Polissja možda nije došlo. Prirodni uvjeti ove dvije geografske regije vrlo su različiti. Umjesto toga, postoje mnoga prezimena nastala od ojkonima (Ljubežanin, Ćoljadyneć, Kašyreć, Turkoveć), koja ukazuju na lokalne migracije unutar obližnjih ili udaljenijih sela. Međutim, istodobno na Polissji ima mnogo tragova migracije iz sjevernih regija, gdje su prirodni uvjeti slični, ali hladniji.

U Zapadnom Polissju postoje i prezimena nastala od etnonima neoikotijskog podrijetla, to jest, ona uopće nisu vezana uz nazive naselja. Na primjer **Kursa** ili **Korsak**. Nema sela ili zaseoka s takvim ili barem sličnim imenom. Mnogi ih povezuju s imenom vrste stepske lisice corsac. Ali vjerojatnije dolazi od drugog imena litvanskog plemena **Korsa**. Blizu sela Beres'k je područje zvano **Kursini**.

Balti su živjeli u međurječju Zapadnog Buğa i izvorima Prip'jata prije invazije Gota iz Skandinavije. Zbog velike koncentracije baltičke toponimije na ovom području (Šac'k, Svetjaz', Puljmo, Krymno), uvriježeno je mišljenje da je ovdje, kao i na lijevoj obali Visle, autohtono stanovništvo uglavnom pripadalo plemenima baltičke jezične skupine.

Čini se da je neki dio baltičkih plemena prodirao odatle do Volynja. Tako se ime predaka litvanskih Žemajta (čija su groblja koncentrirana oko Klajpede, **Kuršana**, koje je kao cori spomenuo pisac bremenskog nadbiskupa iz IX. stoljeća Rimberg i u Nestorovoj kronici) navodi oikonim **Koršiv** blizu Luc'ka, **Šaljviv** ili **Šalav** u nazivu sela **Šeljviv** nedaleko od izvora Stohoda, ugro-finski **Čudi** (Estonci, Udmurti) u nazivu gradića **Čudniv**, sela **Čudvy** i **Čudvyn**. Tamo je također rašireno prezime **Čudynovyč**.

Nije poznato je li ime grada **Ljuboml** (govorili su: „Idem do Ljubovnja“, a ne do Ljubomlja), koji se donedavno u narodu zvao **Ljubovenj**, došlo od slavenskog **ljubo** i izvedenice područja **Ljubče**, što je značilo bolje, ili od pruskog plemena Estijaca (Prusa), poznatog kao **Ljubavy**. Štoviše, **Šac'k** je definitivno baltičko ime. A s pruskim plemenima Velski (zajednički naziv Germana do 841. godine, kada su bili podijeljeni na Nijemce i Francuze) možda je povezan naziv nekadašnjeg zaseoka, a sada sela ispod Šac'ke **Vens'ke**. Bilo kako bilo, ali najvjerojatnije pruske korijenje ima i naziv jezera **Svitjaz'**. Ili, možda, gotsko. Prusi su ipak potomci Gota.

U šumi blizu Tobila nalazi se trakt **Zylinka**. Nekada je to bio zaselak s istim imenom, a u Žeruvi (Olenyni) širi se isto prezime koje je u školi ispravljeno prvo u **Zelinko**, a zatim u **Zelenko**. Sada se potomci tog roda pišu i ovako i onako. Međutim, Zulynci su još jedna od grana Jatvinga.

Moguće je da su im bila dostupna i druga imena s periferije sela: **Veretyja**, **Vtryna**, **Kyp'jišča**, **Slypytyšča**, **Hucnja**, **Dubrova**, **Dubrijiv**, **Dubljuščyna**. Samo jedno od ovih imena otkriveno mi je tijekom jedne od konferencija – Dubrova. Na baltičkim je jezicima ova riječ značila pašnjak za stoku. Baš kao u mom selu. I sjećam se da sam kao dijete gledajući iza krava zamišljao kako je lijepo bilo kad je tamo bila hrastova šuma. A najvjerojatnije je tamo nikada nije ni bilo.

Na obalama Stohoda (selo Toboly, Novi Červyšča) javlja se prezime **Nevar**. Teško je povjerovati da je ono isto nastalo od etnonima i skriva daleki spomen na **Nevre**. Možda točnije od naziva sela Nevir u gornjem toku Prip'jata? Ali tada, prema ovdje datim analogijama, trebao bi postojati Nevrec ili Nevrivjanin. Ukratko, još jedna misterija. Za sada primjećujem da je većina etnonimskih misterija lokalizirana duž obala rijeka. I to više nije slučajno, jer se upravo tu nalaze najstarija naselja.

Prisutnost neslavenskog (ili možda praslavenskog stanovništva na teritoriju zapadne Polissije) pokazuju ne samo toponimi nastali od etnonima, već i nemogućnost objašnjenja mnogih drugih sa stajališta slavenskog leksikona.

Toponomastičke predaje, koje su se pojavile nedavno, čine se nespretnim pokušajima objašnjenja neobjašnjivog onime što ti je dostupno.

Svaki se naziv sela pojavljuje u narodnoj mašti kao rezultat nekih iskrivljenja ili nesporazuma. Neka gospoda su putovala i susrela u selu čovjeka. Pitali su na drugom jeziku kako se selo zove, a on je pomislio da ga pitaju kamo je krenuo. Pa im kaže: „U Krim. No¹⁸!“, povukao je konja za uzde. A oni su tako i zapisali „Krimno“.

I premda nitko s Polissja nije išao na Krim po sol, jer su je dopremali riječnim brodovima iz Karpata u Styr, toponomastička tradicija odražavala je jedan detalj: kartografi nisu govorili domaćim jezikom. I to je istina.

Jednom sam morao postati pokretačem takvih međusobnih toponimijskih izobličenja. Blizu naše kuće u Tobolu bio je potok. Tekao je iz močvare s baltičkim imenom Moh, a izvan sela se izlijevao u široke poplavne ravnice, koje su kasnije formirale nekoliko neovisnih poplavljenih dolina. A u ovom selu su ga produbili. Najvjerojatnije Austrijanci tijekom Prvog svjetskog rata. Negdje su ispred potoka, a gdje i izvan njega, iskopani njihovi rovovi. U proljeće bi ih rječica zaista mogla poplaviti, jer je jedna od takvih poplavnih ravnica bila granica imanja bake i djeda i nekoliko dolina uz njih. Sasvim je vjerojatno da su vojnici duboko prokopali rijeku tijekom sredine ljeta (front je dugo stajao 1916. godine) kako na proljeće ne bi imali briga.

A 1967. godine u našem su se dvorištu pojavile dvije žene sa sivom zračnom fotografijom na kartonskoj ploči.

– Kako se zove rijeka koja teče iza vaše staje?

– Rov, – odgovorio sam.

Majka je prišla, pitale su i nju. Stvarno – rov. Nikad nismo ni pomislili da je to cijela rijeka.

Kakvo me iznenadilo kad sam, dok sam služio vojsku, imajući pristup detaljnim topografskim kartama, pronašao na njima označenu rijeku Rov u blizini našeg dvorišta. Nisam ni slutio da živim na samoj obali rijeke. I sasvim sam slučajno otkrio da se na poljskim međuratnim kartama prije moje „korekcije“ ova rijeka zvala Moh. Da, poput jedne od okolnih močvara.

Slično Krimnu, mještani objašnjavaju etimologiju imena Jajno, Nujno, Pnivno, Sošyčno.

I sad, tko će objasniti zašto je Nujno ostalo Nujnom, a Pnivno je postalo Pnivnym, Sošyčno Sošyčnym, a uopće Krymno Broniceja, od naziva zaseoka-satelita, jer je to bilo još jedino Krymno u regiji, koji se i danas piše Krymno.

¹⁸ Uzvik za smirivanje konja.

Sve su to imena koja nisu potekla iz slavenske onomastike, a postupati s njima tako grubo znači uništiti povijesno pamćenje. Je li to svjesno ili nesvjesno, manje je bitno.

Također mi je bilo vrlo neobično čuti selo Glynnna, selo Plavuča. Zašto ne Glynne, ne Plavuče? Jer ta su imena nastala kad se sela nisu zvala selima, već *vjoske*. Barem je to neka povijesna informacija. Napokon, toponimi Pnivno, Hucnja, Slypytyšča, Veretyja, Vtryna očito nisu slavenskog podrijetla. Ne otkrivaju svoje izvorno značenje našem trenutnom jeziku Zaljuttja, Ljutka, Ljute, Baĝon, Jajno. Samo izvana podsjećaju na slavenske, ali zapravo su to homoforme nama nepoznatih jezika. Bili su i Oljble i Oljbjaz', koji su čudom postali Ljubjaz, ali područje Ljbez'ke (možda nekada i Oljbez'ke) zadržala je svoje dotadašnje ime do danas.

Samo u živoj komunikaciji Poliščuka starijih godina na pitanje: „Odakle ste, djedice?“ možete čuti: „Iz Nyčymlja, iz Kowlja, iz Vorokomlja. Novinski „pametnjakovići“ glatko odbacuju takve oblike genitiva imenica i predstavljaju ih kao pridjeve, pišući „iz Nečimloga“ ili „iz Voroklomoga“.

Općenito, mnogi od tih neshvatljivih polisskih ojkonima baltička su imena vrsta močvara: Ljute je gusta močvara; **Baĝon** je močvara u kojoj se možeš utopiti, **Polici** je močvaran, itd. Ne znam značenje imena močvare **Sojne**, ali u Finskoj postoji slično prezime **Soini**.

Kao što vidimo, unatoč antropološkoj homogenosti, tragovi „reprezentacija naroda“, kako kažu na Polissji, ovdje su očigledni, iako ne u kvalitativnom smislu. A ponajviše se očituju u okolini Ljubešova, gdje je grobnica Krasne Gospe. Ispada da razmatranja starice Poliščukinje iz Derevka o potomcima napadača i mještanke iz Zburaža kod Maloryte o tome da se „narod ovdje skupljao sa svih strana“ nisu toliko neutemeljena.

MITOLOGIJA

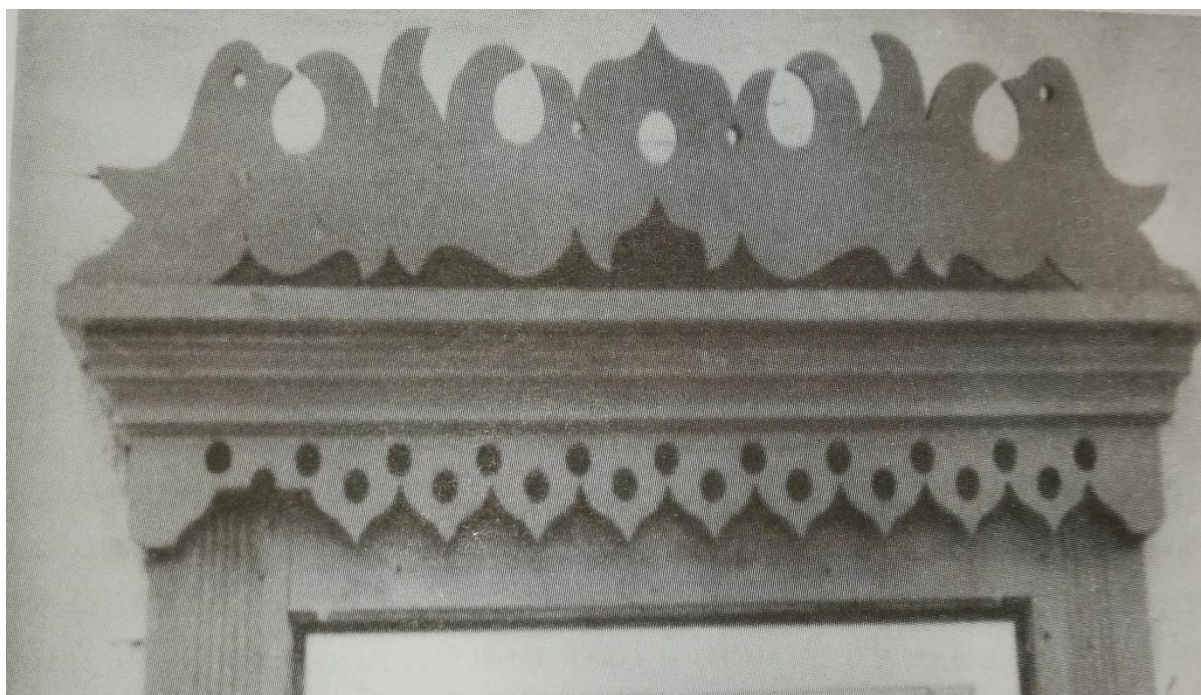
Započnimo razmatranje zapadnopoliske mitologije s ornitološkom temom. Proročka ptica, koja je krilima prekrila sunce, upozoravajući na opasnost, nije jedino mitološko otkriće koje me zadivilo na Polissji. U istom selu Trojanivci, u napuštenoj kući na putu od Stobyhve, gdje su uspjeli zabilježiti o djevojčici ispod peći koja je tijekom rusalnog tjedna¹⁹ ušla u kuću kad nikoga nije bilo doma i o kostima divovskih predaka, koji se još uvijek iskapaju na pješčanoj dini iznad rijeke, za oko mi je zapeo okvir prozora s drvenom rezbarijom nevjerovatnog oblika i sadržaja. O, Bože! Pa ovo je mit o dva (ponekad i tri)

goluba koja su stvorila svijet. Odakle se on pojavio? „A tamo je bilo plavo more.“ Dolazi od Lemka. S Lemkivščyne. Gdje se nalazi Lemkivščyna, a gdje Polissja! Kako je mogao doći ovamo! A ovdje je i pripovijest o polissko-karpatskim odnosima, o jednom narodu koji nije mogao naći mjesto na svojoj zemlji zbog svojih neprijatelja.

Kasnije sam u drugom selu zabilježio cjelovitu sliku ovog mita. Ne tako gracioznu, dakle iznio ju je drugi majstor.

¹⁹ Rusalni tjedan (Русальний тиждень) je tjedan nakon blagdana Duhova. Smatralo se da tada zemljom hodaju rusalke (mitska bića slavenske mitologije, duhovi mrtvih, koji su izgledali poput djevojaka). Krajem tjedna bi bile protjerane iz sela.

U to vrijeme tek sam se upoznavao s narodnom mitologijom, pa nisam znao da ornitomorfni likovi ukrajinske mitološke baštine potječu od Veneda. Zmije zaštitnice – od Skita. I samo u povijesnoj Galiciji, teritoriju na kojem su naizmjenično živjeli Venedi i Skiti, a potom su se stapali potomci jednih i drugih, preživio je mit o ženi-zmiji koja vlada pticama. Radnja nije previše poznata, pa ću je morati navesti barem u osnovnim crtama.

Odvozeći snopove s polja, mladić je neopaženo stavio zmiju na voz. Kada se smjestio na vrh, primijetio je kako ona puže do njega. Htio ju je baciti, ali zmija ga je zamolila da je udari. Kad je zamahnuo bičem, pred njim se pojavila gola djevojka neviđene ljepote. Prvo što je mladom mladiću moglo pasti na um jest da je uzme za ženu. Pristala je, ali pod uvjetom da je nikada ne nazove zmijom. On se složio. Živjeli su godinu dana u miru i slozi. Nečuveno su se obogatili. Nakupovali su se polja. I nitko nije mogao shvatiti odakle im to bogatstvo. A onda je počela žetva. Muž je otišao na daleka polja i rekao ženi da pozove žeteoce i požanje ono što je bilo okolo kuće. Tek što se muž maknuo iz vida, žena je zazviždala, iz daleka su sletile ptice i za trenutak, sve do zrna prenijele su u kante. Ali slama je takva pa je ostala u korijenu. Muž se vratio za tjedan dana, a žito, kako je stalo, tako i stoji, nepožeto. On se razljutio pa kaže: „Zmija je zmija, pa što ćeš od nje.“

Žena mu je pokazala skupljeno žito i otišla iz kuće. Domaćinstvo im je propalo, a čovjek je ostao gol i bos.

Po obliku je ova mitološka legenda više poput alegorije. Nedostaje samo moralizatorski kraj: ne nazivaj ženu zmijom! Možda je jednom bila u ovom tekstu, jer postoje varijante u kojima se žena ponovno pretvara u zmiju i omota muškarcu oko vrata, ne dopuštajući mu da diše. Ali nije u tome poanta. Mit kod slušatelja stvara osjećaj opreza prema zmiji. Vjerojatno

kao prema totemu, jer samo totemske životinje u drevnim svjetonazorima ljudima donose sreću i uspjeh.

Poliščuki ovu legendu ne prepričavaju, jer tu nikada nije bilo Skita. Kakvo još može biti objašnjenje? Ni jedan ni drugi mit se sadrže osobitu arhaičnost. Vrijeme Veneda i Skita za mitologiju je ono što je novija povijest za škole. A još uvijek postoje zajednički za mnoge narode indoeuropski, pa čak i stariji proeuropski mitovi. Oni su univerzalni, pa ne čine nikakav nacionalni ili regionalni identitet. Stoga nema smisla zadržavati se na njima. Praeuropska božanstva mezolitika su sva ženska: voda, zemlja. Muška su na ukrajinske zemlje uveli Iranci u doba eneolitika. Stoga su do sada oni (posebno domaći, šumska zmija) popularniji u jugoistočnoj kulturnoj regiji Ukrajine. Na Polissji su, pak, malo poznati.

Koja su obilježja mitologije zapadnih Poliščuka? Kamo teži njezin lik?

Poliščuki su bili neuobičajeno praznovjerni. Gotovo u svakom selu mogli ste naći vrača ili gataru, koji su gatali prema suncu i mjesecu, prema vremenu; iscjeliteljicu koja je mogla čaranjem osloboditi: od uroka, vjetra i noćnih mora pa sve do boli na očima.

Vještice iz Polissja bile su glavni likovi narodne mitologije i broj priča o njima očito je nadmašio vile, mrtvace, vragove i leteće zmije. Otprilike na toj istoj razini bila su vjerovanja, a sukladno tome i priče o vukodlacima.

Godine 1854. u "Varšavskim novinama" objavljen je članak pod naslovom "Podlasie Ruskie". Opisujući svakodnevni život ljudi iz Podlasja, njihove običaje i način života, član znanstvenog društva koji se skriva iza pseudonima Podlasiak (A. P. łowicz z okolic m. Narwi), između ostalih podataka, daje vlastitu verziju priče o vukodlaku, koju je čuo od vojnika iz Volynskog Polissja. Istodobno, autor primjećuje da među stanovnicima podlaskih sela postoje i legende o vukodlacima, među kojima i transformacija u vukove cijelog „vlakića“ na svadbi.

Mitske priče o preobražaju ljudi u vukove poznate su na vrlo širokom području. Uz Ukrajince, pripovijedaju ih Poljaci, Česi, Slovaci, Bugari, Oseti i drugi narodi. Međutim, o postojanju kulta ove zvijeri može se nedvosmisleno tvrditi samo na teritoriju koji su nekada naseljavali predstavnici tšynec'ke kulture²⁰. Ovdje se to očituje ne samo u vjerovanjima i pričama, već i u kalendarskim ritualima. U zapadnoj Polissji, to je jedan je od najčešćih mitoloških likova.

Eneolitsko doba zbog klimatskih promjena postalo je rizično za obrađivanje zemlje. Stoga se u ovom trenutku nije dogodio nikakav građanski napredak u poljoprivrednom sektoru.

²⁰ Tšynec'ka kultura (Тшинецька культура) je arheološka kultura srednjeg brončanog doba, raširena u središnjoj Poljskoj i u Ukrajini.

Zbog toga, ta je epoha postala epohom borbe za pašnjake. Stoga je glavni mit ovog doba mit o borbi Boga groma sa zmijom za žene i stoku. Leteći zmaj, smatra Leonard Pelka, je bugarski demonološki lik. Živio je u tamnim oblacima, gdje je napadao mlade žene i stoku. Te su radnje strane i nepoznate Poliščukima, kao i iransko-skitski elementi kulture općenito. Kult zmije, smatraju Vjačeslav Ivanov i Vladimir Toporov, prilično je uočljiv u tripiljs'koj kulturi, a očituje se i u Litavaca i Bjelorusa. Međutim, istini za volju, tripiljske funkcije u njihovom stavu prema ženama su nepoznate, a litvanske, iako voli žene, ipak živi s njima u monogamiji u podvodnom kraljevstvu. Na nekim se mjestima ova radnja pojavljuje na zapadu Poljsije. Ali, ne može se nazvati starom, kao i osvjedočeni u sižeu brak. Kronološki sam to definirao kao starije željezno doba, jer se znanje o svojstvima željeza u njemu doživljava kao egzotično.

U litvanskoj mitologiji čovjek zmija je stranac koji živi iza mora. Sličnu karakteristiku nalazimo u "Velesovoj knjizi": „A ova zmija je neprijatelj koji dolazi s juga, odnosno Bospora.“

Ovdje je puno popularnija još jedna zmija – bjelouška koja siše kravu, pruža dobrobit i štiti ljudsko prebivalište umjesto domaćeg. Potonje se i ovdje teško može čuti, ali uglavnom zbog evakuacije Poliščuka na istok tijekom Prvog svjetskog rata. Kad su se vratili odatle, donijeli su ne samo vjerovanja o domaćima, već i tuđe tekstove zagovora koje se izgovaraju prigodom preseljenja u novu kuću: „*Djedice, domaći, odvedi me doma. Moja kuća je na gori, na zidu su dva prozora.*“ (rus.) Ali većina Poliščuka domaćeg smatra vragom.

No prispodoba o druženju čovjeka s bjelouškom i opća korist od toga na Polissji se prepričava u gotovo svakoj kući.

Možda je najmisteriozniji fenomen zapadnopoliske mitologije Krasna Gospa, polijsska Artemida, mitologizirani vojnik s nepobjedivom silom protiv ljudi i fatalnim prokletstvom za cijelo pleme Polissja. Po mom mišljenju, na Polissje su ga mogli donijeti ili Goti ili Kelti, ovisno o tome u čiju bi se korist razvila dilema sudjelovanja u podrijetlu zarubynec'ke kulture. No nema sumnje da to ima neke veze s ovom kulturom. Goti koji su imali izravan kontakt s Grcima, čija mitologija u svom panteonu ima sličan Artemidin lik, koja se doslovno prevodi kao Krasna Gospa, imaju više šansi. Da je to bilo zbog Kelta, Krasna Gospa bi se spominjala u Karpatima.

Neke sumnje izaziva mitološki lik spomenut u priči o vilama koje su hodale i pjevale: „Ne perite nogu o nogu, ne sipajte brašno u bačvu, jer bog nije velik.“ Priča je zabilježena u Lyšnivicii, Manevyc'kom rajonu. Ovo je jedini takav tekst koji jasno objašnjava razlog takve zabrane, iako se pjesma vrlo često spominje u drugim verzijama. Mali idoli karakteristični su za keltsku mitologiju. Međutim, megalitsko utjelovljenje ovoga pronađeno je u gotičkom naselju u Ćorodyšči blizu Lucka.

Kako su ušli u mitološku tradiciju zapadne Polisijske, gdje nema materijalnih dokaza o keltskoj kolonizaciji, teško je jednoznačno reći. Pa ipak, čini mi se da je jedino moguće njegovo podrijetlo iz vjerskih uvjerenja zarubynec'ke kulture, koja je imala mnogo zajedničkog s latens'kom, čijim su se predstavnicima na granici ere smatrala keltska plemena. O utjecaju duhovne kulture i religije Kelta svjedoče zarubynec'ki pokopi pojedinačnih ljudskih lubanja. Od Kelta su predstavnici zarubynec'ke kulture također usvojili tehnologiju obrade metala, neke tehnike i metode izrade keramike, vrstu oružja, alata i ukrasa. Vjerovanja u vile također se smatraju zajedničkim za potomke Slavena i Kelta. U tih su naroda identične ideje o njima kao o mrtvim rođacima.

Negdje u sredini između karpatskog šumskog čovjeka i keltskog šumskog idola lutaju zapadnopoljskim predodžbama o šumskom duhu, vrlo rijetkim na ovim mjestima, je li on „čovjek velik poput drveta“, i tada čujemo „šumski djed“, „može se pretvoriti u djeda“, „on je poput čovjeka [...], ali nema sjene“. A u Manevyc'kom i Šac'kom rajonu šumskog duha se još i miješa s lutanjem: „ako se čovjek izgubi u šumi, šumski duh ono radi“, „o, može se toliko šaliti da će ... odvesti nekamo daleko u šumu i tamo se čovjek može izgubiti“.

Pretpostaviti da sve ovo nije naše, već posuđeno, doneseno niotkuda i ni od koga, bila bi velika pogreška, jer osnova nacionalnih paradigmi narodne mitologije nije ujednačena s tim kulturama, već čak i starijim predodžbama zajedničkih predaka.

ОРИГІНАЛИ ТЕКСТІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

Viktor Davydjuk

Етнологічний нарис Волині

Що таке Волинь?

З погляду географічного етнографічні межі Волині на сьогодні визначаються межами поширення волинського діалекту.

З погляду археологічного, можливо, роль праісторії в дослідженні традиційної народної культури не така вже й велика. Тому дехто з етнологів схильний виводити родовід волинян від літописних дулібів, яких ідентифікують з населенням луки-райковецької культури VIII – X ст. Та все частіше лунають голоси, що водночас із дулібами на теренах Волині проживали й бужани, які локалізувалися у верхів'ях Західного Бугу та Верхньому Подністров'ї. Але є підстави говорити й про глибші чинники місцевого етно- та культурогенезу.

Досить одного побіжного погляду фахівця на гончарні вироби волинян, щоб упевнитися, що до їхнього формотворення долучилися традиції не лише луки-райковецької культури, яка дійсно визначає один із домінуючих місцевих типів, а й такі, генезу яких на цій території можна виводити хіба з енеолітичних культур лійчастого посуду, кулястих амфор та лендельської. Звичайно, їхню трансмісію можна пояснити й поширенням на ці території культур шнурової кераміки, які в епоху бронзи, увібравши риси своїх попередниць, займали всю територію Волині. Проте, ніхто ще не

визначив де сформувалися ці племена. Тому не можна відхиляти й думки про їхню автохтонність, таким чином поглибивши етнічну історію волинян одразу майже на три тисячоліття. Загалом же подібні припущення будуть коректнішими, коли розглянути локальні особливості культури волинян на тлі археологічних карт.

Якщо брати до уваги, що генетично-споріднені спільноти завжди селилися лише в кліматичних умовах, близьких до вихідних, які були звичні їхнім предкам, а географічно-ландшафтні зони, близькі до сучасних, сформувалися ще в мезоліті, то свій генетичний код в історії сучасної культури могли залишити навіть мезолітичні племена. Якщо ж основні антропологічні типи населення Волині динарський та віслянський визначилися вже в енеоліті, то для дослідження фізичної антропології населення цієї етнографічної зони даних про цю епоху упускати ніяк не можна. І хоч у добу бронзи багато чого перемішалося, особливо в плані матеріальної та духовної культур, випускати ці генетичні корені з поля зору не слід, бо обмін досвідом відбувався, в основному, між своїми, генетично спорідненими в минулому племенами. Крім того, будь-яка прийшла культура, як свідчать дані археології, неодмінно всотувала в себе риси автохтонної.

Етнографічна Волинь заселялася людьми з епохи палеоліту. Найжвавішими були ці процеси в межиріччі Стиру й Горині, особливо в районах Крем'янця і Рівного, де багато природних підвищень поблизу боліт, які переважно облюбовували мисливці на мамонта.

Мезолітичні стоянки навпаки розташовувалися в низьких і достатньо заболочених місцях. Саме такі вибирали собі за схованки травоїдні великі тварини.

Епоха неоліту (V тис. до н. е.) знаменувалася приходом на Волинь дунайського населення з близькосхідними рисами. Археологи сходяться на думці, що помітних слідів впливу на місцевий культурно-господарський комплекс ці племена не справили, хоч і проіснували тут приблизно 6 – 7 століть. Проте всі погоджуються, що саме з їх приходом слід пов'язувати появу в цих краях тваринництва як і відтворюючого господарства в цілому. Місцевим населенням Волинь на той час була заселена слабо. Синхронна з прийшлими дунайцями волинська неолітична культура – своєрідний субстрат дніпро-донецької й німанської – була зосереджена на Поліссі. Місцеві племена займалися переважно мисливством та рибальством, але з приходом близькосхідного іллірійського населення і собі починають освоюватися у невідомих досі тваринництві та землеробстві. З тих часів, очевидно, на Волині з'явилися й іллірійські назви, переважно в означенні річок.

В енеолітичну епоху на початку III тис. до н. е. на землях сучасної Волині з'явилися племена, які проживали в шатрово-конічних житлах з лози, що обмазувалися глиною, та з печами на дерев'яному каркасі. Господарсько-культурний тип цього населення визначається розведенням

худоби як великої, так і дрібної, вирощуванням пшениці, мисливством та рибальством.

В їхньому поховальному інвентарі вперше на території Волині з'являються кам'яні бойові сокири-молоти. А за розміщенням будівель на мисах, укріплених земляними валами, це населення уподібнюється до своїх попередників, які так само прийшли із північного заходу і знаходилися приблизно в тих же географічних рамках – племен лендельської культури. Щоправда, крім західної Волині й Галичини, ці ще охоплювали своїми поселеннями й частину Поділля.

Інвентар культури лійчастого посуду та кераміка XI ст. з Волині

Лендельці, на думку вчених, були праїллірійцями, тому ховали своїх небіжчиків у скорченому на боку вигляді. А ось у представників культури лійчастого посуду спосіб трupoпокладення прямолежачий, а самі поховання робилися в земляних могильниках, зверху яких насипалися невисокі кургани..

Географічно це населення на Волинь великого впливу мати не могло, що ж до деяких культурних рис, то вчені відзначають його тісні зв'язки з пізніми трипільцями, що для культурогенезу не так уже й маловажно. Адже трипільці були фракійцями. І це чи не єдиний фракійський вплив на території Волині за всю її етнічну історію.

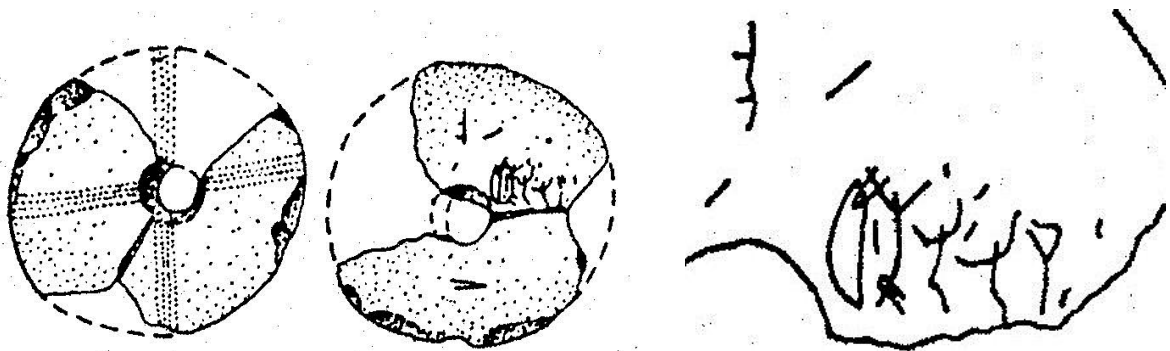
Значно помітніший вплив в епоху енеоліту могло справити на культурні традиції Волині прийшло сюди в середині III тис. до н. е. населення культури кулястих амфор, хоч проіснувало тут у своєму незмінному вигляді близько 450 років. Найвірогіднішим місцем походження цих племен вважається Моравія. Крім Волині й Поділля на території України, вони ще займали великі обшири Словаччини, Польщі та Східної Німеччини. Звідти й суперечка: ознакою нордичності чи слов'янськості слід вважати кулястість їхнього посуду.

Остеологічні пам'ятки вимальовують портрет представника цієї культури невисокого зросту з яскраво вираженими скулами та подовгуватим носом. Зовні представник цього плем'я дуже нагадує ватажка

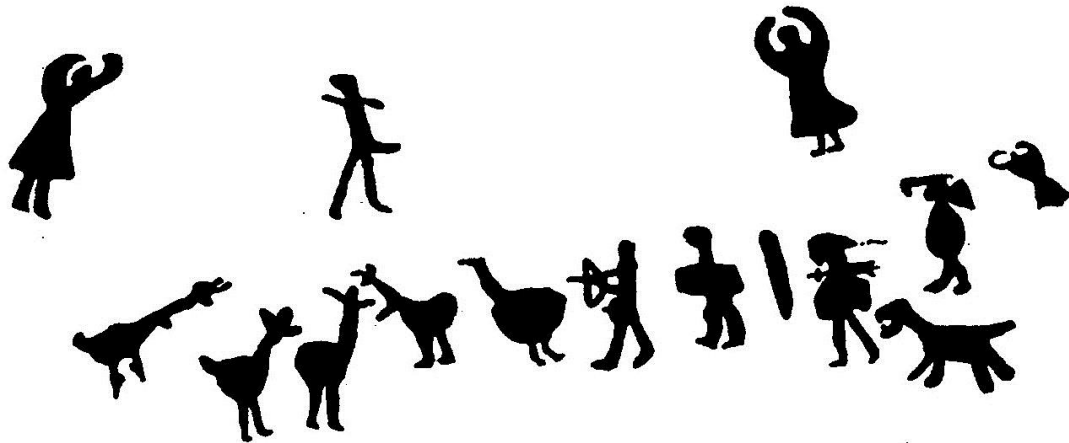
гайдамаків Івана Гонту, представника субнордичного антропологічного типу.

Культурна характеристика цього населення була б неповною, якби не згадати, що за відсутності печей, які скотарям не становлять крайньої необхідності, небіжчиків вони ховали в кам'яних гробницях під невисокими курганами або й без них. Їхні сім'ї будувалися за патріархальним принципом. Шанували прикраси, серед яких траплялися не лише мідні, а й виготовлені з бурштину.

Єдиний відомий сюжетний малюнок з людськими постатями на бурштиновому диску, виявлений в с.Іванні поблизу Дубна, знімає зразу кілька питань, пов'язаних із культурою кулястих амфор. Зроблений він на бурштиновій підвісці, яка має форму диска. З одного його боку – солярний знак у вигляді хреста, перебитого у центрі отвором, а з іншого – зображення двох жіночих фігур, які танцюють з піднятими догори руками біля дерева і чоловіка з луком, який тими ж рухами підтримує загальний настрій. Бурштиновий диск, розділений хрестом, нагадує подібні зображення часів енеоліту, розповсюджені на європейських обширах від Румунії до Швеції. Безумовно, що цей означає сонячний знак, бо дуже схожий до подібних зображень пізніших епох, особливо наступної за енеолітом доби бронзи. Дві жінки з піднесеними руками, які знаходяться в товаристві чоловіка, дуже нагадують аналогічний сюжет з ознаками культового змісту з території Болгарії. Очевидно, там слід вбачати й ареал продовження однотипного ритуалу. Зміст волинського зображення однозначно відображає купальський обряд. Іграми біля прибраного квітками та солодощами деревця він тут і вичерпувався. Підтвердженням однозначності зображеної сцени виступає солярний знак. Адже однією з головних ознак Купала є сонячне грання. Зображення на бурштиновому диску, датованому епохою неоліту, переконує в тому, що й саме відзначення свята, яке характеризувалося уявленням про те, що сонце в цей день грає, та забавами біля ритуального деревця, було відоме на Волині ще з тих часів.

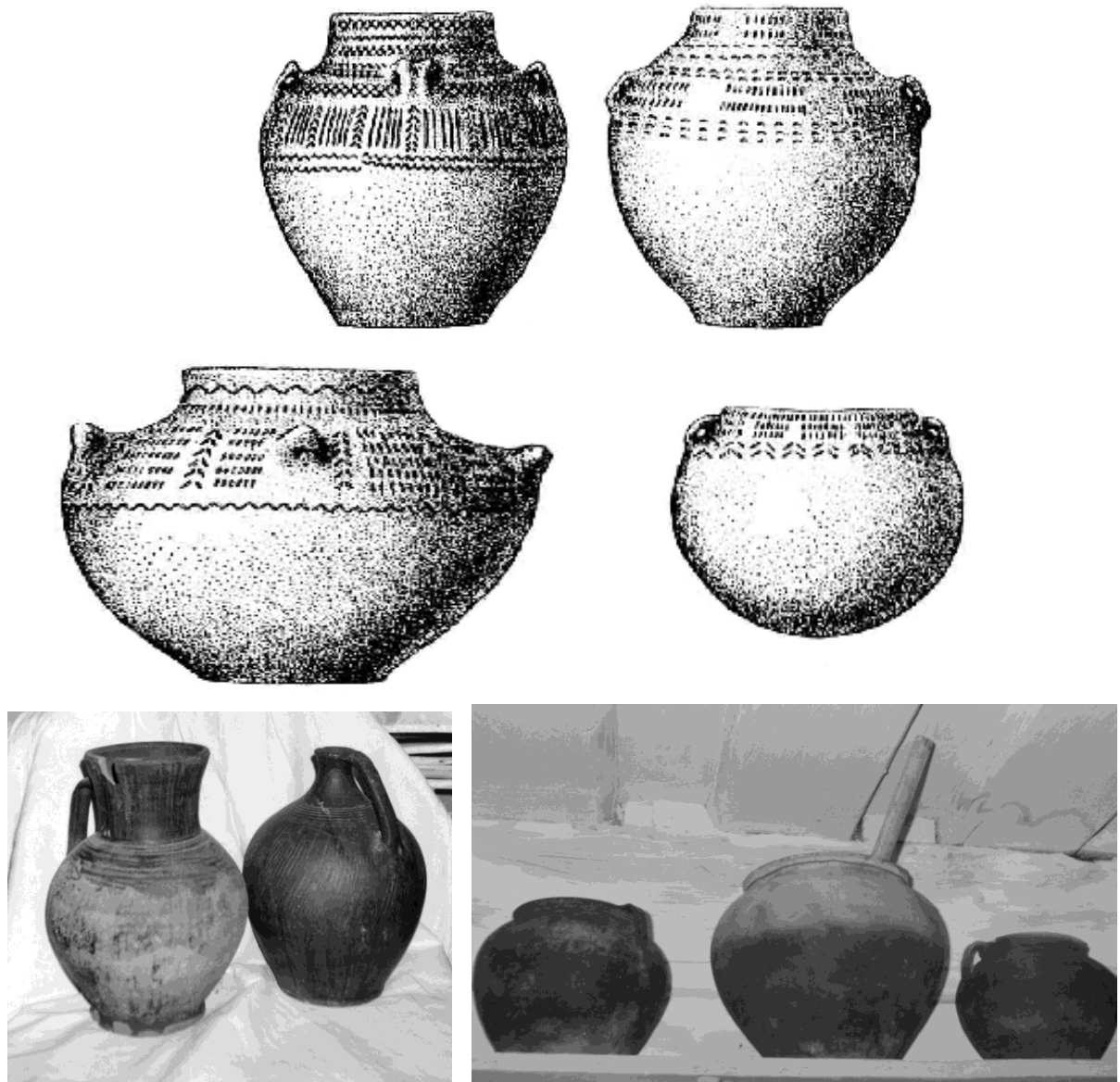

Бурштиновий диск з с. Івання поблизу Дубна

Культовий малюнок доби неоліту з Болгарії

Кераміка цієї культури позначена накольчастим орнаментом у вигляді трикутників, опущених вершиною униз та прямолінійним у верхній частині посудом. Техніка виконання дуже нагадує ту, яка спостерігається в лендельській культурі. Посудини доповнюються маленькими приплюснутими вушками. У порівнянні з лендельською культурою вони ще менш виразні.

Наприкінці енеоліту – початку епохи бронзи територію Європи заповнили племена шнурової кераміки. Не оминули вони і Волинь. За походженням їх вважають германо-балто-слов'янами, а їхню культуру датують XXI – XVI ст. до н. е. За однією з найвірогідніших версій, до їх появи спричинилися виниклі в IV тис. до н. е. ямники, які в III тис. до н. е. через Карпати досягли Балтики і витіснили звідти племена мальованої кераміки і бойових сокир. На основі цих праєвропейців, начебто, і постали племена шнурової кераміки та бойових сокир.

За формою посуду стрижівська культура близька до лендельської та культури кулястих амфор. Що ж до його орнаментування, то, крім прямолінійних відтисків шнура, в ній використовується шаховий узор, що виявляє свою самобутність лише в рамках цієї культури.

*Посуд культур шнурової
кераміки*

Згадані культури дали поштовх до самозародження на цих територіях тшинецької та комарівської культур, які просунулися далі вглиб Полісся та Прикарпаття.

Оскільки ж повної зміни населення від часів бронзи на Волині не було, то традиції цих культур мають багато шансів на те, щоб представляти регіональну особливість досліджуваного ареалу.

Ще від населення культури лійчастого посуду шнуровики могли сприйняти уявлення про потойбічне життя, тому, як і попередники, ховали своїх небіжчиків у курганах. Від ямників їм перейшов у спадок культ предків і звичай поклонятися вогню. Що ж до солярного культу, який існував у ямників і шнуровиків, то для населення Волині він був уже не новим, оскільки в якихось рисах міг успадкуватися через населення, яке залишилось тут від культури кулястих амфор.

Неперервність багатьох етнографічних традицій з епохи бронзи обумовлена й деякими особливостями цивілізаційного поступу. Саме в цей час формуються основні фонетичні відмінності в мові, які лягли в основу майбутніх наріч української мови. У зв'язку з похолоданням з'являється короткий плечовий одяг, тут же виникають регіональні традиції його орнаментування. Як основна форма шлюбних стосунків затверджується парний патрилокальний шлюб, особливості якого досі можна простежити в звичасвій стороні волинського весілля, яка істотно різниться від поліської.

А загалом в епоху бронзи племена стрижівської, городицько-здовбицької, підкарпатської та середньодніпровської культур мали дуже

багато спільного, особливо в родинно-звичаєвій сфері. Це й заклало основи спільності весільного обряду в українців. Більше того, городоцьку культуру пов'язують з культурою пізнього трипілья, багато в чому схожу з культурою кулястих амфор. Тож коло волинських традицій у календарно-обрядовій сфері може виявитися аж занадто широким. Адже трипільська культура визначила в ній календарну обрядовість не лише на теренах своєї південної частини Правобережної України, а й на території Румунії, мала спільні традиції з племенами, які проживали на території Болгарії та Абхазії.

Очевидний вплив на культуру населення Волині в пізньому періоді бронзового віку мали носії білогрудівської культури, які мешкали в південній її частині і на решті лісостепової зони українського Правобережжя. Одні археологи вбачають у них південноукраїнське походження, інші помічають у їхній кераміці виразні риси тшинецької культури Полісся та комарівської Прикарпаття. Але в духовній культурі між ними існувала одна істотна відмінність. Племенам білогрудівців належать на всій лісостеповій Україні величезні попелища із залишками речей домашнього вжитку, які ідентифікують з купальськими. Однак аналогічний обряд мощення піраміди з хатніх речей пізніше побутував і в скотів. Тільки його приурочували до дня зимового сонцестояння.

Доба раннього заліза на Волині позначена поширенням сюди населення культур лежницького та могилянського типу, дуже схожих між собою. Про якісь її особливості на тлі того часу майже нічого не відомо, як і про більшість культур залізного віку. Про них сьогодні найчастіше знаємо з Геродотових „Історій”, хоч правдивого матеріалу в них не так і багато, особливо, що стосується території, віддалених від Адріатики.

Орієнтація фортифікаційних споруд у вигляді земляних валів, на думку дослідників, вказує на те, що своїми потенційними ворогами чорнолісці вважали фракійців, самі ж, очевидно, генетично належали до іллірійців. Небезпека ж прийшла з заходу. То ж цілком припустимо, що вона мала германське обличчя.

У VII ст. до н. е. на заході Волині з'являються прийшли з півночі Польщі племена поморської культури. Їхні пам'ятки трапляються не густо, але доходять майже до Рівного.

По Горині з Полісся околиці Рівного захоплювала милоградська культура, ареал поширення якої продовжується аж до Білорусі. Дослідники часто ідентифікують її з Геродотовими неврами і вказують на етнокультурний зв'язок зі Скіфією.

Перші століття нашої ери вважаються періодом виокремлення ранніх слов'ян, яких ідентифікують із зарубинецькою культурою. Проте в I ст. н. е. ця культура локалізується лише на Поліссі і лише деінде переміщується з племенами пшеворської культури, які прибули сюди з території Польщі. В культурних шарах останньої дуже багато предметів військового побуту. Основні заняття – скотарство та рільництво. Культурний шар цієї людності датується I – IV ст. н. е.

В той самий час на Волині з'являється вельбарська культура, яку багато дослідників ідентифікує з готами. За найсміливішими припущеннями останні були предками літописних дулібів. Своїми пам'ятками це населення покриває лише північний захід Волині. Прикметно, що на Волині вона зайняла ту саму географічну нішу, що й лендельські племена в епоху енеоліту.

Племена відомої в історії слов'ян празької культури (V – VII ст.) також торкнулися переважно тільки теренів західної Волині та й то дуже рідко. Тож якогось вирішального значення в її етно- та культурогенезі мати не могли.

Небагато тут виявлено і пам'яток VIII – IX ст.

Справжній культурно-демографічний вибух на цих територіях слід пов'язувати з IX – XIII ст. В цей період тут з'являється чимало міст-фортець, в їх околицях – і сільські населення. Але міська цивілізація кардинального впливу на традиційну народну культуру мати не могла.

Таким чином напрошується кілька висновків щодо джерел формування етнічного складу населення Волині.

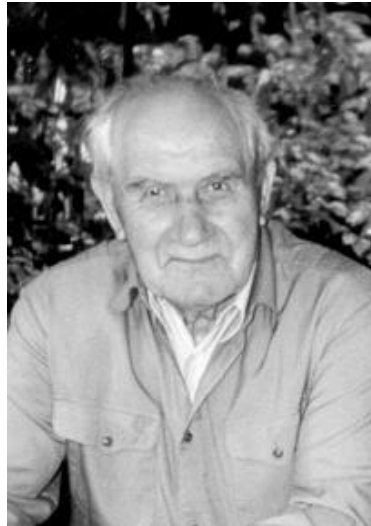
Перший – населення західної Волині, хоч і зазнало істотних змін чи навіть і спустошення в IV – VII ст., може зберігати окремі культурні риси, не притаманні решті територій.

Другий – територія Волині становила етнографічно-культурну цілісність лише під час її колонізації племенами дніпро-донецької культури в епоху неоліту, культури кулястих амфор в енеолітичну добу та розселенням племен культур могилянської групи на територіях добре до цього освоєних представниками тшинецько-комарівської культури, вихідцями з Полісся.

Фізична антропология населения.

Найбільше неоднорідним в антропологічному виразі виглядає населення західної Волині. Однозначно можна стверджувати лише одне: фракійський компонент з його грацильністю і темною пігментацією, як і на решті території Волині, мало помітний. Зате вистачає людності нордичної раси – русявих жінок і чоловіків з видовженими обличчями й такими ж подовгуватими з гострим кінчиком носами та вузькими ротами з тонкими губами. На центральній Волині в околицях Дубна і Крем'янця переважає два типи: субнордичний світловолосий, який ближче до Дубна переходить у нордичний, що проявляється в масивніших губах та довших і пряміших носах, часто виразно загострених, і динарський, представлений чорнявим долікефальним (довголицим) населенням зі значно виразнішими ніздрями, ніж у світловолосих.

Антропологічні типи з Пляского на Крем'яничині та з Мирогожці на Дубеничині

Але чим далі на південь, тим нордичність людей зі світлою пігментацією більше переходить у субнордичність. Біля Крем'янця представники цієї раси більше схожі на поліщуків (с.Пляске), але мають виразніші вилиці, широкі прямовисні лоби і прямі носи середньої довжини. Таке ж співвідношення світловолосого і темноволосого населення мешкає і навколо Здолбунова, але світловолосі тут часто представлені білявою вузьколицею расою з прямими носами, тобто відчутними рисами нордичності. Проте східніше Здолбунова цей антропологічний тип не заходить. А ось в районі Острога поряд з нордичним та субнордичним типами в динарському з'являються якісь домішки лапіноїдної раси.

*Жінки з Нової Чорторії
Любарського району на Житомирщині*

Південна Волинь від Ланівців і майже до Ямполья теж позначена численними вкрапленнями різних антропологічних типів. Хоч загалом тут, як і в цілому на Волині, домінує два типи: брахікефальний зі світлою та долікефальний з темною пігментацією, загальний показник довжини носа тут явно перевищує середній для цього регіону. Крім того тут уже присутній тюркський компонент, особливо виразний серед жіночого населення. Його представники мають масивні стегна та малопримітні груди. Носи ледь загнуті. Трапляються й представники центрально-українського антропологічного типу, легко пізнавані за широкими лобами й великими виразними, але не випуклими, як на Волощині, очима. Дещо рідше, але

також трапляються світловолосі жінки з короткими шиями, вузькими стегнами та широким плечовим поясом. Достатньо й нордичних облич, але з темною пігментацією. Світловолосі широколобі особи тут вирізняються худощавістю та високим зростом. Оскільки серед них багато має польські прізвища, то, можливо, це нащадки поляків, тобто представників балтського етнічного компоненту. Своїми подовгуватими заокругленими носами вони схожі до подолян, але світліші.

В Ізяславському районі ця тенденція зникає і тут, як і на решті Волині, нордичний світловолосий долікефальний тип тільки не з гострими, а масивними кінчиками носів та чітко окресленими випуклими лініями рота межує з чорноволосим динарським долікефальним, який на цій території вже виявляється домінуючим.

Як на крайньому заході, так і на крайньому сході Волині антропологічний склад населення не відзначається однорідністю. В Чуднівському районі спостерігається аж чотири типи людності. Окрім типового для Волині динарського (короткоголового з широкими лобами), тут добре помітні представники лапіноїдного та нордичного. У деяких місцевостях трапляється ще й дунайський кароокий, який, очевидно, можна пов'язувати як із близькістю східноукраїнського населення, так і пізнішими поселеннями у цій місцевості сербів. Кого важко помітити серед сільського населення, то хіба найтипівіших волинян – чорноволосих долікефалів.

Антропологічні типи з с.Будичани Чуднівського району на Житомищині

Дівчина з Будичан

Несподіванкою з огляду на етноісторичну ситуацію для загальної характеристики населення можна вважати хіба завелике представництво нордичної раси, яку логічніше було спостерігати на заході Волині, де постійно перебували представники балто-германських племен, але не в центрі і особливо на сході регіону, куди вони не доходили. Очевидно, корекцію в антропологічний склад населення внесло XVIII ст., коли тут з'явилося чимало поляків, які в асимільованому вигляді проживають тут і сьогодні.

Східноєвропейський національний університет імені
Лесі Українки

Віктор Давидюк

НЕРОЗГАДАНІ ТАЄМНИЦІ ВОЛИНЯН

ПУБЛІЧНА ЛЕКЦІЯ,
прочитана 8 листопада
2013 року в Інституті
соціальних наук
Східноєвропейського національного університету імені Лесі
Українки

Луцьк Вежа-Друк 2015
ББК63.51-3(4=УКР–4 ВОЛ)

УДК 39+903+94(=161.2) (477.82)

Д-13

Давидюк Віктор

Д-13 Нерозгадані таємниці волинян [Текст]: публічна лекція, прочитана в Інституті соціальних наук Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 32 с.

ISBN 978-617-7272-50-1

У лекції автор ставить проблему етноісторичної ідентичності волинян. Для її розв'язання залучено історичні, етнографічні, археологічні, антропологічні, геногеографічні дані. Попри такий широкий інтердисциплінарний підхід автор не вважає проблему вичерпаною, радше – тільки поставленою в практичну площину.

Для студентів-гуманітаріїв і всіх, хто цікавиться історією рідного краю.

ББК63.51-3(4=УКР-4 ВОЛ)

УДК 39+903+94(=161.2)
(477.82)

Давидюк Віктор, 2015

ISBN 978-617-7272-50-1 Маліневська Ірина (обкладинка), 2015

літери, яка нагадує глаголичну Пі. А далі йде хоч дещо й химерний, та все ж кириличний текст.

Напис, видряпаний на шиферній дощечці з храму св. Василя у Володимирі

Зразок гострокутного глаголичного письма (хорватського)

Храм перебудовувався кілька разів. І щоразу будівничі натикалися на рештки попередніх споруд, причому кам'яних, що викликало сумніви щодо їх належності до культової споруди. В свідомості археологів утвердився стереотип, що церкви на Русі до XII ст. та ще й на периферії будувалися винятково дерев'яні. А окремі будівельні артефакти на місці Василівської церкви вказували на X ст. Але до XII ст. невідомі й факти, щоб руські князі воювали між собою. Горвати ж начебто були руським плем'ям і ходили в спільні походи ще з Олегом. То чому ж Володимир, 5 років до того посадивши свого сина Всеволода на княжіння у Володимирі, порушив цю традицію і пішов війною на таких близьких сусідів?

Щось тут не так або не все так, як уклалося в наших головах на основі вже існуючих стереотипів.

У якій площині лежить розгадка і цього незвичайного походу, і цієї незвичайної церкви, здогадатися трудно. Та все ж деякі підказки історія залишила.

Історичні згадки про волинян

У другій половині X століття Баварський Анонім повідомляє, що у волинян було 70 міст. Арабські історики Аль Масуді та Ібрагім ібн Якуб писали, що волиняни (валінана) були могутнім плем'ям, якому підкорялись інші племена. Головними містами називають Волинь, Червен, Бузьк. Про Володимир не згадують нічого. Чи то його ще зовсім не було, чи то звався по-іншому. Дивно, адже містами на той час вважалися навіть деякі теперішні села. Основна прикмета тогочасного міста – ярмарок. А де торгівля, там і ремесла. Та все ж для такої кількості міст потрібна була немала територія. Оскільки ж усі без винятку пам'ятки локалізують Волинь тільки в її західній частині, то ця територія була в часи правління Володимира досить обмежена. До того ж волинське місто Червен на кінець X ст. було вже під ляхами і їх доводилось «займати». Тому-то у рік 981 «пішов

Володимир до Ляхів і зайняв городи їх – Перемишль, Червен та інші городи, які є й до сьогодні під Руссю»²².

Що означало це «зайняти»? Що вони хоч і були ласькими, але були ще ніким не зайняті, тобто вільні. Тоді виходить, що волиняни й були тими ляхами?

Там, де землі бралися силоміць, як і у випадку з хорватами, літописець знаходить інші слова. Цього ж року Володимир «і в'ятичів переміг і наклав на них данину від плуга, як і отець його брав»²³. Ше через два роки «пішов Володимир на ятвягів і взяв землю їх»²⁴.

Здавалося б, невелика різниця в тому, як впливали походи князя на сусідів: коли, перемігши в'ятичів, він накладає на них данину, то лаські городи займає, а ятвязьку землю бере. Навіть і не на думці, що літописець вжив різні слова, уникаючи тавтології. На в'ятичів накладено данину, бо її брав із них і батько Володимира Святослав, тобто просто поновлено колишні права. До того ж в'ятичі жили далеко від Києва – на Оці, тому «зайняти» чи «взяти», тобто приєднати їхні землі до своїх, було неможливо. З ляхами та ятвягами простіше. А головне, такі війни сприймалися як війни проти чужинців. В них і мова інша, і звичаї, а часто й віра. Отже, і самі вони в цілому «неправильні». Така ж була й мотивація походу 1984 року на радимичів: «були ж радимичі із роду ляхів»²⁵.

Війни між своїми на той час ще не стали нормою, правителі різних земель були ще дуже близькими родичами. Вистачало клопоту з чужинцями, які підпирали з усіх боків. Тож не випадково після вдалого походу на ляхів Володимир переніс столицю Волинської Русі з Волиня до міста Володимира. Ось тут воно, вочевидь, і появилось. Археологічні дослідження не виявляють тут предметів давнішого побуту, ніж XI ст. Волинська земля почала називатися Волинським князівством, владу в якому тримали сини Володимира – спочатку Борис, потім Всеволод. Та ні один, ні другий, вочевидь, не почувалися тут у безпеці, поряд із ляхами, горватами, неподалік від ятвягів.

²² Літопис Руський. – К., 1989. – С. 49.

²³ Літопис Руський. – К., 1989. – С. 49.

²⁴ Літопис Руський. – К., 1989. – С. 49.

²⁵ Літопис Руський. – К., 1989. – С. 51.

Зрозуміло, що населення відвойованих земель не стало одномоментно руським ні за мовою, ні за звичаями, ні за вірою. Схоже, не було воно тут однорідним і генетично.

Генетичний код волинян науковці ХХ ст. намагалися знайти в етимології самого слова Волинь. Сусіди волинян, поліщуки, виводили його від «воля», тобто «вільні, ніким не зайняті землі». Піти на Волинь» означало те саме, що «піти в світ» або ж просто «валитися», тобто «волочитися». Запам'ятаймо ці два корені «вал-» і «вол-». Вони знайдуть своє продовження і в наукових етимологіях.

Етимологія

За версією Олексія Шахматова, назва «Волинь» знаходить свої відповідники в німецькому «*walhōs*» у значенні готський, давньо-верхньо-німецькому «*walah, walh*» – іноземець, середньовірно-німецького «*walch*» – чужий, кельт, представник романських народів, середньо-нижньо-німецького «*wale*» – іноземець, які, в свою чергу, походять від кельтського етноніма “*Volcae*”, згаданого у творах Цезаря в спорідненні з назвою країни Вельс (Уельс), гели, Галлія.

Російська історіографія здебільшого ігнорувала цю думку Шахматова, приховуючи можливий генетичний зв'язок волинян із готами чи з кельтами (що рівнозначно з німцями та британцями). Більшою мірою думка про можливий західний етногенез волинян нуртувала серед українських науковців Канади та США. Та, виявляється, можливість цього генетичного зв'язку волинян із німцями не така вже й безнадійна. Волиняни мешкають не тільки між Бугом і Злучем, а й на південному узбережжі Балтики, поряд із помор'янцями. Там розташоване й місто Воллін, яке до Другої світової війни було німецьким, а після неї відійшло до Польщі.

Грунтовну розвідку на цю тему ще 1952 р. опублікував у Канаді проф. Ярослав Рудницький.²⁶

²⁶ Рудницький Я. Назва «Волинь»//Волинь у боротьбі за волю України. – Ч.1: Загальні відомості про Волинь. – Вінніпег, 1952. – С.11 – 24.

Не просто відкинути й кельтів. За деякими припущеннями, зовсім не безпідставними, і Волинь на Бузі, і Волинь на Балтиці були засновані кельтами як прикордонні міста. Це по-перше. Подруге, на сучасному Українському Поліссі від Устилуга до Києва і частково й на Волині з II по IV ст. проживали готи²⁷. Для південніших сусідів і волиняни були готами. Це так само, як для поліщуків усі галичани гуцули, а для галичан поліщуки всі волиняни.

Найновіші знахідки переконують у тому, що готські поселення мирно співіснували зі слов'янськими. Кельти, які з'явилися тут ще в III ст. до н.е., були агресивнішими²⁸. Тому й вважались іноземцями, волохами (що на той час було рівнозначне циганам). Таке наше власне пояснення цієї етимології.

Розповсюдження волинян від Балтики до Бугу могло відбутися тільки в доісторичні часи. Саме тоді виникли й реальні передумови для появи цієї назви на територіях, які в історичні часи мало що мали спільного.

Волинь історична: доконаний факт чи поетичний символ?

²⁷ В кінці I – на початку II ст. з Мазовії на південний схід у Західне Полісся, на Волинь і далі долиною Південного Бугу у Надчорномор'є просуваються готи.

За деякими дослідженнями, волинські слов'яни тікають від них на південь у Подністров'є і навіть далі на Нижній Дунай.

У своїй праці “Гетика” готський історик VI століття Йордан описав важку мандрівку готів від Вісли на схід через безкраї болота (очевидно, поліські), де втопилося багато людей. У мандрівних сагах Йордан пише, що готи перебували в постійній війні, з жінками і дітьми рухались у Скіфію і, перемагаючи, досягли частини Скіфії, що межує з Понтом – тобто з Чорним морем.

²⁸ Українські землі починають насправді цікавити кельтів із середини III ст. до н. е., у період, коли середземноморські держави посилили тиск на кельтські племена, примушуючи їх шукати нові землі на півночі та сході. Саме тоді на території Закарпаття занепадає куштановицька археологічна культура, носіями якої були північнофракійські племена, а натомість виникають довготривалі поселення та виробничі центри латенської культури. Характер місцевої культури свідчить про те, що кельти стали панівним і привілейованим прошарком населення Верхнього Потисся у відношенні до місцевого північнофракійського населення.

Назва «історична Волинь» з'явилася в науковому вжитку з кінця ХХ ст. Оперують нею найчастіше краєзнавці. Приблизно в тих же колах і в той же час поширилась і назва «Велика Волинь». Виникла вона в середовищі Інституту дослідів Волині (Вінніпег,

Канада) з легкої руки Максима Бойка, вченого секретаря цього інституту, і разом з першими офіційними надходженнями літератури цього наукового осередку в Україну набула широкого розповсюдження й серед місцевих краєзнавців. Проте роблячи це нововведення, його автор, стверджуючи: «Західне Побужжя належало до Волині й разом ці землі названо Велика Волинь. Це було за княжих часів», чомусь-то заховався за псевдонімом Максим Волинський. Нам доводилося вести переписку з автором, але це питання, належачи до розряду делікатних, так ні разу в ній і не поставало. Тим часом бренд «Велика Волинь» активно підхопив житомирський краєзнавець-географ Микола Костриця, який поставив амбітну мету відродження Товариства дослідників Волині, яке існувало в Житомирі на початку ХХ ст. й об'єднувало цілу плеяду знакових постатей української науки. Серед них були імена Василя Кравченка, Павла Тутковського, Миколи Коробки.

Відтоді й пішла у світ назва «Велика Волинь». Спочатку її артикулювали на краєзнавчих конференціях, учасником однієї з яких (1991р.) доводилося бувати і нам, а згодом, коли забовванів привид адміністративної реформи в Україні і постало питання майбутнього центру області, – і в назвах комерційних проектів обласних керманів Волинської області. Наукову підтримку цим проектам мала скласти «Енциклопедія Великої Волині» – доволі вартісний проект, підтриманий депутатами Волинської обласної ради, кошти на який наперед отримав видавець, а наповнити змістом на добровільно-примусових засадах під адміністративним тиском повинні були викладачі-альтруїсти Волинського університету. Тут і виник перший конфуз, як уникнути втягнення в чужі далеко не наукові плани: де межі тієї амбітної територіально-адміністративної одиниці, суголосної Великій Британії, Великому Князівству Литовському, зрештою Великоросії, і чи існувала така взагалі?

Серед науковців, далеких від краєзнавчої тематики, замість «Великої Волині», постав виваженіший і універсальніший

термін «історична Волинь». Під нього підпадало все, що будь-коли називалося «волинським»: Волинське князівство, Волинська земля, Волинське намісництво, Волинська губернія, Волинське воєводство, Волинська область.

Сума всіх цих територіальних утворень, на думку користувачів терміну, і є Велика Волинь. Щоправда, тут неумісне означення «історична». Ніколи до складу єдиного територіального утворення всі ці землі не входили. Деякі з територій Волинської землі чи Волинського намісництва не належали до Волинської губернії, а губернські землі – до Волинського намісництва. Отже, не було й безперервної історичної єдності цих земель.

Ще складніше в етнологічному плані. Як діалектні, так і культурні факти схиляють до думки про етнографічну неоднорідність цієї площі. До її складу в різні часи входили території, населені не тільки волинянами, а й поліщуками, галичанами, подолянами.

Відтак у хоронімах що Велика Волинь, що Волинь історична – багато надуманого і штучного. Творці обох не дуже переймалися відповідністю історичним реаліям. Мотивацією слугував місцевий патріотизм і кон'юнктура доцільність. Так без огляду ні на історію, ні на культуру, в головах творців народжувалась міні-імперія, яка стягувала все до купи, хай поки що тільки номінативно, але вже з певним економічним і політичним прицілом.

На відміну від об'єднувачів необ'єднуваного (частина тої Великої Волині – Холмщина, Підляшшя, Берестейщина – знаходиться за межами України, ще інша – Західне та Середнє Полісся – не можна відірвати від єдиного тіла Полісся, межа якого знаходиться в Брянських лісах), зупинимося на тих теренах Волині, історична та етнографічна однорідність яких не викликає сумніву. Дещо забігаючи наперед, відзначимо, що саме вона й містить багато досі не розгаданих таємниць. На противагу Великій Волині, це ядро за аналогією Малоросії й Великоросії треба було б окреслити назвою Мала Волинь. Однак при необґрунтованості штучного терміну Велика Волинь, назовемо її просто Волинню. Саме так було і з правіку. Зрештою історія земель т. зв. «історичної Волині» також різна. На Холмщину князь Володимир ходив проти ляхів, на Полісся –проти ятвягів, а через ту частину, яка в латиномовних

документах значиться як Ладомерія,— проти хорватів. І, за народним переказом, саме в Володимирі чомусь-то святкував перемогу над останніми.

Етронім балінана уперше згадується в історичних документах на початку X ст. Арабський географ Масуді у своїй праці «Перемивальні золота», написаній на основі старіших джерел, згадуючи про слов'янські племена, пише так: «З тих племен одне мало перед тим в давнину владу, його князь звався Маджак, а саме плем'я називалося Балінана. Тому племені в давнину підпорядковувалися всі інші племена. Тому що зверхня влада належала йому. Потім поміж племенами виникли чвари, порядок був нарушений, вони розділилися на окремі групи і кожне плем'я вибрало собі вождя»²⁹.

Інший географ X ст. Анонім Баварський згадує племена бужан і волинян. На території одних, за його даними, знаходилось 231 місто, інших – 70 міст.

З цього можна припускати, що існувала історична держава Валінана, при розпаді якої залишилися самоврядні Червенські городи Перемишль, Червен, Любеч, Бузьк, Белз, Томашів, Володимир, Звенигород у межиріччі Бугу й Сяну. 981 року після здобуття київським князем червенських міст, які належали ляхам, виникло підлегле Києву Володимирське князівство.

Уперше Волинь, можливо, як місцина над Бугом згадується 1118 року. Згадується про похід князя Ярослава, який «приде Волиню и стаха обо под реки Буга». Хоч деякі історики вважають, що йдеться про прохід городищем Волиня, одного з червенських міст.

Перша адміністративна одиниця на теренах географічної Волині – Волинська земля – постала лише в XVI ст. Юридично її узаконив Привілей Волинської Землі 1501 р. Після з'єднання з Польщею 1569 р. Волинська земля була перейменована в Волинське воєводство. До нього належали Луцьк, Горохів, Берестечко, Млинів, Дубно, Дубровиця, Гоща, Корець, Звягель, Степань, Володимирець, Чорторийськ, Колки, Олеськ, Клевань, Пересопниця, Рівне, Володимир, Турійськ, Ковель, Вижва, Локачі, Кисилин, Устилуг, Дольськ, Камінь-Каширський,

²⁹ Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Вінніпег, 1984. – Т.1 – С.37.

Крем'янець, Радивилів, Вишневець, Збараж, Почаїв, Волочиськ, Старокостянтинів, Любар, Полонне, Славути, Заслав, Ямпіль. Межі Волинського воєводства майже збігалися з колишніми межами Волинської землі. Вони проходили на крайньому північно-східному кутку Полісся: від Турова до Дубровиці, Серників, Борова, Червищ, Датиня, Мацієва, Дольська аж до Литовежа, де межувало з Белзьким воєводством. Далі до меж Львівської землі між Радивилівом і Бородами. Потім до меж Галицької землі до Волочиська і Збаража. Притокою Південного Бугу Іквою, вододілом Бугу і Случі доходили до бувшого Київського воєводства, границею якого й була р. Случ.

Волинське воєводство займало найбільшу територію географічної Волині й Полісся в усій історії побутування оніма «волинський».

У XVIII ст. колишня Волинська земля була розділена між Росією й Польщею. 1711 р. Петро I віддав полякам майже всю Волинь із містами Луцьк, Олика, Володимир, Ковель, Дубно, Рівне, Заслав, Полонне аж по Случ. Однак жодної територіально-адміністративної одиниці тут створено так і не було.

1793 р. на східних теренах географічної Волині запанувала Росія, тоді тут постало Волинське намісництво, а з приєднанням двох міст Київщини – Житомира й Овруча з околицями – постала Волинська губернія. Через два роки до неї було приєднано й західну частину географічної Волині.

Отож, історія оперує такими поняттями, як Волинська земля, Волинське воєводство, Волинське намісництво й Волинська губернія. Історичної Волині як такої просто не було. Як і великої Волині, назву якої можна писати тільки з малої літери. Зрештою, й виник цей краєзнавчий хоронім лише в 80-х роках минулого століття.

Виникає питання, на основі чого виникла назва «Волинь»: на основі ойконіма (назви міста) чи, можливо, це ойконім, що позначав місто на межі проживання племені волинян, а то й на іноетнічній території, сусіди означили етнонімом. Існують же на Волині назви поселень Угринів (від угрів), Цумань (від куманів), Торчин (від торків), Обарів (від обрів). Цілком можливо, що й земля, на якій проживали волиняни, отримала назву від назви племені. Адже доволі вже подібно до назви

Волинь звучать етноніми чудь, весь, сель, голядь, мокош, єтвязь. Всі позначені цими назвами племена мешкали неподалік від волинян, про що красномовно свідчать відповідні західнополіські ойконіми, тобто назви сіл.

Волинь географічна

За деякими етимологічними версіями назва «Валінана» походить від слов'янського «волна». Близьке до нього вовна – хвиляста шерсть в овець, у кіз, де вона пряма, вже не вовна, а шерсть – тобто «жорстка», на відміну від м'якої вовни, яка того й в'ється, що тонка. Тобто географічно Волиняна, чи спрощена її форма Волинь, що, як уже зазначалося, може виступати водночас і етнонімом – це хвиляста місцевість. Геологічну особливість Волині вчені пояснюють лесовими відкладами ВолиноПодільської височини. У північній частині вона межує з піскуватим-заболоченим Поліссям. Отож з географічного боку межа між Волинню й Поліссям проходить від Устилугу й Володимира-Волинського через Луцьк, Рівне, Корець і НовоградВолинський (Звягель). Середня височина географічної Волині становить 200 м над рівнем моря. Сусіднє Полісся має показник приблизно на 50 м нижчий, а Поділля – на 100 м вищий.

Етнографічні межі Волині

Етнографічну межу визначає сьогодні поширення того чи того діалекту. Люди, які послуговуються одним діалектом, мають однаковий тип господарства, однакові особливості традиційної культури, побуту тощо. Волинським діалектом розмовляє населення в таких районах, як: Володимир-Волинський, Іваничівський, Локачинський, Луцький, Горохівський, Млинівський, Дубнівський, Кременецький, Шумський, Ланівецький, Демидівський, Кам'янкаБузький, Сокальський, Радехівський, Рівненський,

Острівський, Здолбунівський, Радивилівський, Корецький, Гощанський, Білгородський, Шепетівський, Ізяславський, Славутський, Старокостянтинівський, Любарський, Новоград-Волинський, Володар-Волинський.

На сході етнографічна Волинь заходить на 40 км за Злуч, на заході – до Нарви, на півночі – по умовній лінії Устилуг – Кульчин – Корець – Звягіль (Новоград-Волинський), на півдні – Перемишль – Кам'янка Бузька – Броди – Почаїв – Збарж – Волочиськ – Старокостянтинів.

Волиняни справжні і несправжні

Волиняк у перекладі з кельтської – гот, а в перекладі з німецької – кельт. Тобто для нащадків готів – німців – він британець, а для нащадків кельтів – британців – німець. А простіше – алохтон, чужак і серед одних, і серед інших. Так хто ж він усе-таки – представник племені, подібний як на готів, так і на кельтів? Найвірогідніше – нащадок племен зарубинецької культури перших століть нашої ери, в яких вбачають як кельтські, так і готські складники, а загалом вважають першими слов'янами.

Кельти (пшеворська культура) не заходили далі Турії. І мешкали тут дуже коротко, всього протягом двох століть на порубіжжі епох, якщо це була пшеворська, а не милоградська, як припускають окремі вчені, культура. Якщо милоградська (тобто те населення, яке Геродот називає неврами), то довше, майже півтисячоліття. Такі культури пускали свої етнічні корені і входили в етнотип населення, що заселяло певну місцевість. Щоб волиняни сприймалися серед місцевого населення як гості, воно тут мало жити довше, ніж пшеворці.

Господарська діяльність

Багато хто вважає, що першими хліборобами на території України були трипільці. Така думка склалась завдяки великій

популяризації цієї археологічної культури енеоліту. Сталося це не так завдяки рільницьким досягненням трипільців, як мистецькій досконалості їхніх керамічних виробів. Що ж до самого рільництва, то воно з'явилося на території України приблизно за тисячу років до трипільців, тобто ще в часи неоліту. А першими його носіями на наших землях були племена культури лінійно-стрічкової кераміки – мігранти з Середнього Дунаю, що розселилися в іншому напрямі до Північно-Східної Франції, а згодом і на Британські острови. На території України вони облюбували собі землі Верхнього Подністров'я й Волині. Причиною вибору місць їхнього проживання, вочевидь, були не лише родючі землі, характерні більшою мірою для Подністров'я, а й запаси сірої глини, яка була основним будівельним матеріалом для їхніх осель. Каркасно-стовпові конструкції, обплетені лозою й заліплені глиною, характерні для побуту волинян аж до середини XX ст., уперше запровадили тут саме ці племена. Волинська прямокутна хата такої конструкції з двосхилим дахом, вкритим соломною, нічим не відрізнялась ні від осель стародавніх греків, ні від помешкань населення іранського Мазендарану, де також проживали первісні хлібороби.

На думку мовознавців, саме це населення впровадило в ужиток волинян, а згодом і решти українців, такі слова, як жито, льон, сир, село, коза, поросся.

Найдавнішими хліборобами вважаються хатто-хуритські племена Малої Азії. Тож схожі слова легко знайти серед ахазів, адигейців, абазинців, кабардинців (прямих нащадків хетів), а також чеченців, інгушів, лезгинів (безпосередніх нащадків хуритів).

Про безпосередню генетичну спадкоємність волинян із цим населенням можна говорити з великою обережністю. Лише незначна частина місцевого населення належить до граціального середземноморського типу, що, крім вузьких облич, відзначається легкою смаглявістю, хвилястістю волосся та несхильністю чоловічого населення до облісіння. Значно більша частка волинян належить до переважаючого серед українців динарського антропологічного типу, до якого також належать словаки, серби, хорвати, словени, чорногорці. Але серед цих мешканців балканського півострова генетично

переважає чоловіча гаплогрупа I2, найбільша концентрація якої, а отже, й прабатьківщина в околицях Динарських Альп.

Якщо для Верхнього Подністров'я це домінантний гаплотип серед чоловічого населення, то на Волині він незначний і суттєво поступається гаплотипу R1a, який домінує на сусідніх польських та білоруських землях. На основі цього легко зробити висновок, що волиняни – навчені хлібороби, а не спадкоємні. Цілком очевидно, що це нащадки давніх мисливців, яких прийшли племена навчили вирощувати пшеницю, просо, вику та інші зернові культури.

Та все ж не забудьмо на майбутнє, що якась частка довголицих смаглявих середземноворців на Волині спостерігається здавна. Культура землеробства була не єдиним досягненням, яке місцеве населення перейняло від прибульців. Предки волинян виявилися охочими й до розведення кіз, яких і до цього часу ігнорують їхні сусіди поліщуки.

Етнологи в один голос заявляють, що волиняни, крім традиційного землеробства, успішно займались обробкою заліза та гончарством. Для порівняння з найближчих сусідів:

- поліщуки з давніх давен займалися землеробством, скотарством, рибальством, мисливством, пасічництвом;

- бойки з давніх часів займалися скотарством (розведенням волів, овець);

- подоляни –землеробством, як у містах, так і селах; вирощували в основному пшеницю, яку сплавляли Дністром до Кіпру, а також вирощували та сушили на продаж сливи, а біля самого Дністра –виноград (робили з нього вино), на баштанах вирощували дині.

І все. Хоч би слово про обробку заліза та гончарство. Тим часом сьогодні вже загальноприйнято вважати, що носії зарубинецької культури, яких ототожнюють із ранніми слов'янами, запозичили технології металообробки, деякі прийоми та способи гончарного виробництва, типи озброєння, знарядь праці та прикрас у кельтів. Виходить, що волиняни ближчі до них, ніж поліщуки, бойки та подоляни.

Вважають, що кельти навчили слов'ян виготовляти бодні, звідти поширилось боднарство. Наскільки воно не рідне слов'янській вимові, свідчить метатеза у вживанні цього слова.

Замість належного боднар (бо бодня), ми вживаємо бондар. На Волині дуже поширене прізвище Бондар. До речі, діди деяких теперішніх Бондарів ще писалися Боднарами. Цю начебто помилку виправляли вже радянські вчителі.

Кельти придумали й бриджі як шкіряні штани для верхової їзди. Їхнім винаходом вважаються й шаровари, які, однак, серед волинян, на відміну від бондарства, не набули такого поширення.

Хати на Волині, на думку багатьох сучасних етнографів, були переважно дерев'яними, поліпленими глиною та побіленими в білий колір. Ця неточність переписується зі старих джерел, коли північною Волинню вважалося Полісся. Сьогодні ці дані не слід брати до уваги, бо сучасні дослідження залишків старої народної архітектури свідчать, що на Волині більшою мірою поширена каркасно-стовпова конструкція, яка заплітається лозою, а іноді й житньою соломою та обмашується глиною. Такі конструкції мають свою тяглість із часів неоліту й походять, вочевидь, з Подунав'я. Сюди вони могли потрапити разом із первісною керамікою з носіями культури лінійно-стрічкової кераміки ще в V тис. до н.е. За походженням вихідці з Дунаю були праіллірійцями. Найближчими сусідами волинян, серед яких праіллірійське коріння поза сумнівом, принаймні для значної частини представників, були горвати (мовою оригіналу – грвати). На Волині іллірійське коріння має назва річки Стир, яка витікає південніше Бродів на межі Галичини й Волині.

Вози на Волині традиційно запрягали трьома або чотирма кіньми. Тому спосіб запрягу тут шлейно-дишльовий. Дуже вірогідно, що четверо коней тут прийшло на зміну парі волів, для яких також використовувався дишльовий віз. До того ж він був трохи довший, ніж кінний. До кельтів, мабуть, це не має стосунку.

Волиняни зберігали в одязі давні звички, традиції. Сермяги носили брунатового кольору, часом також білого або чорного, обшиті біля коміра, на рукавах та біля кишень червоними нитками. Носили також червоні пояси та суконні або баранячі шапки, обшиті також шнурами. Сермяги мали також каптурі, які в дощову погоду одягали на голову. Взувались у чоботи. Жінки – на високих підборах червоного або, як подолянки, жовтого кольору. Спідниці носили кольорові, в клітинку,

клітинка була зелених, жовтих або червоних кольорів. Дівчата на голові носили квіти, а жінки –кольорову хустку або намітку, вишиту на кінцях.Сорочки біля коміра та на рукавах вишивали червоним та синім кольорами.

Отож, схожого з кельтами в господарсько-культурних традиціях етнічних волинян доволі багато. Чи мають волиняни кельтське коріння та як відбувалась трансформація кельтів у «валінан», ще потрібно з'ясовувати, залучаючи не лише дані археології, як до цього часу, а й етнології, антропології та біогенеалогії.

Антропологічний портрет

Донедавна найнадійнішими інструментами етнічної ідентифікації вважались антропологічні та лінгвістичні (особливо фонетичні) особливості населення. Однак вони не досить тривкі.

Мови можна перевчити всього за кілька поколінь. Антропологічна асиміляція відбувається не так швидко. Чоловіки піддатливіші до таких змін. В силу генетичних особливостей. Жінки стійкіші. Жіночі ДНК рідше піддаються мутаціям, тому в жінках антропологічний тип відбитий яскравіше. Відомий український антрополог Хведір Вовк визначав 4 антропологічних типи волинян.

За головним показником волинські українці підкрруглоголові, пігментація волосся переважно темних відтінків, натомість очей – світла, лише південно-західна група характеризується круглоголовістю, темним кольором волосся та очей, що пояснюється впливом карпатських українців³⁰. До південно-західної групи в межах Волинської губернії належали й мешканці сіл довкола Володимира, Луцька, Дубна, Крем'янця, Шумська, Ланівців.

Не будучи втаємниченими у результати антропологічного дослідження волинян Хведора Вовка, які довго не публікувалися, ті самі 4 типи візуально без особливої деталізації зафіксувала й наша експедиція «Волиняна-2003», яка охоплювала етнографічну Волинь від Крем'янця до Чуднова³¹.

³⁰ Таран Олена. Волинь у народознавчих дослідженнях Федора Вовка // Етнічна історія народів Європи. Збірник наукових праць. – К., 2001. – С.69 – 72.

³¹ Давидюк В. Етнографічний нарис Волині. – Луцьк, 2005.

Смаглявість
волинян відзначає й
інший відомий
український
антрополог Василь
Дяченко. Колір шкіри в
українського
населення, за
спостереженнями
вченого, скрізь світлий
відтінків. Смаглявість
лише трапляється

в деяких районах Дніпропетровщини, Буковини й
Західної Волині³². Ареал проживання етнічних волинців, на
переконання відомого етнолог Степана Макарчука, – північні
райони Львівщини і Тернопільщини, південна і західна
Волинь³³.

Аналіз краніологічних (черепних) даних з середньовічних
некрополів Русі-України свідчить про те, що відносна
широколицість як одна з визначальних рис слов'ян у найбільш
виразній формі простежується серед нащадків літописних
древлян і волинян³⁴. За цією і деякими іншими ознаками
(зокрема, великими розмірами черепа) вони схожі з
мазовшанами, західними кривичами, а також середньовічними
балтськими племенами: латгалами, земгалами, ятвягами та ін.
Всі ці групи належать до кола масивних північних європеоїдів.
Висловлювалась думка, що відносна широколицість балтів та
поліщуків західної групи є проявом єдиного антропологічного
субстрату, генетичні витoki якого пов'язані з носіями
неолітичних та енеолітичних культур Центральної та
ПівнічноСхідної Європи (Тетяна Алексєєва).

У верхів'ях Стиру та Горині дослідники виділили
мезокефальний (середньолиций) високоголовий і широколиций
тип, а в межиріччі цих річок – ареалі волинян – схожий з

³² Дяченко В. Етнонаціональний розвиток України. – К., 1993. .

³³ Макарчук С. Етнічна історія України. – К., 2008.

³⁴ До волинян антропологи часто зараховують західних поліщуків, серед
яких цей показник найвищий. Тож фактично йдеться про середніх та західних
поліщуків.

попереднім, але з більшою видовженішою, трохи нижчим лобом та дещо вужчим обличчям. Такий тип волинянина вважав основним Ярослав Рудницький.

За своїми основними показниками він найближчий до мешканців Прутсько-Дністровського межиріччя. Osteологічні рештки, виявлені в некрополях цього краю, дають підстави вважати, що місцеві племена визначалися загальною грацильністю, дуже малими розмірами черепа, вузьким, невисоким обличчям. За висновками Марини Великанової, ці риси сформувалися на основі фракійського субстрату. Крім того, в цьому регіоні зафіксована присутність і сарматських племен.

І все ж антропологи стверджують, що волиняни – представники нордійського типу з домішками динарського, поліщуки – динарський і субнордійський, за винятком Підляшшя, де переважає альпійський, такий, як і на Кубані.

Чорноголові, коротколиці та вузьколиці синьоокі чи сіроокі волиняни – найпоширеніший тип у межах розповсюдження волинського говору. Не забуваймо й про карооких вузьколицих на південному заході Волині. Антропологічно до волинян найближчі горвати. І це не єдиний збіг.

Волиняни і горвати

Етнографи здавна заримітили спорідненість мотивів вишивки одягу, розпису пасхальних яєць горватів і галичан, гірських горватів і галицьких гуцулів. Та жодного разу ще око науковця не помічало, що не менша схожість існує і в народному вбранні волинян та горватів. Щоправда такі відповідники існують не на всій території Волині. Нашу увагу привернули вишиті сорочки дівчинки з Володимира та двох дівчаток з Устилуга на знімках, зроблених на початку ХХ ст., та народних строїв, у яких ходять до храму сучасні хорватки. Схожість разюча: суцільно вишитий (очевидно, червоною заполоччю і там, і там) рукав, довгі разки намиста і ... уже описані типи облич.

Відомий хорватський історик Векослав Клаіч заявляє, що Перемишль, Бужеськ, Велинь, Червен, Плісненськ і Радече – міста білих хорватів³⁵. На основі московських архівів історики стверджують: ще в ХІХ ст. жителі сіл довкола волинських міст Дубна та Володимир-Волинського називали себе білими хорватами, і наводять точну їх цифру на тих теренах – 17 228³⁶. Хорватські історики Фердо Шішіч, Домінік Мандіч і той же Векослав Клаіч переконують, що русини Галичини, Закарпаття, Буковини, Волині й Поділля є прямими нащадками білохорватського племені³⁷. Посилаючись на документи царя Константина Порфироренета, вони ідентифікують візантійських бойків з бойками Карпат і встановлюють місце Білої Хорватії власне в Галичині. Цікаво, що й російські історики теж називали русинів Галичини й Волині білими хорватами³⁸. Так Борис Греков твердить, що сучасне українське населення Галичини і Волині не є приходнями на цій території, але автохтонними потомками білих хорватів³⁹.

³⁵ Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata*. – Zagreb: Nakladni Zavod MH, 1990. – С. 61.

³⁶ Ćurić Mijo M. *Staroiransko porijeklo Hrvata* Zagreb: Neovisna autorska naklada, 1991. – С. 95.

³⁷ Šišić, Ferdo. *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. – Zagreb 1925. – С. 239–240; Mandić Dominik. *Hrvatii Srbidvastara, različitanaroda.*; Klaić Vjekoslav. *Povijest Hrvata*. – Zagreb: Nakladni Zavod MH, 1990. – С. 60.

³⁸ Grekov B. *Kijevska Rusija*. – Naprijed, Zagreb, 1962. – С. 456–457.

³⁹ Grekov B. *Kijevska Rusija* – Naprijed, Zagreb, 1962. – С. 456–457 ²⁰ Klaić, Vjekoslav. *Povijest Hrvata*. – Zagreb, 1990. – С. 61.

Історичну Білу Хорватію Векослав Клаіч ідентифікує приблизно з територією Королівства Галичини й Володимирії²⁰. В перекладі на нашу номенклатуру – це Галицько-Волинське князівство.

Про білих горватів у Галичині писали й українські історики, зокрема Михайло Грушевський та Дмитро Дорошенко. Тільки вони в силу доступних їм джерел не торкалися теми горватів на Волині.

Є згадки про горватів і в руських літописах. У 907 році карпатські хорвати згадуються як руське плем'я, що бере участь у поході Олега на Константинополь разом з варягами, словенами, чуддю, кривичами, меррю, полянами, сіверами, древлянами, радимичами, дулібами й тиверцями. А держава їхня називається Великою Скіфією⁴⁰.

Остання згадка Нестора про горватів стосується походу Володимира I Великого у 993 році: «У рік 6501 [993]. Пішов Володимир на Горватів»⁴¹. На думку Богдана Томенчука, зникнення згадок про горватів у руському літописанні в наступні роки пояснюються «ліквідацією Великогорватського князівства в результаті русько-хорватської війни»⁴². Далі горвати розчинились у нових етнічних формаціях.

Про існування Великохорватського князівства донедавна годі було й говорити. Тільки останнім часом Верхньодністрянською археологічною експедицією НАН України було виявлено понад 40 городищ площею понад 20 га тільки на території Галичини. Всі вони були побудовані в VII–X ст. і співвіднесені з білими горватами. Частина з них проіснувала до XIV ст. Найбільше з них – Стільське – має площу 250 га. Виходить, що у VIII–X століттях Стільське було найбільшим містом Європи. Тільки довжина стін сягала 11 кілометрів. Тогочасний Київ воно перевершувало у 25 разів. Природне географічне, а за тим і економічне, становище Києва були вигіднішими завдяки водній артерії. Щоб забезпечити й собі доступ до основних торгових шляхів, якими були річки, горвати прокопали канал до Дністра.

⁴⁰ Літопис Руський .

⁴¹ Літопис руський. Роки 988 – 1015.

⁴² Томенчук Б. Внутрішня система оборони давнього Галича//Галич і Галицька земля в українському державотворенні. – Івано-Франківськ. – 1999. – С. 67–72.

Його довжина сягала 11 кілометрів, що свідчить про володіння ще й немалими трудовими ресурсами. Стольний маєстат Стільська засвідчує не лише його назва, а й урочища Золоті Ворота та Княжа Криниця в його околицях.

Таке сусідство, помножене на, можливо, неоднозначний склад населення та його симпатії, не додавало впевненості князеві Володимиру в тому, що волинські землі не відійдуть під протекторат Великої Горватії, яка вже перейшла за Дунай, на Балкани, де руські князі не мали особливого успіху.

Серед хорватських істориків останнім часом набула популярності сарматська теорія походження етносу. Однак вона не корелюється з біогенетикою. Серед сарматів, як свідчать матеріали давніх поховань, переважали представники чоловічої гаплогрупи R1a, тоді як серед горватів домінує не зачеплена характерними мутаціями і давніша за походженням гаплогрупа

I2.

Внаслідок цього виникає й інше запитання: були горвати питомо слов'янами чи тільки сусідами слов'ян? За логікою Костянтина Багрянородного – таки сусідами. Він пише: «Горвати, що нині живуть в краях Далмації, походять від нехрещених хорватів, що називалися «білими», які мешкають по той бік Туркії (країни угрів), поблизу Франкії (країни германців), і межують зі слов'янами – нехрещеними сербами»⁴³. Припущення з цієї фрази можна робити різні. Можливо, автор у такий спосіб відділив сербів-слов'ян з-поміж угрів і германців, а, можливо, і вважав горватів не слов'янами. Якщо й князь Володимир вважав так само, то причини русько-горватської війни очевидні – він ішов проти чужинців. Та, зрештою, сказане Костянтином Багрянородним стосувалося тільки горватів Далмації, мешканців Адріатичного узбережжя, яка тепер належить до Чорногорії. А вже на той час існувало кілька Горватій. Балканська, хрещена, називалась Червоною, Чорні горвати проживали на території сучасної Чехії, а білі, за класифікацією Костянтина Багрянородного, – по той бік Горватського хребта, тобто в Прикарпатті. Схоже, що тільки ця, прикарпатська, Горватія звалась Великою: «Велика Горватія,

⁴³ Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М., 1991.

звана «Білою», залишається нехрещеною до цього дня, як і сусідні з нею серби», – пише Костянтин Багрянородний⁴⁴. Жодної іншої Горватії, крім Білої, руські люди не знали, тому називали її просто Горватією.

А, зрештою, слово «горват», як вважають хорватські вчені, – означає «мешканець великої країни». Звісно, що велика за територією країна не мусила (та й не могла) на той час бути етнічно однорідною.

Більшість горватських істориків вважає, що прабатьківщиною хорватів є північний бік Карпат. Біла Хорватія займала значні території. «Hrvatskileksikon» твердить, що це території сьогоденних Чехії, Польщі й тодішньої Київської Русі, англomовні енциклопедії – терени сучасної України.

Існує власна горватська думка і щодо походження раси. Більшість горватських істориків й антропологів схиляється до іранської теорії. Вишукуючи власне коріння, вони зауважили, що в Горватії, Словаччині, Галичині та на Волині існує специфічна раса – савідна (назва від річки Сава в Хорватії). Ця раса майже ідентична динарській, але характеризується світлими очима, волоссям, шкірою. До Другої світової війни горватські антропологи вважали савідів окремою горватською расою, а у воєнний час – окремим типом динарської раси й, у супереч шаленому тискові німців, наполягали на певній окремішності савідів. До савідів горватські антропологи відносять також зороастрійців Ірану та пуштунів Гіндікушу. Ідентичність цих народностей знаходять у співвідношенні груп крові між хорватами, галичанами і зороастрійцями Ірану. На думку горватських учених, динарська раса – іранського походження, а її присутність у Європі вказує на шляхи її розселення від Дону (сарматські корені) через Центральну Україну, Південну Польщу, Словаччину, Австрію до Тіролю та Баварії на заході, охоплює

Горватію, Боснію й Герцеговину, Чорногорію та північну Албанію, досягаючи концентрації власне в Галичині й Закарпатті, Словаччині та між балкансько-адриатичними горватами. Хоча савіди трапляються по всій території

⁴⁴ Константин Багрянородный. Об управлении империей. – М, 1991.

розселення динарської раси, найбільше їх у Горватії, північній Боснії та Галичині.

Волинь, як бачимо, у цьому переліку не згадується. Може, воно й на краще, бо в цій теорії більше романтики, ніж науки. Такий різнобій думок безапеляційно свідчить лише про одне: «чистого» хорватського етносу не існувало. Використовуючи цю обставину, більшість українських дослідників сходяться на тому, що племена антів, склавів, венедів та карпів зінтегрувалися в межах Верхнього та Середнього Подністров'я, а також Нижньої і Середньої Вісли й стали відомими як «горвати».

Генетично горвати, як і решта націй, неоднорідні. Але на відміну від українців, у яких домінує одна гаплогрупа (R1a – понад 55 %), у горватів таких гаплогруп дві. Причому розподілені приблизно порівну R1a – 34,3 % та I2 – приблизно стільки ж, 32,4 %. Причому в населення Балкан (Горватія, Боснія, Герцоговина) гаплогрупа I2 – основна. Третій за чисельністю субсклад становлять представники гаплогрупи R1b, яку ще називають кельтською – 15,7 %. Що для кельтів (нащадками яких вважають італійців, іспанців, французів, а загалом 70 % населення сучасної західної Європи), що для даків (I2), до предків яких відносять наших археологічних трипільців та сучасних боснійців і молдаван, характерна легка смаглявість, яку антропологи відзначають і в волинян. Тож генетична якщо не тотожність, то принаймні спорідненість волинян із горватами цілком можлива. Що в одних, що в інших представників зі світлою пігментацією майже стільки ж, як і з темною.

За антропологічними характеристиками нащадками хорватів на Волині може вважати себе більше чверті від усього населення. Вибірка ДНК тут поки що відсутня, тому що в майбутньому покаже біогенетика, побачимо. Однак основна прикмета фракійського населення – смаглявість – має саме таку частотність.

Ще один дуже консервативний показник етнічної ідентичності – обрядовість. До прикладу, українці мають майже ідентичний весільний обряд з киргизами, таджиками, пуштунами, курдами, жнивварський – з осетинами і дагестанцями. Звідки це взялося? Що спільного мають ці народи? Відповідь на це питання дає тільки аналіз ДНК. Спільний біогенез. Всі вони мають спільного

предка, який проживав 4,5 тисячоліття тому. І вже тоді існували деякі відомі сьогодні весільні ритуали. Осетини й дагестанці – нащадки сарматів, вихідців з Подоння, які мали спільну історію з предками українців у часи скіфів і кіммерійців. Саме від наших предків-рільників, яких археологи називають чорноліссями, представниками чорноліської археологічної культури, внаслідок змішаних шлюбів перейняли ці кочові племена культуру землеробства, а заодно й відповідні аграрні обряди.

З горватами у волинян не така давня історія, бо як етноспільноти вони визначилися значно пізніше й цілком можливо, що особливо галичани й не без участі тих же сарматів. Із осетинами в них є спільні демонологічні мотиви, невідомі волинянам.

Найзагадковішим на полі фольклористики можна вважати весільний обряд волинян. Свого окремішнього варіанту, на відміну від поліщуків, гуцулів, подолян, слобожан, вони не мають. Волинський варіант весілля дослідники визначають як галицько-волинський підтип, перехідний між карпатським і поліським.⁴⁵ Це при тому, що значно більша частина етнографічної Волині межує з Поділлям.

У волинян молодого до молодої супроводжують стрітники, кінне посольство від молодої, тому жодних перейм по дорозі не роблять. Боронять від молодого свою подругу дружки, які іноді навіть складають перед порогом глиняну стінку з саманних вальків. Оборона поступається тільки після того, як стінку буде повалено, а кінь молодого вдарить копитом об поріг.

У волинян існує звичай викрадення молодої, відомий народам фракійської групи, в поліщуків це сприйняли б як неподобство, а викрадача могли навіть побити. Такі самі звичаї і в молдаван, які також пов'язані генетично з кельтами (даки). Відомий він і подолянам.

На волинському весіллі буває багато дивного для їхніх сусідів поліщуків та багато звичного для інших сусідів – галичан.

Етнографічні відмінності населення України увиразнюються з доби бронзи і з тих часів не зазнають кардинальних змін.

⁴⁵ Борисенко В. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988. – С.88.

Якщо після отримання репрезентативної вибірки ДНК волинян виявиться, що дуже вірогідно, ще й чималий відсоток представників Y-хромосоми R1b, тоді можна буде упевнено шукати спільні культурологічні маркери волинян із ірландцями, валійцями, шотландцями, частиною іспанців та англійців, які теж були кельтами. Серед них частина представників гаплотипу R1b чоловічої Y-хромосоми місцями досягає 70%. Але оскільки в них спеціалістів у цій галузі бракує, досліджувати доведеться нам. Так що учіть англійську.

Характерною відзнакою цього європейського (умовно – кельтського) населення вважають деякі монголоїдні риси. В Європі тюркські елементи пов'язують із альпійською расою, вік якої понад 9 тисячоліть. За фізичними особливостями її представники мають зріст нижче середнього (чоловіки – 172 см), гіперстенічну (повну) будову тіла, низьке широке обличчя, високий лоб зі слабо вираженими надбрівними дугами, різкою брахекефалією (коротколицістю), темною (від каштанової до чорної) пігментацією волосся і райдужною оболонкою очей.

У представників цієї популяції рідко трапляються «веснянки», мало родимок, волосся переважно хвилясте. В них доволі помітний тюркський компонент, властивий також чехам та словакам.

Для остаточного з'ясування етногенезу волинян катастрофічно бракує даних із неоліту лісової смуги в східній частині Європи, яка тепер стала лісостеповою, але можна припустити, що поширення на схід землеробських культур кулястих амфор і шнурової кераміки в III–II тис. до н.е. супроводжувалося перенесенням змішаного набору жіночих маркерів мтДНК, частково придбаних нащадками центральноєвропейських мисливців, які перейшли до землеробства. Озвучений висновок добре ілюструє геногеографічний аналіз, у який мусите повірити на слово, бо можливості його висвітлення тут обмежені й не всім будуть цікаві.

Багато чого можуть повідати й топонімічні, особливо гідронімічні дані. Річки мали свої назви ще тоді, коли багатьох теперішніх міст не було й у помині. В осетин, які є нащадками сарматів, що в добу раннього заліза заволоділи всім лісостепом, Стир означає Великий і вживається до назви єдиного бога, рівнозначно, як у нас Всевишній. Луг – верховний бог кельтів.

Бог – іллірійців. А на початку 90-х років XX ст. моя студентка Світлана Пиза записала вдома міфологічну оповідку «Чому Буг звався богом». Фабула проста: річка годувала селян, які жили на її берегах, тому її обожествляли⁴⁶. Нукових пояснень етимології цього гідроніма ні я, ні моя студентка на той час не знали.

Проти кого ж воював київський князь? Дуже ймовірно, що саме проти тодішніх волинян – бужан та етнічних горватів, що на той час були одним і тим же субетносом.

Василівська
церква, яка
вважалось не
має аналогів у
світі, як
виявилось, таки
має.

Фундаменти
церкви
побудовані в
вигляді

восьмипелюсткової квітки.

Аналоги цієї архітектурної скульптури знаходяться в Празькому граді. Таку форму мала ротонда св. Віта (чи була не язичницького Святовита), знесена близько 1060 р. Вважається, що Празький Град був заснований близько 880 року князем Борживоєм з роду Пршемисловичів. Чи не їх предок був засновником Перемишля (Пшемисля), який теж відібрав князь Володимир.

Гадаємо, що й володимирський храм, який від початку мав форму ротонди, існував ще з дохристиянських часів. Археологи, які знайшли мури храму X ст., уявили, що в язичників не було кам'яних храмів. Проте знахідка в Пліснеську кам'яних фундаментів, які впевнено ідентифіковані як фундаменти кам'яного поганського храму, руйнує таку аргументацію.

⁴⁶ Золота скриня. Народні легенди й перекази з Північної Волині й Західного Полісся/ Зібрав і впорядкував Віктор Давидюк. Намалював Орест Хмельовський. – Луцьк, 1996. – С.110.

На горватів Володимир міг іти ще й тому, що вони були нехрещені (тому й білі). В такому разі освячення своєї перемоги християнським храмом було не тільки віддякою Богу, а й позначенням території.

Концепт

У лекції автор ставить проблему етноісторичної ідентичності волинян. Для її розв'язання залучає історичні, етнографічні, археологічні, антропологічні, геногеографічні, топонімічні дані. Попри такий широкий інтердисциплінарний підхід автор не вважає проблему вичерпаною, радше – тільки поставленою в практичну площину.

Історія питання починається з усного переказу про те, що храм святого Василя в місті Володимирі на Волині збудовано за один день воїнами князя Володимира після повернення з успішного походу на горватів.

Далі автор ставить питання, де жили й ким були ці горвати історично, географічно, етнографічно, антропологічно і зрештою, біогенетично, який зв'язок у них із історичними волинянами, згаданими в працях іноземних істориків Середньовіччя.

На основі доступних джерел автор робить припущення, що вони могли бути місцевими жителями, які в силу географічних причин більшою мірою залежали від хорватської столиці Стілко, за півтора сотні кілометрів від Володимира, ніж від Києва. Заради цього й було здійснено цей похід, який ознаменував кінець Великої Горватії та додав спокою й упевненості синові Володимира Всеволодові, який княжив у Володимирі. Підкорення горватів стало згодом основою державності ГалицькоВолинського королівства. Проте сільські мешканці довкола Володимира та Дубна ще й на кінець XIX ст. вперто називали себе горватами.

І небезпідставно. Автор знаходить підтвердження ідентичності волинян і горватів у антропології, весільному обряді, традиційному жіночому народному вбранні. І хоч нові ландшафтно-географічні, природньоресурсні та кліматичні умови в одній із колишніх частин проживання горватів сьогодні інші, сподівається, що при глибшому дослідженні відповідники знайдуться і в інших сферах.

Concept

In lectures the author poses the problem of ethnic historical identity of Volyn. For its solution the author involves historical, ethnographic, archeological, anthropological, genogeographical, toponymical data. Despite this broad interdisciplinary approach he did not consider the problem definitively solved, rather just put in practice.

Background starts with the oral legend that St. Basil church in Volodymyr in Volyn was built in one day by Prince Volodymyr soldiers after returning from a successful campaign to Gorvats. The author raises the question of where they lived and who were these Gorvats historically, geographically, ethnographically, anthropologically and eventually biogenetically what links them to historical Volinians, mentioned in the writings of foreign historians of the Middle Ages.

Based on the available sources, the author suggests that they could be local people who, because of geographical reasons, were more dependent from the Croatian capital Stilsko, a hundred kilometers from Volodymyr, than from Kyiv. For this reason was carried out the campaign, which marked the end of the Great Gorvatia (Croatia) and added confidence and peace to Volodymyr, Vsevolod's son, who reigned in Volodymyr at that time. Conquest of the Gorvats later became the foundation of the state of Galicia-Volyn kingdom. However, rural residents around Volodymyr and Dubno even at the end of the nineteenth century persistently called themselves the Gorvats.

And it was not without reason. The author finds confirmation of identity of Volyn and Gorvats in anthropology, wedding ceremony and women's traditional national dress. Although new landscapegeographic, and climatic conditions of the natural resources in one of the parts of former Gorvats residence today is different, the author hopes that at a deeper study one can find matches even in other areas.

Науково-популярне видання

Давидюк Віктор

НЕРОЗГАДАНІ ТАЄМНИЦІ ВОЛИНЯН

ПУБЛІЧНА ЛЕКЦІЯ,
прочитана 8 листопада
2013 року в Інституті
соціальних наук
Східноєвропейського національного університету імені Лесі
Українки

Надруковано в авторській редакції
Технічний редактор І. В. Захарчук

Формат 60x84 ¹/₁₆. Обсяг 1,86 ум. друк. арк., 1,72 обл.-вид.
арк.
Наклад 300 пр. Зам. 153. Видавець і виготовлювач –
Вежа-Друк
(м. Луцьк, вул. Бойка, 1, тел. (0332) 29-90-65).
Свідоцтво Держ. комітету телебачення та радіомовлення
України ДК № 4607 від
30.08.2013 р.

ІСТОРИЧНІ ПРЕДКИ ПОЛІЩУКІВ

А як же корелюється археологічна карта Полісся з «Історіями» Геродота. Чи знав грецький історик античності не тільки про поліське море, а й про мешканців його узбережжя? У багаточисельному переліку племен і народів, які згадує в своїх «Історіях» Геродот, *поліщуки* не згадуються. Чи тільки тому, що ця територія була слабо заселена? В це повірити важко, оскільки споконвічна рибальсько-мисливська специфіка роду занять місцевого населення не мала тут видимих перешкод для свого впровадження. Видно, добре заховалися від світу нечисленні представники Милоградської та Поморсько-Кльошової культур, коли про них не чули грецькі купці та не переповіли Геродоту. А, може, причиною тут те ж таки море, яке важко було подолати. Зрештою, представники цих культур були зосереджені в основному там, де, за однією з Геродотових «Історій» знаходилась пустеля¹. Основний вид грецького транспорту – човни – не давали можливості виходити далеко на берег «моря», де ні міст, ні великих селищ не існувало.

Однаке та «пустеля» знаходилась вище від поліських земель, заселених будинами і неврами. А ті навіть мали свою країну. Називалась вона Гелонією. Автохтони цієї країни, нащадки найдавнішого і загадкового племені, заселяли, за баченням історика, територію від верхів'їв Прип'яті до Дону. Були вони численним народом з блакитними очима і русявим волоссям, і мали дуже давнє дерев'яне місто Гелон, у якому були храми, схожі на елінські, тому що й самі гелони нібито були спочатку еллінами і говорили почасти по-скіфськи, почасти по-грецьки².

¹ Геродот. Історії. IV, 123, 125.

² Там само, 108.

Неври, які оселилися серед будинів, тобто первісних жителів долини Прип'яті, всі були чарівниками-вовкулаками. Принаймні раз на рік кожен із них перетворювався у вовка. Хоч самому авторові «Історій» повірити в це було важко.

Під навалою персів зі скіфами будини, меланхлайни, андрофаги й неври покидали свої землі й повтікали в безладді зі своїх країв на північ в пустелю³. Якщо ця інформація Геродота правдива, то вона добре відображає ту єдність, яку становили згадані племена поліського населення ще з доби бронзи, яка ознаменувалась консолідацією племен Тшинецької та Комарівської культур в межах усієї північної та дешиці західної частин сучасної України. Трапилось це мало не за півтора тисячоліття до Геродота. Тому відступали вони в пустелю хоч і безладно, але спільно. Оскільки скіфи та греки могли підпирати усі згадані племена тільки з півдня чи південного сходу, то пустелею на той час могло вважатися сучасне Полісся. Причому на той час слово «пустеля» могло мати не так географічне, як демографічне значення, тобто – «міщина, не заселена людьми».

Загалом про тодішніх предків поліщуків Геродот згадує не часто, все-таки це доволі віддалені від греків племена. Однак характеристика цих племен у багатьох аспектах доволі вичерпна.

Найбільше уваги заслужили в «Історіях» *будини* (дав.-гр. Βουδῖνοι, Boudinoi) – стародавній народ, що мешкав, за Геродотом, у Скіфії, що є сучасною Україною, на північ від савроматів⁴ й межував з неврами⁵.

Геродот писав про них : «Щодо будинів, то це велике й численне плем'я і всі вони мають зовсім блакитні очі й руде волосся. В їхній країні побудовано дерев'яне місто, що називається Гелон. Кожна частина його муру (очевидно – стіни – В.Д.) має завдовжки тридцять стадій, а мур (стіна) ви-

³ Геродот. Історії. IV, 123, 125.

⁴ Там само, 21.

⁵ Там само, 105.

сокий і дерев'яний. І житла в них дерев'яні й святилища. Є там святилища еллінських богів, обладнані по-елінському із статуями й жертовниками і з внутрішніми дерев'яними храмами. У кожні три роки вони святкують діонісії і вакхічно божеволіють. А гелони – це первісно елліни, що виселилися з емпоріїв і оселилися з будинами. Вони користуються то скіфською, то еллінською мовою.

А будини користуються не тією мовою, що гелони і спосіб життя у них інший, бо будини – тубільці, кочовики і лише вони в тій країні харчуються кедровими горішками»⁶ (щодо горішків переклад, мабуть, неточний – В.Д.) .

Далі Геродот звертає увагу на те, що побут гелонів істотно відрізняється від побуту будинів. «Гелони обробляють землю і споживають збіжжя і є в них сади, і вони не схожі на будинів ні зовнішністю, ні кольором шкіри та волосся»⁷. Цим автор вказує і на те, що будинам обробіток землі не властивий. Сучасні українські дослідники на основі цих свідчень роблять інший висновок: будини вели напівкочовий спосіб життя, а гелони, які обробляли землю і займались садівництвом, – вихідці з семітських земель⁸. Про семітське походження гелонів може свідчити й інша помітка Геродота – інший, ніж у будинів, колір шкіри. У расовому контексті вона дуже показова. Але чому тоді «елліни називають і будинів гелонами», хоч, як вважає Геродот, «це неправильно»⁹?

А ще «їхня країна вся вкрита різноманітним лісом, а в найбільшій гущавині лісу є велике і повноводне озеро, а також болото і навколо нього очерет. У тому озері ловлять видр та бобрів і ще інших звірів з квадратними мордами. З їхніх шкур шиють собі зимовий одяг, а їхні ядерця корисні для лікування маткових хвороб»¹⁰. З усього сказаного ви-

⁶ Геродот. Історії. IV, 21, 108, 109.

⁷ Там само, 109.

⁸ Давня історія України. Т. 2. С. 96.

⁹ Геродот. Історії. IV, 109.

¹⁰ Там само, 109.

пливає, що основними заняттями будинів було мисливство та рибальство¹¹.

Наступні автори нічого нового не додають про будинів і більше зацікавлені дивовижною твариною, що мешкає біля озера у гущі лісів. Її називають тарандусом, що отожднюють з північним оленем.

На думку Бориса Рibaкова, будини археологічно відповідають балтським або слов'янським народам Юхнівської культури¹².

Звертаючи увагу на чисельність плем'я будинів, Борис Граков відводив їм обшири від воронізьких до полтавських лісостепів. Ще один аргумент полягає в тому, що всю цю територію охоплювала єдина (із не дуже істотними варіантами) археологічна культура. Культура ця займає територію від гирла Десни до Ворскли, на південь від лісової зони до Сіверського Дінця в його лісостеповій і частково степовій протяжності з включенням лісистого воронізького Подоння¹³.

Окремі дослідники отожднюють місто Гелон з Більським городищем на Полтавщині.

До будинів поза пелменем Юхнівської культури також відносять споріднених ним носіїв Верхньоокської й Дніпро-Двінської культур. Деякі дослідники розселяють будинів і в середній течії Волги.

«Британіка» 1911 року ототожнює їх із гілкою угрофінів, які зараз утворили народи комі й удмурт. Припущення не видається зовсім безпідставним. Однак тут існує багато аргументів як на його користь, так і проти.

В удмуртів така сама, як і в поліщуків, лінійна забудова вздовж рік. Так само поширені напівзамкнені дворища – підварки. Біло-червоно-чорна гама в одязі. Шнуровий та квадратно-ромбовий орнамент. У весільному обряді

¹¹ Геродот. Історії, IV, 108, 109.

¹² Рibaков Б. Геродотова Скіфія. М.: Наука, 1979.

¹³ Граков Б. Скіфи. М., 1971. С. 131–132, 160.

удмуртів, як і в поліщуків, існує звичай після першої ночі, проведеної в хаті молодого, посилати молоду по воду. Що правда, подібне спостерігається і в татар та марійців, що свідчить не так про переймання, як про давність звичаю, коли ще названі етноси не були окремими народами. Така можливість існувала не пізніше часів енеоліту – бронзи (Середньостогівська чи Фат'янівська культури).

Найбільша неув'язка лежить в генетичній площині. Що в одних, що в інших великий відсоток угро-фінських генів, особливо в удмуртів – більше половини. У комі удвічі менше, але однаково утричі переважає їх кількість серед східних поліщуків. Серед західних він близький до статистичної похибки. Можливо, представниками цих народів, при наявності у них традиції гостьового гетеризму ми просто вважаємо не тих, ким вони є насправді. У різних поселеннях удмуртів та комі загальна картина істотно відрізняється. До того ж і сама вибірка що в одних, що в інших не перевищує 100 осіб. Для кардинальних висновків цього явно замало.

З іншого боку, в удмуртів серед чоловічого населення переважає угрофінський ген європейського типу N3. А ще удмуртам, як і іншим угро-фінам, притаманна відсутність кольоровідчуття та головне – помічена присутність сибірського монголоїдного гена T₂, у той час, коли поліщуки не мають ні найменших ознак монголоїдності і вважаються найпоказовішими в цьому плані населенням серед решти етнографічних груп українців.

Не так все однозначно і в удмуртів. Попри свою монголоїдну домішку, на вигляд вони типові європеїди. Схоже, що ця домішка, набута тільки останнім часом. А в цілому вони мають більше рис, які спостерігаємо у балтів.

Генетичний зв'язок поліщуків з північними народами очевидний. Як іще пояснити їх короткі кінцівки та довгий тулуб, як не адаптацією до холодного клімату? За такого антропологічного складу руки й ноги мерзнуть менше, ніж у тих, у кого все навпаки.

Народ комі має дещо іншу генетику. Сибірська складова у них значно помітніша. Проте й вони своєю зовнішністю чимось нагадують поліщуків, а особливо поліщучок.

Повертаючись до будинів, яких іноді вважають предками удмуртів і комі, не можна не згадати, що вони таки помітні на Поліссі як на рівні антропонімії, так і ойконімії. Тут поширені прізвища *Будник*, *Будимка*. Щоправда, будниками поляки називали й поліських майданників-смолокурів, здебільшого завезених на Полісся в якості осадників із піщаної Мазовії¹⁴. Від чого цей люд отримав таку назву, від того, що селився в тимчасових житлах – будах, які безжально покидав, випаливши на поташ чергову ділянку лісу, чи від давнього етнічного окреслення, ніхто не знає. Хоч чоло-

Жіноче вбрання удмуртки (зліва) та поліщучки (справа) також схоже

Жінка комі (ліворуч) і поліщучка. Найбільше уподібнюються широкими щелепами, генетичним спадком населення, яке довгий час харчувалось м'ясом та горіхами

¹⁴ Крашевський Ю. Спогади з Полісся, Волині і Литви. С. 69–70.

вічим етнонімом від будинів мав би бути Будин, а не Будник. Що ж до іншого прізвиська – Будимка – то воно явно не від будників, бо жінок будників називали інакше – будниця¹⁵.

Аборигенами Полісся, за Геродотом, постають і неври. **Неври** (грец. Νευροί) – стародавній народ, що мешкав після (тобто, вище) скіфів-орачів на північ від Тирасу (Дністра)¹⁶ вздовж Гипанису (Південного Бугу) на захід від Бористену (Дніпра)¹⁷.

Свідчення Геродота – основне письмове джерело про побут цього народу. Землі неврів на заході межували з агафірсами, на півдні – зі скитами, на сході – з андрофагами, на північ від неврів Геродот поміщав безлюдну пустелю¹⁸. Є в нього згадка і про те, що цар (царі) неврів поряд з іншими царями Великої Скитії брали участь у славнозвісній Раді царів Скитії 512 (514) р. до н.е. Вона стосувалася спільної оборони проти персів, які загрожували скитам. Мешканці Полісся, а точніше їхні провідники, не проявили тут єдності. Думки царів розділилися: «Гелон, Будин і Савромат мали спільну думку й обіцяли допомогти скіфам. Проте Агатірс, Невр, Андрофаг і царі меланхлайнів і таврів дали скитам таку відповідь: «Якби це не ви перші образили персів і не ви перші почали війну проти них, ми сказали б, що справедливі ваші слова і те, що ви хочете тепер від нас, і ми охоче послушалися б вас і зробили б так, як і ви. Проте тепер, коли ви вчинили напад на їхню країну без нас і поневолили персів, на скільки років було завгодно богіві, і вони, бо їх підняв проти вас той самий бог, відплачують вам рівною мірою. Проте ми ні тоді не нападали на цих людей, ні тепер не хочемо завдати їм шкоди. Але коли вони виступлять проти нашої країни і перші розпочнуть ворожі дії, тоді і ми виступимо, щоб їх відкинути. Доки ми

¹⁵ Крашевський Ю. Спогади з Полісся, Волині і Литви. С. 70.

¹⁶ Геродот. Історія, IV, 51.

¹⁷ Там само, 17.

¹⁸ Там само, 100.

не будемо певні цього, ми залишатимемося спокійні, бо гадаємо, що перси не прийшли сюди, щоб напасти на нас, але на тих, які винуваті в кривді, що була їм вчинена»¹⁹. Не проявивши одностайності з іншими мешканцями Полісся – гелонами й будинами, неври відділилися від них ще більше.

У кінцевому підсумку, скити, вимотуючи персів, пройшли по царствах Північної Скитії, відступивши в землю неврів, які тікали на північ у пустелю²⁰. Так, якщо вірити Геродотові була заселена частина Полісся на північ від Прип'яті, де тепер більшою мірою проживають «білоруські» поліщуки. Перекази про те, що там була пустеля і теперішні народ весь збірний, мені доводилося чути під час польової експедиції 1999 р. у с. Збураж Малоритського району Брестської області.

Починаючи з ХІХ століття історики робили спроби ототожнити неврів з тим чи іншим народом Європи. Археологічні дослідження дозволяють ототожнювати їх з носіями різних археологічних культур, передусім Милоградської (VII–II ст. до н. е.)²¹. На думку Бориса Гракова, неврам належать пам'ятки на правому березі середнього Дніпра й аж до лісостепових вод Південного Бугу та Дністра²², тобто в першу чергу комплекси сточищ Тясмину та Росі.

Про неврів, що переселилися свого часу в землю будинів (тобто у дніпровське Лівобережжя)²³, нагадують пов'язані своїм походженням з культурою Правобережжя пам'ятки сточища Ворскли²⁴.

Павол Шафарик, Любор Нідерле та ін. вважали неврів предками слов'ян. Окремі дослідники ототожнюють їх із

¹⁹ Геродот. Історія, IV, 102, 119.

²⁰ Там само, 125.

²¹ Расадзін М. Я. Неўры // Энцыклапедыя археалогіі і нумізматыкі Беларусі. Менск, 1993. С. 462.

²² Граков Б. М. Скіфи. М., 1971. С. 120, сл.

²³ Геродот. Історія. IV, 105.

²⁴ Граков Б. М. Скіфи. М., 1971. С. 161.

кельтами. А археологи ідентифікують із Милоградською культурою, відомою в IX–I ст. до н.е. на території Південної Білорусі і Північної України від верхів'їв р. Горинь до нижньої Десни, а на пізніх етапах – тільки на території Білорусі.

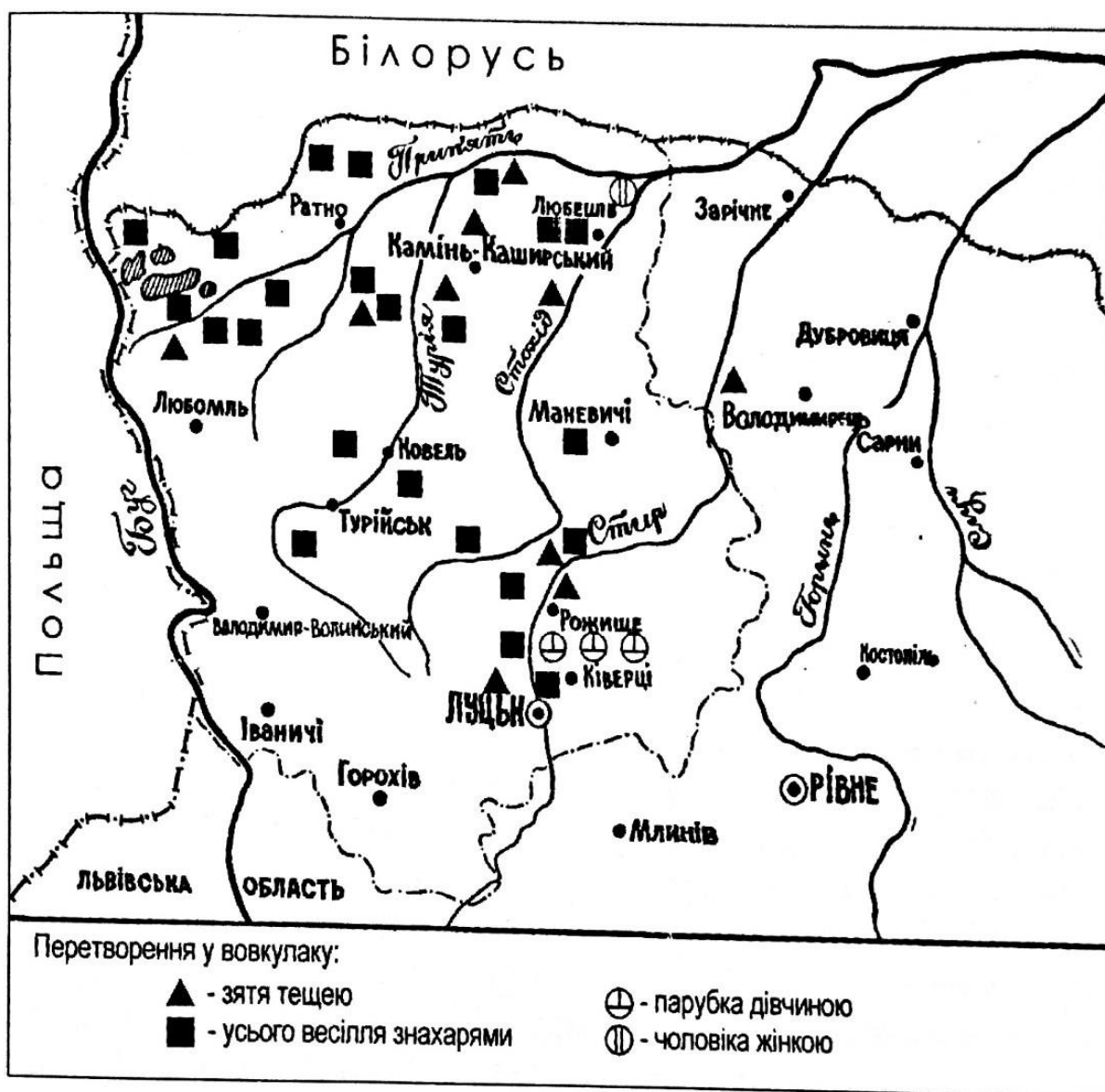
Археологічні дослідження культури показують, що «за особливостями ведення господарства милоградці були ближчі до праслов'ян, а за духовною та матеріальною культурою до балтів (східнобалтських та фінських племен)²⁵. Відтак представників цих племен, які мешкали в басейнах Прип'яті, Стиру та Горині не можна ідентифікувати ні як балтів, ні як слов'ян – вони розміщувалися на порубіжні тих і тих і очевидно становили собою окрему субетнічну групу. З часом представники цієї культури подалися далі на північ і колонізували південь сучасної Білорусі (тобто Берестейщину – В.Д.).

Геродот також повідомляє, що неври за одне покоління до походу Дарія (тобто в середині VI століття до н.е.) змушені були переселитися зі своєї батьківщини в землю будинів через «змій» (тобто, ворогів – В.Д.). Показово, що на крайньому заході Полісся слово «змія» вживається в значенні «відьма». Злодія там називають драбом.

Що ж до згаданих Геродотом диких білих коней (тарпанів), що пасуться навколо великого озера у землі неврів, то білоруські дослідники вважають, що це йдеться про озеро Нарев на правому березі Західного Бугу в Біловезькій Пущі. А чому б тоді не про набагато більше озеро Світязь, що також потрапляє в ареал проживання неврів?

Особливої популярності набула переказана Геродотом скитська байка про неймовірні чаклунства неврів: «Ці люди, очевидно, чаклуни. Скити й елліни, що живуть серед

²⁵ Шмидт Е. Племена верховьев Днепра до образования древнерусского государства. Днепро-двинские племена (VIII в. до н.э. – III в. н.э.). М., 1992. С. 125.

*Звідки беруться вовкулаки.
Карта Миколи І. Давидюка*

них, стверджують, що кожен невр щороку на кілька днів перевертається на вовка, а потім знову набуває людського вигляду»²⁶.

Це повідомлення дозволило простежити слов'янські уявлення про перевертнів углиб історії. Пізніше, провівши аналогії з тотемними культами індіанців (особливо племені квакіютль – у сучасній Канаді), вчені дійшли висновку про

²⁶ Геродот. Історії, IV.

наявність серед неврів культу вовка. В усій своїй повноті він існує на Західному Поліссі й до цього часу²⁷.

Неври, за Геродотом, проживали 600–400 р. до н.е. на північ від скіфів-орачів. На сьогодні цю територію локалізують верхньою течією Дністра, Південного Бугу і басейном Прип'яті.

З цим населенням однозначно пов'язані не лише уявлення про вовкулаків, а й чоловіча магія, відсутність уявлень про домовика, жінки-змії, яка приносить багатство: функції усіх їх заміщує господар-вовкулака. Єдине доповнення – праєвропейський образ вужа-охоронця дому. Добробут уявляється в скотарських статках. Змія-господарка – це образ скіфів-орачів або ж кельтів, трансформований з мезолітичної Великої Матері. Якщо слідувати канонам іконографіки, то в уявленнях давнього населення її охорняли змії, а з головним із них вона вступала в статевий контакт, чим забезпечувала сублімацію власної плодючості в поля. Для чужовірців вона була незрозуміла, вони їй не поклонялись, а отже сусідів вона забезпечувала внаслідок переадресування їм чужих благ, тому іншовірами ця Мати-Змія сприймалась як звичайна ворожа сила. В Світязі змією називають відьму. На картографуванні таких уявлень у межах окреслених місцевостей і слід шукати відповідь на питання, де сьогодні проживають нащадки неврів. На цьому рівні розв'язується й питання про їхню етнічну належність. Поки що обидва питання чекають на свого дослідника.

Подібні повідомлення про вовкулаків трапляються й у білорусів, литовців, поляків і навіть в осетин. Тож, чи вони пов'язані винятково з неврами, однозначно стверджувати не варто. Історія зародження цих культів лежить десь у глибині фінального палеоліту. І все ж певна закономірність

²⁷ Давидюк В. Культ вовка на Поліссі // Берегиня, 1995. Ч.1-2 (4-5). С. 51–61; Його ж «Вовчі потачки» на Поліссі // Крокове колесо: Нариси з історичної семантики українського фольклору. Київ: Наукова думка, 2002. С. 27–62.

у кореляції поширення культу вовка з етнічною історією племен залізного віку існує.

Міф про можливість перетворення людини в вовка, що визначає цю тварину як тотемічного предка, Геродот ідентифікує винятково з неврами. Але самих неврів розкидає на доволі широких просторах. Неври, за його версією, жили спочатку на лівому березі Дніпра, але згодом мігрували на правий. У цьому напрямку, як відомо, задовго до цього рухалися ще племена Дніпро-Донецької культури. Загалом же неврів, як уже зазначалось, пов'язують із представниками Милоградської культури VII–III ст. до н.е. Хоч і це не доконаний факт. Швидше – одна з робочих гіпотез.

Милоградська культура найкраще ідентифікується поширенням болотяних городищ на берегах річок. Більшість їх знаходиться на території Білоруського Полісся. Залежно від особливостей ландшафту вони бували округлі, овальні, чотирикутні. Із напільного боку укріплювалися валом та ровом. Отже, населення цієї культури не почувалося безпечно на поліських землях. Схоже, що не було воно добре сконсолідованим і етнічно, адже поховальний обряд в місця їхнього розселення біритуальний. Трапляються як підкурганні, так і земляні поховання, як тілопокладення, так і спалення. Щодо останнього то воно в залізному віці, яким датується милоградська культура, в більшості практикувалося там, де населення не почувалося господарями на цій землі і в будь-який момент готове було залишити могили предків. Найбільшою наругою над ворогами в той час, як видно з деяких повідомлень Геродота, вважалася наруга над похованнями.

Традиційне будівництво милоградців можна вважати типовим для Полісся. Оселі будувалися з дерева в заклад або в зруб і глиною не обмащувалися, опалювалися відкритими вогнищами. Такий побут дуже нагадує традиційну практику курних хат на Поліссі та Бойківщині.

Металевих виробів у цього населення було мало. Здебільшого це зброя: списи, мечі дротики та стріли. Причому

стріли – в основному скіфських зразків, а дротики згадуються в Геродота як основна зброя тогочасних «феміністок» – амазонок²⁸. Одначе амазонки ходили з дротиками тільки на полювання.

Із металевих знарядь милоградським племенам ще були знайомі серпи та мотички, що свідчить про обізнаність і з навиками землеобробітку. Рідко трапляються предмети кінської зброї. Звичні для побуту цього населення кам'яні та крем'яні вироби: зернотерки, товкачки, ступки, сокири, точильні бруски, скребачки та ін. Загалом ця археологічна культура на тлі інших, сучасних їй культур, доволі бідна, вочевидь була переважно «дерев'яною», хоч у її культурних шарах добре простежуються й сліди занять чорною металургією, сировиною для якої слугували залізні болотні руди.

З часом носії милоградської культури розширили свій ареал на Волинь. Західноволинський (або горинський) її варіант дослідники визначають як окремий. А ось етнічну належність милоградців остаточно так і не з'ясовано. Володимир Татіщев вважав їх сарматами. Культ вовка в них і справді нічим не відрізняється від того, який існує в найближчих родичів сарматів – осетин. Зрештою й серед населення Погориння (на Дубровиччині, Володимиречині) сарматські риси помітні, особливо серед жіночого населення (невисокі на зріст, круглоголові, смагляві, сіроокі). Сарматам могла бути відома й грецька богиня Артеміда. Культ її слов'янського двійника Красної Пані – покровительки дівчат – сконцентрований у західній частині Полісся також у місцях найвірогіднішої концентрації спадкоємців Милоградської культури і за Турію згадки про неї переходять лише в її сточищі в Прип'ять.

Одначе ні характерного для сарматів матріархату в сучасному побуті, як то деінде на Галичині, ні слідів курганних поховань, по яких впізнають сарматів, в місцях локалізації

²⁸ Геродот. Історії, IV, 114.

Милоградської культури, як і на решті Полісся, нема. А південні антропологічні риси частини населення слід шукати в інших міграційних потоках.

Коли ж ідеться про неврів, то однозначно заперечувати наявність ознак матріархату у їхньому побуті я не став би. Досить згадати, що стає приводом до перетворення чоловіка в вовка. У більшості випадків його відправляє в ліс (вочевидь, з ініціаційною метою) теща. Отже, вона була головною в матріархальній сім'ї, інакше не мала б на це права. За іншими версіями, мабуть, пізнішого походження, пускають все весілля вовками ворожбити-чоловіки, але тоді їх жертвами стає не тільки молодий, а й молода, про решту учасників умовчується.

В патріархальній сім'ї ініціаційні випробування вже мусила проходити дівчина. В який спосіб можна здогадатися по тому, як до початку перезви невістку посилають по воду. Її по дорозі перестрівають хлопці з женихового села і виливають воду доти, поки на поміч не прийде її чоловік. Сама ж вона мусить терпіти, повертатися назад і наповнювати відра знов і знов. Тобто посвячувала в жінки особа мусила навчитися стримувати власні емоції, проявляти витримку і покору. Такі ж норми пропагують і народні казки «Дідова дочка й бабина дочка» та «Кобиляча голова». Тільки ж на Західному Поліссі звичай посилати молоду по воду трапляється рідко, хоч у весільних перезвяних піснях і згадується. Помітніший він на сусідній Волині. Не помічений і в білорусів. А суто поліський найдовше проіснував у Світязі та довколишніх селах. Тут молоду заводили за стіл, за яким уже сиділи гості, по драбині, притрушеній сіном. Очі зав'язували хусткою. З другого краю столу драбину підтримував чоловік, тому успішно намацавши ногами кожен щабель, вона мала опуститися в його обійми. На цьому ще не закінчувалось. Хтось із чоловіків (не родич) розбігався з «габуном» начебто намагаючись сколоти чи то забити ним звіра. І хоч влучав у стіну, далі співали: «От вам не тур, не туриця, а із дівки молодиця».

Обряд мав локальне поширення – тільки в районі Шацьких озер. В інших місцевостях молодій, коли виводили, з комори, кидали під ноги дрова. Це теж натяк на приручення дикої тварини, адже перші дикі тварини були domestиковані (одомашнені) методом пошкодження саме кінцівок. Для цього влаштовуючи пастки-завали, зображень яких предостатньо на кераміці енеоліту. Покалічених (кульгавих) тварин виходжували, отримували здорове потомство, яке змалечку звикало до людини. Ініціантка повинна була не тільки проявити свою терплячість, а ще й продемонструвати, що вона людина, тому не повинна була прокидати поліна ногами, як звір, а зібрати руками й скласти на купку.

Чи свідчить це локальне поширення звичаю про якісь причини етнокультурного порядку, зокрема й залежністю від Милоградської культури, зосередженої саме тут, однозначно сказати важко, але відкидати такої можливості також не варто.

З Милоградською археологічною культурою вперше пов'язала неврів Ольга Мельниковська²⁹. Сергій Рассадін локалізує Геродотову Невриду на Волині. За окремими версіями територією її формування вважають прип'ятську зону Українського Полісся або ж прилеглі південні райони Білорусі. Формування пам'яток Милоградської культури, як вважає частина вчених, відбувалося на основі сосницького варіанту Тшинецько-Комарівської культури епохи бронзи, а нащадками племен Милоградської культури було населення Зарубинецької культури. Більшість дослідників погоджується з тим, що етнічними представниками племен Милоградської культури були все-таки протослов'янські племена неврів, згадуваних Геродотом. Не викликає жодних сумнівів і те, що це суто поліська автохтонна спільнота³⁰.

²⁹ Мельниковская О.Н. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке. М., 1967.

³⁰ Свешніков І.К. Племена милоградської культури // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу). К.,

У характеристиці неврів особливе місце посідає їхня втеча від навали змій. Чи були то справжні змії чи степові племена, марковані тотемом змії, однозначної відповіді на сьогодні немає. Більшість дослідників одностайні в тому, що це таки пов'язано з навалою киммерійців, які вважали змій своїми опікунами. Культ змії простежується і в багатьох нестепових народів Європи.

Зокрема Єронім Празький згадує про наявність такого в XV ст. в литовців. Подібну інформацію наводить і німецький мандрівник кінця XVI століття. Розповідаючи про литовське плем'я жмудь, очевидець повідомляє, що його представники «обоожнюють тварин та інших чудовиськ, як-от змій, і володіють чаклунством перевертатися у вовків і ведмедів»³¹.

Уявлення про ведмедів-перевертнів (барсерів) характерні переважно для населення гірських місцевостей Європи. Який стосунок до них мають жмудини-литовці, з наявної інформації уявити важко. Культ змії та розповіді про перевертнів у вовків популярні у литовських племен. Простежуються обидва культи і в західних поліщуків³². Хоч, зрештою, тут можна вбачати й пряме запозичення від литовців а точніше їхніх етнічних предків. Село з назвою Жмудче існує й на Західному Поліссі (Ковельський район – у межиріччі Турії і Стоходу). Однак набагато імовірніше поєднання обох культів, що належали різним племенам

1974; Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Подгорцевско-милоградская культура: Пра斯拉вяне // Археология Украинской ССР. Т. 2. К., 1986; Рассадин С.Е. Милоградская культура (актуальные проблемы исследования). Автореферат дис. канд. истор. наук. К., 1989; Рябова В.О. Пам'ятки скіфської доби Волині та проблеми «Невріди» // Вісник Нетішинського музею (Нетішин). 2002. № 1.

³¹ Аделунг Ф. Критико-літературний огляд мандрівників по Росії до 1700 р. Ч. 1. Москва, 1864. С. 274.

³² Давидюк В. Культ вовка на Поліссі // Берегиня, 1995. Ч. 1–2 (4–5). С. 51–61. Його ж. Вуж у народних віруваннях та культурогенезі Полісся // Полісся: Етнікос, традиції, культура. Луцьк: Вежа, 1997. С. 111–123.

унаслідок асиміляції двох колись антагоністичних племен, одне з яких поклонялося вовкові, інше вужеві. Адже і вовкулака і вуж, що живе в норі під хатою, виконують одну і ту ж функцію – приносять достаток у господарство. На Погоринні, як і на Волині та багатьох східних регіонах України з цими обов'язками впоруються домовик. В пограничних із Погоринню районах іноді вважають, що вуж і домовик – це одне і те ж. Однак кожен із зазначених опікунів має свою господарську специфіку. Вовкулака приносить удачу чи невдачу на малу рогату худобу, вуж – на врожай збіжжя і велику рогату худобу, а домовик опікується переважно кіньми. Звідти можна легко скласти уявлення про те, яким племенам належали ці тотеми-опікуни. Що ж стосується Західного Полісся, то вуж з його функціями не може вважатися тут автентичним, незважаючи на те, що за кліматично-ландшафтними ознаками він явний абориген. Вочевидь, культ вужа занесли сюди задовго до Геродота.

У VI ст. населення Полісся й Придністров'я, – вважає Володимир Д. Баран, – переселилося на Дунай, а згодом дійшло до сучасної Німеччини. У готські часи (II ст. н.е.) слов'яни жили на Дністрі (Празька культура), у верхів'ях Прута (Пеньківська культура). У VI ст. вони повернулися на Волинь³³. Ця думка цілком суголосна з «балтською теорією» (концепцією, якої дотримувалися такі дослідники, як Марія Гімбутієне (більше відома як Гімбутас), Володимир Седов, Ірина Русанова). На Поліссі (на південь від Прип'яті), згідно з цією теорією, слов'яни з'явилися тільки в VI ст. н.е. і лише в VIII столітті стали заселяти територію на північ від неї, де до того проживали східні балти. На рубежі VI–VII ст. і до рубежу VII–VIII століть межа між слов'янами і східними балтами в Поліссі збігається з плинном Прип'яті.

³³ Баран В. Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. К., 1972. 244 с.

Від початку VIII ст. з'являються перші слов'янські пам'ятки на лівому березі Прип'яті. Все VIII ст. пройшло під знаком поступового освоєння слов'янами північної частини Полісся. Заселення йшло повільно, кількома хвилями і завершилося тільки в X ст. Місцеве населення поступово змішувалося з прийшлим слов'янським.

На основі етноісторичного аналізу доступних джерел західнополіське населення постає як одне з найізолюваніших в етногенетичному та культурному плані на території Європи.

ТОПОНІМІКА Й АНТРОПОНІМІКА

Ономастика – один із найнадійніших маркерів етнічного складу населення. Найдавнішою частиною назв вважають переважно назви річок – гідроніми. Річки у давні часи заміняли шляхи сполучення. Всі великі транспортні перевезення здійснювалися по воді. Перші ж примітивні човни існували вже в епоху мезоліту. Аж до появи поштових перевезень гужовий транспорт використовувався винятково для внутрішньогосподарських перевезень (підвезти дров чи сіна, звести снопи зі збіжжям до стодоли). Тим-то ріки слугували ще й основними географічними орієнтирами, а отже їх потрібно було якось розрізняти. Так і виникли їхні назви вже при перших спробах комунікації між місцевостями і їхнім населенням.

Важко пояснити чому, чи то внаслідок пізнього заселення Західного Полісся, чи то внаслідок автохтонності та неперервності проживання тут місцевого населення, а відтак і пізньої потреби в міжрегіональних комунікаціях (адже в межах вузького локусу річку називають *Річка* чи *Ріка*), більшість гідронімів Західного Полісся має слов'янське походження: Прип'ять, Стохід, Горинь, Злуч, Вепр, Вижва, Чорногузка, Конопелька, Тур'я, Мох. Водночас серед лімнонімів (назв озер) багато балтської лексики: Віно – «довге», Багон – «топке», Лютка – «заросле», Стрибуш – «очерет». Окремі ж мають свої відповідники в санскриті: Шині, Охнич. Арійське (індоєвропейське) коріння має й назва ріки Стир. Вона означає «всесильний».

Як зауважив у 60-х роках ХХ ст. польський лінгвіст Лешек Оссовський, у жодному куточку слов'янських територій такої кількості слов'янських гідронімів, як у цій місцевості, не трапляється. За лінгвістичними даними, на переконання вченого, Західне Полісся – прабатьківщина слов'ян. Хоч деякі польські вчені, попередники Оссов-

ського категорично заперечували таку можливість ранньої колонізації поліських просторів через непридатність цих місць для проживання великої кількості людей. Основний аргумент – брак орної землі, яка могла б прогодувати велику кількість населення. Та схоже, первинним середовищем проживання для слов'ян була не рілля, а вода і ліс. Тим-то найбільше слов'янізмів знаходимо саме в гідронімах, у топонімах їх теж не бракує, але такої однорідності вже не спостерігається.

Підтверджує думку польського лінгвіста й закономірність локалізації тих чи тих ойконімів (назв поселень): від Західного Бугу до Стиру переважають винятково слов'яно-балтські, далі на схід із укрощеннями іллірійських, а на захід – балтських. Фракійська топоніміка на Поліссі відсутня загалом. Відтак можна вважати, що слов'янство відокремилось від балтів і оформилося в окремий індоєвропейський етнос саме на Західному Поліссі. Звідти слов'янські племена в III–IV ст. поширилися на схід Полісся, а згодом розселилися на нові батьківщини.

Однак праслов'янські культурні первні відстежуються вже і в попередніх археологічних культурах останнього тисячоліття до нової ери, зокрема в Тшинецькій, Висоцькій та Поморській. Всі вони знаходяться в межах лісової зони від Гданська до Сарн. Східнотшинецька, яка простяглася від Сарн до Чернігова має відмінні риси і відповідні варіанти рівненський, прип'ятський, київський, сосницький. Туди слов'янськість поширювалась дещо пізніше (з VIII ст. н.е.).

Оскільки ойконімія та мікротопонімія – все ж пізніші шари ономастики, наявність на Західному Поліссі балтського ономастичного масиву пояснюють специфікою етноконтактної зони. Починаючи з раннього залізного віку цей край, за даними археології, був контактною зоною слов'ян з однією з західнобалтських гілок осілого тут племені шведських вікінгів – ятвягів, яке, за свідченням давніх польських хронік, мало слов'янську назву «*rolexiani*» (по-

лексяни). Одначе, як топонімія, так і антропонімія виказують тут виразні сліди й інших балтських племен.

Неподалік від гирла Стоходу знаходиться село **Судче**. Судава – самоназва ятвягів. У слов'янській традиції їх називали судинами, так само, як литовців жмудинами, руснаків – русинами. А за балтською – судавами. З історичних джерел вони відомі тим, що з початку XIII ст., коли Литва вступила в кровопролитну боротьбу з Тевтонським орде- ном і основна її територія виявилась затиснутою ворожими силами, що часом цілком відрізали її від виходу до моря, коли украй запеклою була боротьба за Жемайтю та Зані- мання, частина судавів пішла вглиб Литовської держави і оселилася в південно-східній її частині. Їхніми нащадками сьогодні вважається субетнічна група дзуків.

Римський історик I ст. Корнелій Тацит у праці «Герма- нія» вперше описав жителів узбережжя Балтійського моря, назвавши їх естіями (Aestium gentes). Наприкінці II ст. Птоломей писав уже про два народи у цьому районі – **судинів і галіндів**. Судини Птолемея – це і є судава чи то пак ятвяги руських літописів.

Село **Голядин**, що знаходиться біля верхів'їв Прип'яті, теж, мабуть, отримало назву від германського плем'я **го- лядь**. Поліщуки обзивали мешканців цього села «голен- драми». Це вони принесли на Полісся кольорові спідниці з нашитими «гальонами». А поширене в районі Світязя пріз- вище Голядинець – відповідно від назви села.

Найстаріший руський літопис згадує **голядь-галіндів**, які жили по верхній течії Протви. Докладніше про галін- дів як про неіснуюче вже плем'я згадує у XIV ст. в «Хроні- ці землі Пруської» історіограф Тевтонського ордену Петер фон Дусбург.

А в середній течії Стоходу знаходиться село **Жмудче**. Жмудини – литовське плем'я, назва якого з часом стала си- нонімом усього литовського етносу – **жмудь**.

У верхній течії Прип'яті на її правому березі знаходиться ще одне село з балтською відетнонімічною назвою – **Моко-**

шин, яке за Польщі стало називатися Мукошином, аналогічно як річка Бог стала Бугом. Без змін залишилася назва хутора Мокошин поблизу озера Світязь.

Мокоші чи мокошини – це слов'янська назва представників мокші чи мокоші. Це угро-фінське плем'я, назва якого буквально означає «дрібний». Саме місце тут згадати свідчення антропологів про людей аномально низького зросту в крайній західній частині Полісся. Роботи польських фотографів та художників – незаперечний тому доказ.

На перший погляд може видатися, що на Західному Поліссі відетнонімічні прізвища відсутні. Тут нема ні Волинців, ні Литвинів, так як на Волині Поліщуків і Подолюків. Але то тільки на перший погляд. Міграції з Волині на Полісся могло й справді не відбуватися. Дуже різні природні умови цих двох географічних регіонів. Натомість тут багато відойконімічних прізвищ (Любежанин, Голядинець, Каширець, Турковець), які свідчать про локальні міграції в межах близьких чи більш віддалених сіл. Однак поряд з тим на Поліссі багато слідів міграцій з північних країв, де природні умови схожі, але холодніше.

Трапляються на Західному Поліссі й відетнонімічні прізвища не ойконімічного походження, тобто зовсім не прив'язані до назв населених пунктів. До прикладу – *Курса* чи *Корсак*. Села чи хутора з такою чи хоч подібною назвою не існує. Багато хто пов'язує їх із видовою назвою степового лиса корсака. Та вірогідніше воно походить від іншої назви – литовського плем'я *корса*. Поблизу с. Береськ знаходиться урочище з назвою *Курсині*.

Балти проживали в межіріччі Західного Бугу й витоків Прип'яті ще до інвазії зі Скандинавії готів. Через велику концентрацію в цьому районі балтської топоніміки (Шацьк, Светязь, Пульмо, Кримно) серед науковців поширена думка, що тут, як і на лівобережжі Вісли, автохтонне населення належало переважно до племен балтійської мовної групи.

Схоже, якась частина балтських племен проникла звідти й на Волинь. Так назва предків литовських жемайтів (могильники яких зосереджені довкола Клайпеди, *курші*, упом'янутого як *cori* у письменника IX ст. архієпископа Бременського Римберга та в літописі Нестора) відчитується в ойконімі *Коршів* неподалік від Луцька, *шальвів* або *шалав* у назві села *Шельвів* неподалік від витoku Стоходу, угро-фінської *чуді* (естів, удмуртів) у назві містечка *Чуднів*, сіл *Чудви* і *Чудвин*. Там же поширене й прізвище *Чудинович*.

Невідомо, від слов'янського *любо* та похідного від урочища *Любче*, що означало краще, чи таки від пруського плем'я естіїв (прусів), відомого як *любави*, походить і назва міста *Любомль*, яке в народі донедавна називали *Любовень* (казали: «Їду до Любовня», а не до Любомля). Більше того, що й *Шацьк* – однозначно балтська назва. А з пруським плем'ям *вельсків* (загальна назва германців до 841 р., коли вони поділилися на німців і французів) мабуть, пов'язана назва колишнього хутора, а тепер села під Шацьком *Венське*. Як не крути, але, найімовірніше пруські корені має й назва оз. *Світязь*. Чи, може, готське. Пруси ж походять від готів.

У лісі коло Тобіл є урочще *Зилінка*. Колись то був хутір з такою ж назвою, а в Жеруві (Оленині) поширене таке ж прізвище, яке в школі виправили спочатку на *Зелінко*, потім на *Зеленка*. Зараз нащадки цього роду пишуться і так, і так. Тим часом *зилинці* – ще й одна з гілок ятвягів.

Можливо саме їм були доступні й інші назви з околиць села – *Веретия, Втрина, Кип'їща, Слипितिща, Хуцня, Дуброва, Дубріїв, Дублющина*. Мені з цих назв розкрилась під час однієї з конференцій тільки одна – Дуброва. В балтських мовах це слово означало вигін для худоби. Точно, як і в моєму селі. А я пам'ятаю в дитинстві за коровами уявляв, як то було гарно, коли там був дубовий ліс. А скоріш за все його там ніколи й не було.

На берегах Стоходу (с. Тоболи, Нові Червища,) трапляється прізвище *Невар*. Важко повірити, що теж відетнонімічне і в ньому заховалася далека згадка про *неврів*. Можливо, швидше від назви села Невір у верхів'ях Прип'яті? Але тоді мало б за наведеними тут аналогіями бути Невірець чи Невірянин. Словом, ще одна загадка. На разі зауважу, що більшість етнонімічних загадок локалізується по берегах рік. А це вже не випадковість, бо саме там знаходяться найстаріші поселення.

Присутність неслов'янського (чи то можливо праслов'янського) населення на території Західного Полісся виказують не тільки відетнонімічні топоніми, а й неможливість пояснення багатьох інших з позицій слов'янського лексикону.

Топонімічні перекази, яких наплодилося останнім часом, видаються недолугими спробами пояснити непояснюване з того, що тобі доступне.

Кожна назва села постає в народній уяві як наслідок якихось перекручень чи непорозумінь. Їхали якісь пани, зустріли в селі чоловіка. Запитали не по-нашому, як село зветься, а він подумав, питають, куди зібрався. Та й каже: «В Крим. Но!», смикнув коня за віжки (лійци). А вони так і записали – «Кримно».

І хоч в Крим по сіль ніхто з Полісся не їздив, бо її доставляли по воді ком'ягами з Карпат по Стиру, топонімічний переказ відобразив одну деталь – картографи не говорили по-місцевому. І це правда.

Призвідцем таких топонімічних перекручень один до одного довелося стати свого часу й мені. Біля нашої хати в Тоболах протікав потічок. Витікав він з болота з балтською назвою Мох, і поза селом розливався в широкі заплави, що згодом утворювали кілька самостійних заводнених долин. А ось в самому селі його поглибили. Найвірогідніше – австрійці під час першої світової війни. Де перед потічком, а де й поза ним були вириті їхні шанці. Навесні річечка цілком реально могла їх затоплювати, бо однією з таких заплав був і дідів заміжок та кілька долин поруч з ним. Цілком вірогідно, що вояки й прокопали річечку вглиб під час межені (фронт стояв там 1916 р. довго), щоб на весну не мати жодної мороки.

І ось 1967 р. на нашому подвір'ї з'явилося двоє жінок з сірим аерознімком на картонному планшеті.

– Как називаєцца речка, пратекающая за вашим сараєм?

– Рів, – відповів я.

Підійшла мати, перепитали. Дійсно – рів. Ми й не думали, що то ціла річка.

Яким же було моє здивування, коли під час служби в армії, маючи доступ до детальних топографічних карт, я знайшов позначену на них біля нашого подвір'я р. Ров. Навіть не здогадувався, що жив на самісінькому березі ріки. І тільки згодом виявив, що на польських міжвоєнних картах до моєї «корекції» ця річка звалася Мох. Так, як і одне з доколишніх боліт.

Аналогічно до Кримна місцеві мешканці пояснюють етимологію назв Яйно, Нуйно, Пнівнo, Сошично.

А тепер хто пояснить, чому Нуйно залишилося Нуйном, а Пнівнo стало Пнівним, Сошично – Сошичним, а Кримно взагалі Броницею від назви хутора-сателіта, бо було ще одне Кримно в області, яке й досі пишеться Кримним.

Все це назви, які вийшли не зі слов'янського ономанікону і поводитися з ними так розхристано означає нищити історичну пам'ять. Свідомо чи несвідомо, це вже не так важливо.

Мені теж було дуже незвично чути, село Глинна, село Плавуча. Чому не Глинне, не Плавуче? Тому що ці назви виникли тоді, коли села звалися не селами, а в'юсками. Хоч якась історична інформація. Бо ж явно не слов'янського походження топоніми Пнівна, Хуцня, Слипितिща, Веретия, Втрина. Не відкривають свого первинного змісту нашої теперішньої мові Залюття, Лютка, Люте, Багон, Яйно. Це тільки зовні вони нагадують слов'янські, а насправді – омоформи вже невідомих нам мов. О ще були Ольбле й Ольбязь, який з доброго дива став Любязем, але урочище Льбєзьке (можливо, колись і – Ольбєзьке) зберегло попередню назву до цього часу.

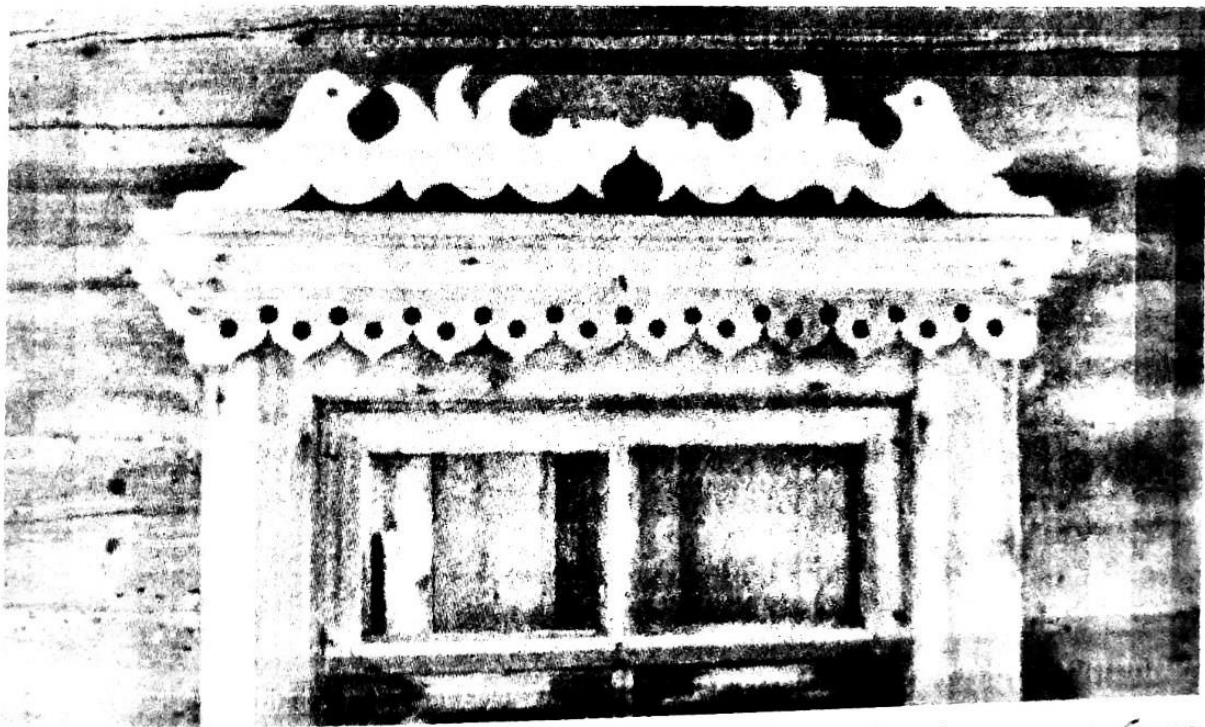
Тільки в живому спілкуванні поліщуків старшого віку на питання: «Скіль вите, дєдку?» можна почути: «З Ничимля, з Ковля, з Ворокомля». Газетні «грамотії» навідріз відмовляються від таких форм родового відмінка іменників і подають їх як прикметники, пишучи «з Нечімлого» чи «з Ворокомлого».

Загалом же багато з тих незрозумілих поліських ойконімів – балтські назви різновидів боліт: Люте – корчувате болото; **Багон** – топке, **Полиці** – мочарі тощо. Не знаю значення назви болота **Сойне**, але в Фінляндії є подібне прізвище – **Сойні**.

Як бачимо, незважаючи на антропологічну однорідність, сліди «збірні народів», як кажуть на Поліссі, тут таки очевидні, хай і не в якісному співвідношенні. І найбільш виразно вони проявляються в околицях Любешова, де могила Красної Пані. Виходить, не такі вже й безпідставні міркування літньої поліщучки з Деревка про нащадків нападників та мешканки Збуража з-під Малорити про те, що «народ тутика збірний».

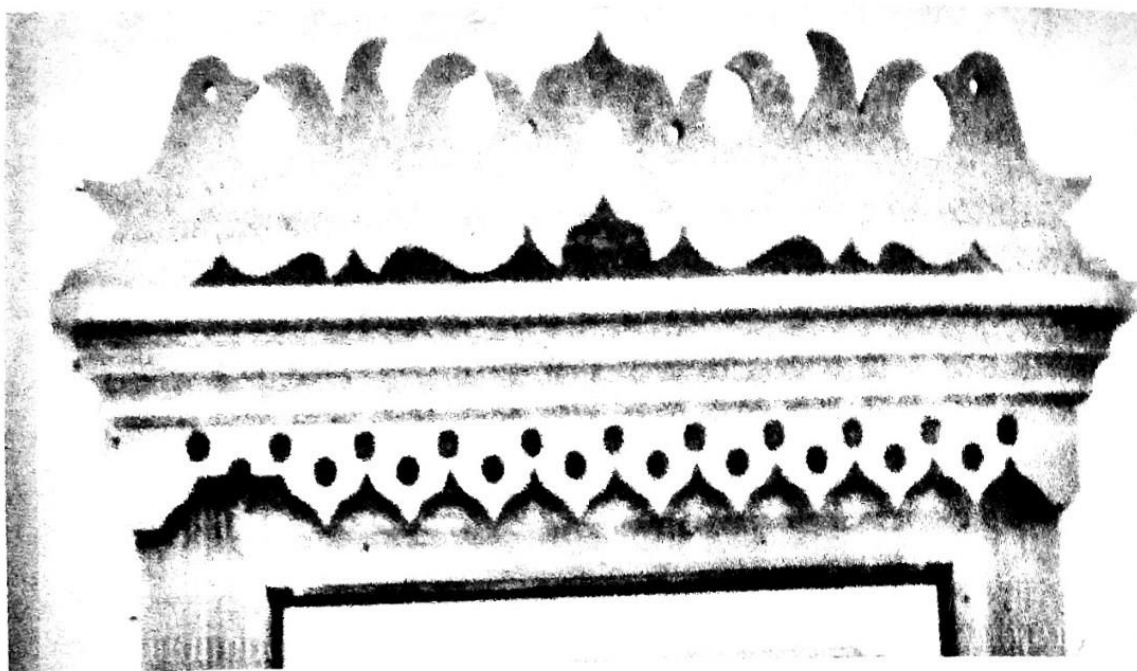
МІФОЛОГІЯ

Почнемо розгляд західнополіської міфології з орнітологічної теми. Віщий птах, який своїми крилами затуляв сонце, попереджуючи про небезпеку, – не єдина міфологічна знахідка, яка здивувала мене на Поліссі. У тому ж селі Троянівці на покинутій хаті по дорозі зі Стобихви, де вдалося записати й про дівчинку з-під печі, яка виходила на хату, коли нікого не було вдома на русальному тижні (потерча), і про кості предків-велетнів, які досі викопують на піщаній дюні над річкою, упав мені в око дивовижної форми і змісту карниз. О, Боже! Так це ж міф про створення світу двома

(буває й трьома) голубами. Звідки то він? «А лем но було синее море». З лемків, виходить. З Лемківщини. Де Лемківщина, а де Полісся! Як він міг потрапити сюди! А ось вам і історія про полісько-карпатські взаємини, про один народ, який через ворогів не міг знайти собі місця на своїй землі.

Згодом в іншому селі я зафіксував повну картину відображення цього міфу. Не настільки витончену, а отже й виконану іншим майстром.

Тоді ще я тільки-тільки знайомився з народною міфологією, тому не знав, що орнітоморфні образи української міфологічної спадщини ведуть свою тяглість ще від венедів. Змії-покровителі – від скіфів. І тільки на історичній Галичині, території, де по чергово мешкали то венеди, то скіфи, а потім злилися воєдино нащадки одних та інших, зберігся міф про жінку-гадину, яка керує птаством. Фабула не дуже відома, тож змушений буду навести її хоча б в основних рисах.

Забираючи з поля снопи, парубок непомітно поклав на віз змію. Коли вмотився зверху, помітив, що вона підповзає до нього. Хотів скинути, але гадина попросила, щоб ударив. Коли він хльоснув її батою, перед ним з'явилась гола дівчина небаченої краси. Перше, що могло прийти молодому хлопцеві на думку, це взяти її собі за жінку. Вона погодилась, але при умові, що він ніколи не назве її гадиною. Той погодився. Прожили вони рік у мирі і злагоді. Розбагатіли нечувано. Полів понакупувували. І ніхто не міг дотямити, звідки в них те багатство береться. А тут почалися жнива. Чоловік поїхав на дальні поля, а жінці сказав покликати женців та зжати те, що біля хати. Тільки чоловік зник з поля зору, жінка свиснула – злетілося птаство здовкіл і за

мить поносило все до зернинки в засіки. Але ж солома так і залишилася на корені. Приїхав чоловік через тиждень, а жито як стояло, так і стоїть незжате. Розлютився та й каже: «Гади́на вона й є гади́на, що ти з неї візьмеш».

Показала жінка йому зібране зерно та й забралася з хати. Господарство занепало, а чоловік лишився голим-босим.

За формою ця міфологічна легенда швидше нагадує при-тчу. Бракує тільки моралізаторського завершення: «Не зви жінку гадиною». Може вона й була колись при цьому тек-сті, бо трапляються варіанти, в яких жінка пертворюється знову на гадину й обвивається чоловікові довкола шиї, не даючи йому дихнути. Але суть не в цьому. Міф формує в слухача запобігливе ставлення до гадини. Можливо – як до тотема, бо тільки тварини-тотеми в давніх світоглядних уявленнях приносять людям щастя й удачу.

Цієї легенди поліщуки не переповідають, бо й скіфів тут не було ніколи. Яким ще може бути пояснення?

Що один, що інший міф не становлять особливої архаї-ки. Пора венедів і скіфів для міфології – що в школі новітня історія. А бувають ще спільні для багатьох народів індоєв-ропейські і ще давніші праєвропейські. Вони універсальні, тому не становлять якоїсь національної чи регіональної своєрідності. Відтак і зупинятися на них немає сенсу.

Праєвропейські божества мезоліту всі жіночі: вода, зем-ля. Чоловічі були запроваджені на українські землі іранця-ми вже в епоху енеоліту. Відтак і дотепер вони (особливо домовик, змії-перелесник) популярніші в південно-східній культурній області України. На Поліссі ж маловідомі.

У чому ж особливості міфології західних поліщуків? Куди тяжіє своїм складом персонажів вона?

Поліщуки були надзвичайно забобонні. Мало не в кож-ному селі можна було знайти віщуна чи ворожбитку, які ворожили по сонцю й місяцеві, по погоді, знахарку, яка зговорювала все: від уроків, вітру і пристріту до більма на оці.

Поліські відьми були основними персонажами й народної міфології і за кількістю сюжетів про них явно переважали русалок, мерців, чортів і летючих зміїв. Приблизно на одному з ними рівні були вірування, а відповідно й сюжети про вовкулаків.

1854 р. у «Варшавській газеті» була опублікована стаття «Podlasie Ruskie». Описуючи повсякденне життя підляшуків, їх звичаї та побут, член наукового товариства, що ховається за псевдом Podlasiak (A. P...łowicz z okolic m. Narwi)¹, серед іншої інформації подає й власний переказ оповідки про вовкулаку, записану зі слів жовніра родом з Волинського Полісся. Водночас автор зазначає, що поміж мешканців підляських сіл також існують легенди про вовкулак, серед яких – перетворення вовками всього весільного поїзда та ін.²

Міфічні оповідки про перетворення людей вовками відомі на дуже широкій території. Їх окрім українців переказують поляки, чехи, словаки, болгари, осетини та інші народи. Одначе про наявність культу цього звіра однозначно можна стверджувати тільки на території, яку колись заселяли представники Тшинецької культури. Тут він проявляється не тільки в повір'ях і оповідках, а навіть у календарній обрядовості. На Західному Поліссі це один із найпоширеніших міфологічних образів.

Епоха енеоліту у зв'язку з аридизацією клімату стала ризикованою для землеобробітку. Тому жодних цивілізаційних поступів у аграрній сфері в цей час не відбулося. У зв'язку з цим вона стала епохою боротьби за пасовиська. Відтак головним міфом цієї доби стає міф про боротьбу Громовержця зі змієм за жінок та худобу³. Летючий змій,

¹ Podlasiak (A. P...łowicz z okolic m. Narwi). Podlasie Ruskie// Ruś Podlaska. Podlasie w opisach romantyków. S. 109–142.

² Там само. С. 130–132.

³ Павленко Ю. Передісторія давніх русів у світовому контексті. С. 65.

вважає Леонард Пелка, болгарський демонічний образ. Жив він у темних хмарах, звідки нападав на молодих жінок і худобу⁴. Поліщукам ці сюжети чужі і невідомі, як й ірано-скіфські елементи культури в цілому. Культ змія, – вважають В'ячеслав Іванов і Володимир Топоров, – доволі помітний у Трипільській культурі, проявляє себе й у литовців та білорусів⁵. Одначе, ніде правди діти, функції трипільського в його ставленні до жінок невідомі, а литвинський, хоч і ласий до жінок, але живе з ними в умовах моногамії в підводному царстві. Подекуди цей сюжет виринає й на заході Полісся. Одначе давнім його назвати не можна, як і засвідчений у сюжеті парний шлюб. Хронологічно я визначив це як ранній залізний вік, бо знання властивостей заліза сприймаються в ньому як екзотичні.

У міфології литовців чоловік-змій – це чужинець, який живе за морем. Аналогічну характеристику знаходимо й у «Велесовій книзі»: *«І сей змій – то вороги, що йдуть з півдня, себто Боспору»*⁶.

Значно популярніший тут інший змій – вуж, який ссе корову, забезпечує добробут і оберігає людську оселю замість домовика. Про останнього тут теж вряди-годи можна почути, одначе переважно через евакуацію поліщуків на схід під час Першої світової війни. Повернувшись звідти, вони принесли не тільки вірування про домовика, а й чужоземні тексти замовлянь при переселенні в новий дім: *«Дедушка дамавой, праведі мене дамой. Мой дом на гаре, два акошка ва стене»*. Але більшість поліщуків вважає домовика чортом.

А ось притчу про дружбу чоловіка з вужем та загальну користь від неї на Поліссі розкажуть мало не в кожній хаті.

⁴ Pelka L. Polska demonologia. Warscawa, 1987.

⁵ Іванов В., Топоров В. Реконструкция фрагментов мифа о божестве грома и его противнике//Исследования в области славянских древностей. М., 1974. С. 4.

⁶ Велесова книга.

Чи не найзагадковіше явище західнополіської міфології – Красна Пані – поліська Артеміда, міфологізована воєчка з непереможною силою проти чоловіків і фатальним для всього поліського плем'я прокльоном. На мою думку, її могли принести на Полісся, або готи, або кельти, залежно від того на чию користь розв'яжеться дилема участі в походженні Зарубинецької культури. Але що вона має зв'язок саме з цією культурою, сумнівів не виникає. Більше шансів усе-таки в готів, які безпосередньо контактували з греками, чия міфологія має в своєму пантеоні аналогічний образ Артеміди, що дослівно навіть перекладається як Красна Пані. Якби ж через кельтів, то Красну Пані згадували б і в карпатському регіоні.

Окремі сумніви викликає міфологічний персонаж, про якого згадується в оповідці про русалок, які йшли і співали: *«Не мий ніжка об ніжку, не сип муки на діжку, бо бог невеличкий»*. Оповідка записана в Лишнівці Маневицького району. Це єдиний подібний текст, який зрозуміло пояснює причину такої заборони, хоч пісенька в інших варіантах згадується дуже часто. Невеличкі божки характерні для кельтської міфології. Однак мегалітичне втілення такого було виявлено на готському поселенні в Городищі поблизу Луцька.

Яким чином вони увійшли в міфологічну традицію Західного Полісся, де матеріальні підтвердження кельтської колонізації відсутні, однозначно стверджувати важко. І все ж, єдино можливим мені видається його походження з релігійних уявлень Зарубинецької культури, яка мала багато спільного з Латенською, носіями якої на порубіжжі єр вважаються кельтські племена. Про вплив духовної культури та релігії кельтів свідчать зарубинецькі поховання окремих людських черепів. Від кельтів носії Зарубинецької культури також перейняли технології металообробки, деякі прийоми та способи гончарного виробництва, типи озброєння, знарядь праці та прикрас. Спільними для нащадків слов'ян і кельтів вважаються й вірування в русалок.

В цих народів уявлення про них як про померлих родичів ідентичні.

Десь посередині між карпатським чугайстром і кельтським лісовим божком блукають і західнополіські уявлення про лісовика, дуже рідкісні в цих місцях, то він «чоловік вилекій, як дерево»⁷, а то вже чуємо «лісови – дідок»⁸, «він може дідом перекинутися»⁹, «він схожий на людену [...], але він не має тіні»¹⁰. А в Маневицькому та Шацькому районах образ лісовика контамінується ще й з блудом: «як людина в лісе заблудила, то тее лисовик робит»¹¹, «о, він може так пожартувати, шо... заведе десь далеко в ліс, а там людена і зблудети може»¹².

Припускати, що все це не наше, а позичене, занесене невідомо звідки і ким, було б великою помилкою, адже в основі національних парадигм народної міфології лежать не синхронні цим культурам, а ще давніші уявлення спільних предків.

⁷ Архів ІКА. Ф. І-А. Од. зб. 39-Б. Арк. 48 (с. Ружин Турійського району).

⁸ Архів ІКА. Ф. І-М. Од. зб. 4. Арк. 4 (с. Замшани Старовижівського району).

⁹ Архів ІКА. Ф. І-Л. Од. зб. 10. Арк. 5 (с. Обеніжи Турійського району).

¹⁰ Архів ІКА. Ф. І-Л. Од. зб. 13. Арк. 4 (с. Самійличі Шацького району).

¹¹ Архів ІКА. Ф. І. Од. зб. 134. Арк. 72 (с. Мала Окниця Маневицького району).

¹² Архів ІКА. Ф. І-Л. Од. зб. 13. Арк. 4 (с. Самійличі Шацького району).

КОРОТКИЙ АНАЛІЗ ПЕРЕКЛАДУ

Najveći izazov kod prevođenja ovih tekstova su predstavljali toponimi⁴⁷ (vlastito ime naselja, brda, dolina, rijeka, jezera, mora, otoka i sl.; mjesno ime, zemljopisni naziv) koje smo pronalazili u nazivima arheoloških kultura, mjesta, rijeka, plemena te u prijevodu nekih kulturema s kojima smo se u tekstu susreli.

U ovom dijelu rada, nabrojat ćemo neke originalne nazive arheoloških kultura i naš prijevod:

Лука-Райковецька культура – luko-rajkovec'ka kultura,
Лендельська культура – lendjels'ka kultura
Дніпро-Донецька культура – dnjipro-donec'ka kultura
Німанська культура – nimans'ka kultura
Стрижівська культура – stryživs'ka kultura
Тшинецька культура – tšinic'ka kultura
Комарівська культура – komarivs'ka kultura
Городоцько-здовбицька культура – ġorodyc'ko-zdobyc'ka kultura
Підкарпатська культура – potkarpats'ka kultura
Середньодніпровська культура – srednjednjedjepars'ka kultura
Білогрудівська культура – biloġrudivs'ka kultura
Зарубинецька культура – zarubynec'ka kultura
Пшеворська культура – pševors'ka kultura
Вельбарська культура – veljbars'ka kultura
Поморська культура – pomors'ka kultura i mnoge druge...

Za one nazive, za koje nema ustaljenog prijevoda u hrvatskom jeziku (a većina je bila takva), koristili smo transliteraciju. U nazivima arheoloških kultura, koje su sebi sadrže nazive mjesta, koji su se ustalili u hrvatskom jeziku, zadržali smo hrvatske oblike (tako smo na primjer preveli dnjipro-donjecku i potkarpats'ku kulturu).

Istim principom smo se služili i pri prevođenju naziva naroda i plemena. Koristili smo se transliteracijom, osim ako u pitanju nisu bili narodi ili plemena čiji se naziv ustalio u hrvatskom jeziku (na primer: Скіфи Skiti).

Hrvatske nazive smo koristili i za povijesne osobe koje su se spomenule u tekstu: Konstantin VII. Porfirogenet Костянтин VII Багрянородний.

⁴⁷ <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=61813>

S obzirom da svaki jezik utjelovljuje i kulturu svojih govornika, u prevođenim tekstovima susreli smo se i s određenim kulturemima. Kod prevođenja kulturema, često ne možemo pronaći ekvivalent u jeziku na koji prevodimo. Kulturemi odražavaju posebnosti kojih u kulturi jezika na koji prevodimo nema ili nisu u potpunosti zastupljene. U takvim slučajevima smo se odlučili na transliteriranje kulturema te davanje pojašnjenja u fus noti. Kulturemi s kojima smo se susreli su: *Ivan Kupal* - slavenski blagdan; *buda* - građevina za gospodarske potrebe; *perezva* - dio svadbenog običaja; bričese jahačke hlače; *Sermjahi* gornji dio odjeće i drugi.

ВИСНОВКИ

Метою дипломної роботи було ознайомлення з особливостями Волині на основі текстів Віктора Давидюка та перекладу на хорватську мову для представлення Волинського регіону та його історичних, етнологічних та культурних характеристик у певний період.

Завданням нашої роботи було надати можливість хорватському читачеві ознайомитись із дослідженнями відомого вченого, що стосуються, зокрема, проблем етногенезу племен, що мешкали в районі Волиня з історичної, етнографічної та культурної точок зору.

Крім того, необхідно було розглянути процес перекладу з теоретичної та практичної точки зору і спробувати відповісти на деякі питання, які виникають в процесі перекладу. Ми розглянули ці питання в короткому перекладацькому аналізі, де ми перерахували топоніми, терміни та фразеологізми, з якими зіткнулися в тексті.

Основне завдання перекладача - зробити точну передачу інформації, зберегти смислові, стилістичні, функціональні та комунікативні характеристики оригінального тексту. Хоча тексти написані в науково-публіцистичному стилі, в деяких частинах автор зберігає певні свободи письма і виходить за межі заданого стилю. Тому при перекладі ми приділяли особливу увагу цим частинам тексту.

Як зазначає Білоус Олександр Миколайович в роботі *Теорія і технологія перекладу Курс лекцій: доопрацьований та доповнений. (Навчальний посібник для студентів перекладацьких відділень. – Кіровоград, РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2013).*, „ОБ’ЄКТ перекладу являє собою сам процес перекладу, при якому здійснюється перехід від однієї системи знаків до іншої та який може бути описаним в семіотичних термінах. (...) ...перекладацька діяльність носить за визначенням посередницький характер. Завдяки перекладу забезпечується можливість міжмовної комунікації. А це означає, що для створення повноцінного перекладу тлумач має приймати до уваги особливості автора вихідної інформації та особливості адресата(тів): їхні знання, їхній досвід, а також усі інші особливості міжкультурної комунікації, які можуть впливати на хід та результати процесу перекладу.“

Зазначені теоретичні положення ми намагалися застосувати в ході перекладацького процесу у представлених текстах.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

Istočna Ukrajina. Donbas: (prijevodi s ukrajinskoga) priredio Jevgenij Paščenko, Zagreb: Udruga Hrvatsko-ukrajinska suradnja (HORUS), 2019. (zbornik)

Zakarpatska Ukrajina: povijest – tradicija – identitet: Zbornik radova (prijevod s ukrajinskoga). Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2013.

Ukrajinski Karpati. Etnogeneza-arheologija-etnologija. Zbornik radova. Priredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2014.

Jevgenij Paščenko. Hrvatski grobovi 1914. – 1918. Karpati, Galicija, Bukovina. Recenzenti: Stjepan Ćosić, Željko Holjevac. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2016.

Ukrajinska Galicija (prijevodi s ukrajinskoga). Uredio Jevgenij Paščenko. Zagreb, 2015.

Prikarpatska Galicija (prijevodi s ukrajinskoga). Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb, 2017.

Bukovina. Буковина (prijevodi s ukrajinskoga). Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2017.

Mykola Kužutjak. Kamena svetišta ukrajinskih Karpata. (prijevodi s ukrajinskoga). Priredili Jevgenij Paščenko i Tetyana Fuderer. Zagreb: Katedra za ukrajinski jezik i književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2018.

Belaj, Vitomir; Belaj, Juraj Iz Volinje u Volinju. Tragovi ranosrednjovjekovnih migracija Volinjana na zapad i jugozapad // Україна і Хорватія: Історичні паралелі Дрогобич, 2019

О.М. Білоус; ТЕОРІЯ І ТЕХНОЛОГІЯ ПЕРЕКЛАДУ КУРС ЛЕКЦІЙ: ДООПРАЦЬОВАНИЙ ТА ДОПОВНЕНИЙ для студентів перекладацьких відділень КІРОВОГРАД, 2013

М. О. Вакуленко; УКРАЇНСЬКА ТЕРМІНОЛОГІЯ: КОМПЛЕКСНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ Івано-Франківськ, 2015

Menac, Antic, Koval', Alla P., Українсько-хорватський або сербський словник / Hrvatsko ili srpsko-ukrajinski rječnik, Zagreb: SNZ, 1979.

Словник української мови – <http://sum.in.ua/>

Hrvatski jezični portal – <http://hjp.znanje.hr/>

РЕЗЮМЕ

У цій дипломній роботі ми розглядали особливостями Волиня на основі етнологічних текстів Віктора Давидюка. Ми зробили переклад його текстів хорватською мовою, в якому показана проблематика історичних, етнологічних та культурних характеристик Воліньї. Окрім історичних та культурних аспектів регіону, ми також зафіксували проблеми перекладу, з якими стикалися під час перекладу.

Ключові слова: Волинь; Віктор Давидюк; переклад; аналіз перекладу

SAŽETAK

U ovom diplomskom radu razmatrali smo značajke Volynja na temelju etnoloških tekstova Viktora Davydjuka. Preveli smo njegove tekstove na hrvatski jezik, u kojima autor prikazuje pitanja povijesnih, etnoloških i kulturnih karakteristika Volynja. Osim povijesnih i kulturnih aspekata regije, razradili smo i probleme prijevoda s kojima smo se susreli tijekom prijevoda.

Ključne riječi: Volynj; Viktor Davydyuk; prijevod; analiza prijevoda

ABSTRACT

In this thesis we have considered the characteristics of Volyn based on the ethnological texts of Victor Davydyuk. We have translated his texts into Croatian, in which the author presents issues of historical, ethnological and cultural characteristics of Volyn. In addition to the historical and cultural aspects of the region, we have also elaborated on the translation problems, which we have encountered during the translation.

Keywords: Volyn; Victor Davydyuk; translation; translation analysis